

บทที่ ๒

เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

การวิจัยครั้งนี้ เป็นการศึกษาเกี่ยวกับทัศนคติที่มีต่อพิธีกรรมในวันสำคัญทางพระพุทธศาสนาของนักเรียนชั้นมัธยมศึกษาตอนต้น ในโรงเรียนขยายโอกาสทางการศึกษา อำเภอชุมแสง จังหวัดนครสวรรค์ จึงได้กล่าวถึงทัศนคติที่มีต่อพิธีกรรมในวันสำคัญทางพระพุทธศาสนาตลอดถึงเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง มีรายละเอียดการศึกษาดังต่อไปนี้

- ๒.๑ แนวคิดและทฤษฎีเกี่ยวกับทัศนคติ
- ๒.๒ แนวคิดเกี่ยวกับพิธีกรรม
- ๒.๓ พิธีกรรมในคัมภีร์พระพุทธศาสนา
- ๒.๔ พิธีกรรมในวันสำคัญทางพระพุทธศาสนาในปัจจุบัน
- ๒.๕ งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง
- ๒.๖ กรอบแนวคิดการวิจัย (Conceptual Framework)

๒.๑ แนวคิดและทฤษฎีเกี่ยวกับทัศนคติ

ทัศนคติ (Attitude) เป็นแนวความคิดที่มีความสำคัญมากแนวทางหนึ่ง ในทางจิตวิทยาสังคม และการสื่อสาร และมีการใช้ คำนี้กันอย่างแพร่หลาย ความคิดเกี่ยวกับทัศนคติของมนุษย์ได้รับความสนใจศึกษาจากนักวิชาการหลายสาขามาช้านาน โดยเฉพาะในกลุ่มของนักจิตวิทยาและสังคมวิทยา เฉพาะทัศนคติเป็นเหมือนแนวโน้มที่จะบอกทิศทางของการแสดงพฤติกรรมของมนุษย์แต่ละคน การรับทราบทัศนคติจึงเป็นการช่วยให้สามารถกำหนดหรือทำนายพฤติกรรมได้ในระดับหนึ่ง “ทัศนคติ คือ ความรู้ ความเข้าใจ ความรู้สึกที่บุคคลมีต่อสิ่งใดสิ่งหนึ่งที่เป็นผลมาจากประสบการณ์หรือสิ่งแวดล้อมอันมีแนวโน้มที่จะให้บุคคลแสดงปฏิกิริยาหรือการกระทำต่อสิ่งนั้นๆ ในทางสนับสนุนหรือปฏิเสธโดยทัศนคติเป็นสิ่งที่ไม่สามารถมองเห็นได้อย่างชัดเจน การที่เราจะทราบทัศนคติของบุคคลใดบุคคลหนึ่งได้ก็ต้องใช้วิธีการแปลความหมายของการแสดงออก”^๑ และทัศนคติ (Attitude) ของมนุษย์ได้รับความสนใจศึกษาจากนักวิชาการมาช้านาน โดยเฉพาะในกลุ่มของนักจิตวิทยาและสังคมวิทยา เพราะว่าทัศนคติเป็นเหมือนแนวโน้มและแนวทางที่จะบอกถึงการแสดงพฤติกรรมของมนุษย์แต่ละคน การรับทราบทัศนคติ จึงเป็นการช่วยให้สามารถกำหนดหรือทำนายพฤติกรรมได้ในระดับหนึ่ง คำว่า “ทัศนคติ” ได้ถูกจำกัดความ และให้ความหมายโดยนักวิชาการและราชบัณฑิตยสถาน ได้ให้ความหมายไว้ว่า “ทัศนคติ หมายถึง แนวความคิดเห็น” สรุปทัศนคติได้เป็น ๒ คือ

๑) ทัศนคติเชิงนิมิต หรือทางบวก เป็นพฤติกรรมที่แสดงออกในลักษณะพึงพอใจ เห็นด้วย หรือชอบ อยากทำ อยากได้ อยากเข้าใกล้สิ่งนั้น

^๑สาธิต ฐานะกาญจน์, ทัศนคติของพนักงานในสายงานวิศวกรรมองค์การโทรศัพท์แห่งประเทศไทยที่มีต่อนโยบายการแปรรูปรัฐวิสาหกิจ, ภาคนิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชานโยบายสาธารณะสุข, (ชลบุรี : บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยบูรพา, ๒๕๔๑), หน้า ๑๓.

๒) ทักษะคติเชิงนิเสธ หรือทางลบ เป็นพฤติกรรมที่แสดงออกในลักษณะไม่พอใจ ไม่เห็นด้วย เบื่อหน่าย ชิงชัง อยากหนีไปให้พ้นสิ่งนั้น ทักษะคติเป็นแกนกลางของจิตวิทยาในสังคมยุคปัจจุบัน ซึ่งถือว่าทักษะคติมีความสำคัญในการกำหนดพฤติกรรมของผู้คนในสังคม และมีนักวิชาการหลายท่านได้อธิบายเกี่ยวกับทักษะคติ โดยการแยกอธิบายความหมายของทักษะคติออกเป็น ๕ ลักษณะย่อยๆ ดังนี้ คือ

(๑) เป็นภาวะทางจิตและประสาท อาจแสดงออกให้เห็นได้ทางพฤติกรรม เช่น โกรธเกลียดรัก

(๒) เป็นความพร้อมที่จะตอบสนอง คือ เมื่อมีทักษะคติที่ดีหรือไม่ดีต่อสิ่งใดก็พร้อมจะตอบสนองต่อสิ่งนั้นตามลักษณะของทักษะคติที่เกิดขึ้น

(๓) เป็นสิ่งที่เกิดขึ้นเป็นระเบียบเกิดขึ้นเป็นกลุ่มและจัดระเบียบไว้แล้วในตัวเองคือ เมื่อเกิดทักษะคติต่อสิ่งใดแล้วก็จะเกิดขึ้นต่อเนื่องกันและจะติดตามมาด้วยพฤติกรรมที่มีความสัมพันธ์กัน

(๔) เป็นสิ่งที่เกิดขึ้นจากประสบการณ์ หมายความว่า ประสบการณ์มีส่วนช่วยในการสร้างทักษะคติได้ในทางดีหรือในทางเลวร้าย

(๕) เป็นพลังสำคัญที่มีอิทธิพลต่อพฤติกรรมที่แสดงออก^๒

ทักษะคติเป็นผลการผสมผสานของความรู้สึกรู้สึกนึกคิด ความเชื่อ ความคิดเห็นความรู้ของบุคคลที่มีต่อสิ่งใดสิ่งหนึ่ง คนใดคนหนึ่ง สถานการณ์ใดสถานการณ์หนึ่ง ซึ่งออกมาในรูปการประเมินค่าอันอาจเป็นไปในทางยอมรับหรือปฏิเสธก็ได้ และความรู้สึกเหล่านี้มีแนวโน้มที่จะก่อให้เกิดพฤติกรรมใดพฤติกรรมหนึ่งขึ้น พฤติกรรมของมนุษย์ก็คือ การแสดงออกซึ่งทักษะคติของเขาอันเป็นผลมาจากความคิด ความเชื่อ ความรู้ ประสบการณ์ ภูมิหลังและการเรียนรู้ที่ผ่านมาของบุคคลนั้นๆ ในแง่ความเชื่อนั้น ทักษะคติทุกทักษะคติจะรวมเอาความเชื่อเข้าไว้ด้วยกันอย่างมีโครงสร้าง ความเชื่อทุกอย่างจะเป็นทักษะคติ เมื่อทักษะคติของบุคคลถูกรวบรวมไว้ด้วยกันอย่างมีโครงสร้างนั้นคือระบบและค่านิยม ทักษะคติคือ ความโน้มเอียงที่เกิดจากการเรียนรู้ที่จะแสดงตอบสนองต่อสิ่งใดสิ่งหนึ่งในทางสนับสนุนหรือไม่สนับสนุน โดยทักษะคติจะเกิดขึ้นก่อนพฤติกรรมและเป็นเครื่องกำหนดพฤติกรรมทางบุคคล หรืออาจกล่าวว่าทักษะคติคือ ความรู้สึกภายในของบุคคลที่มีต่อเหตุการณ์ หรือสถานการณ์อย่างใดอย่างหนึ่งในทางประเมินค่าว่าดีหรือไม่ดีเห็นด้วยหรือไม่เห็นด้วย หรือเกี่ยวกับอารมณ์ เช่น ชอบ ไม่ชอบ รัก เกลียด เป็นต้น ซึ่งความรู้สึกภายในเหล่านี้เป็นความพร้อมที่จะเป็นแรงขับให้บุคคลแสดงออกในทางสนับสนุน หรือต่อต้านสิ่งนั้น บุคคลนั้น หรือสถานการณ์นั้นๆ และเนื่องจากทักษะคติเป็นภาวะซึ่งไม่สามารถมองเห็นได้อย่างชัดเจนจากภายนอก ดังนั้นการที่จะทราบทักษะคติของบุคคลใดบุคคลหนึ่ง ต้องใช้วิธีแปลความหมายหรือวิธีการอ้างอิงของการแสดงออก หรือพฤติกรรมซึ่งอาจจะเป็นการทำทาง หรือคำพูดของบุคคลนั้น

ทักษะคติ คือ ลักษณะ จิตประเภทหนึ่งของบุคคลเกิดจากการรู้คิดเชิงประเมินค่าเกี่ยวกับสิ่งหนึ่งสิ่งใดทำนองประโยชน์หรือโทษทำให้มีความโน้มเอียงไปทางชอบ ไม่ชอบ พอใจมาก - น้อยต่อ

^๒ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๔๒, (กรุงเทพมหานคร : นานมีบุ๊ค จำกัด ๒๕๔๒), หน้า ๕๒๑.

สิ่งนั้นๆ หรืออาจกล่าวได้ว่าทัศนคติเป็นความคิดที่มีต่อสิ่งต่างๆ โดยมีอารมณ์เป็นส่วนประกอบรวมทั้ง ความพร้อมที่จะแสดงพฤติกรรมเฉพาอย่าง ทัศนคติของบุคคลที่มีต่อสิ่งหนึ่งสิ่งใดผู้วัดอาจเลือกวัด องค์ประกอบทางการรู้คิดความรู้สึก หรือการพร้อมกระทำการองค์ประกอบหนึ่งองค์ประกอบใดเพียงด้าน เดียวหรือจะวัดทั้งสามองค์ประกอบพร้อมกัน^๓ และสามารถแยกทัศนคติออกเป็นลักษณะเพื่อให้เห็น เป็นข้อๆ แล้วให้คำนิยามได้ใหม่ว่า หมายถึง ความรู้สึกนึกคิดที่ก่อขึ้นจากการเรียนรู้ เป็นความโน้ม เียงที่จะต้องสนองต่อวัตถุอย่างใดอย่างหนึ่ง ในลักษณะที่มั่นคงสม่ำเสมอ ในแนวทางเห็นชอบด้วย หรือไม่ชอบ นิยามนี้มีรายละเอียด ประกอบด้วย

๑) ทัศนคติเป็นความรู้สึกนึกคิดที่ก่อสร้างขึ้นจากการเรียนรู้ ไม่ใช่เป็นสิ่งที่เกิดขึ้นติด ตัวมาแต่กำเนิด แต่เป็นสิ่งที่บุคคลจะได้รับจากประสบการณ์ ซึ่งอาจเป็นประสบการณ์ตรง หรือ ประสบการณ์ทางอ้อมก็ได้

๒) ทัศนคติโดยตัวมันเองไม่ใช่พฤติกรรม (Not behavior per se) ดังนั้นจึงมีความ เหมาะสมมากกว่าที่จะกล่าวว่า ทัศนคติเป็นความโน้มเอียง หรือสภาพความพร้อมที่จะตอบสนองต่อ วัตถุ เช่น ผู้บริโภคมีแนวโน้มที่จะชอบ หรืออยากซื้อผลิตภัณฑ์ใดผลิตภัณฑ์หนึ่งโดยเฉพาะมากกว่า ผลิตภัณฑ์อื่นเป็นต้น

๓) ทัศนคติจะแสดงถึงความสัมพันธ์ระหว่างบุคคลกับวัตถุเสมอ “วัตถุ” อาจเป็น บุคคลกลุ่มบุคคล สถาบัน ผลิตภัณฑ์ ปัญหาสังคม หรืออะไรก็ได้ ซึ่งสิ่งเหล่านี้เป็นสิ่งที่เกี่ยวข้องกับที่สำคัญ เพราะทัศนคติจะไม่อาจเกิดขึ้นได้ด้วยตัวมันเอง (self – generated)

๔) ทัศนคติมีลักษณะค่อนข้างคงทนถาวร (Enduring) ไม่ใช้อยู่ในสภาพชั่วคราวชั่ววอยาม ที่จะเปลี่ยนแปลงได้ง่ายๆ แต่ก็ไม่ได้หมายความว่า ทัศนคติเปลี่ยนแปลงไม่ได้ แท้จริงแล้วทัศนคติ เปลี่ยนแปลงได้เพียงแต่ว่ากระบวนการเปลี่ยนแปลงจะเกิดขึ้นช้ามาก และมักจะเผชิญกับการต่อต้าน ค่อนข้างมาก และยิ่งบุคคลมีอายุมากขึ้น ทัศนคติจะยิ่งมั่นคงมากขึ้น จนยากที่จะเปลี่ยนแปลงได้

๕) ความสัมพันธ์ระหว่างบุคคลกับวัตถุจะไม่เป็นกลาง (Not neutral) แต่จะแสดง ทิศทางและความเข้มข้นของทัศนคติ ในทางชอบหรือไม่ชอบอย่างใดอย่างหนึ่ง เช่น ผู้บริโภคมีทัศนคติ ชอบลักษณะของผลิตภัณฑ์นั้น และไม่ชอบลักษณะผลิตภัณฑ์นั้น ทัศนคติเป็นสิ่งที่เกี่ยวข้องกับ ชีวิตประจำวันของเรามาก ซึ่งอาจสังเกตได้จากการที่เรามักจะมีแนวโน้มเอียงสนองตอบต่อสิ่งเร้า ต่างๆ เช่น บุคคล สิ่งของ สถานการณ์ หรืออุดมการณ์ในรูปของการประเมินค่า^๔

แนวคิดเกี่ยวกับทัศนคติ จำแนกได้ ๓ แนวคิด

๑. แนวคิดที่เกี่ยวกับองค์ประกอบเดียว แนวคิดนี้ให้ความหมายว่า ทัศนคติมีมิติเดียว เป็น ความรู้สึกที่สะท้อนถึงความชอบหรือไม่ชอบในสิ่งนั้น (บุคคลวัตถุ สัตว์ ปรากฏการณ์)

๒. แนวคิดที่เกี่ยวกับสององค์ประกอบ ได้แก่ องค์ประกอบด้านปัญญากับองค์ประกอบด้าน ความรู้สึก องค์ประกอบด้านปัญญา หมายถึง กลุ่มของความเชื่อที่บุคคลมีต่อเป้าหมายซึ่งจะเป็นตัวเสริม

^๓ราชัน โสถลิต, ทัศนคติของประชาชนผู้มาติดต่อราชการที่สถานีตำรวจดับเพลิงบางนา, ภาคนิพนธ์ ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชานโยบายสาธารณะสุข. (ชลบุรี : บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยบูรพา, ๒๕๔๑) หน้า ๙.

^๔ณรงค์ จันทน์นวล, จิตวิทยาทั่วไป, (เชียงใหม่ : มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, ๒๕๒๗), หน้า ๒๕๙-๒๖๐.

หรือขัดขวางการบรรลุวัตถุประสงค์ของทัศนคติของบุคคล ส่วนองค์ประกอบด้านความรู้สึกหมายถึงความรู้สึกที่บุคคลถูกกระตุ้นด้วยสิ่งเร้า

๓. แนวคิดที่เกี่ยวกับสามองค์ประกอบ ได้แก่ องค์ประกอบด้านปัญญา องค์ประกอบ ด้านความรู้สึก และองค์ประกอบด้านพฤติกรรม โดยที่องค์ประกอบแต่ละด้านมีความหมาย ดังนี้

๓.๑ องค์ประกอบด้านปัญญา หมายถึง ความรู้สึก ความเชื่อ ความคิด ความคิดเห็นของบุคคลที่มีต่อเป้าหมายหรือที่หมาย ปัญญาในที่นี้มิใช่ข้อเท็จจริง (Fact) หากแต่เป็นความคิดเห็นซึ่งแฝงประโยชน์หรือโทษและแง่ทิศทางด้วย

๓.๒ องค์ประกอบด้านความรู้สึก หมายถึง ความรู้สึกชอบ ไม่ชอบต่อเป้าหมาย ความรู้สึกดังกล่าวมีทิศทาง (บวกหรือลบ) และสอดคล้องกับองค์ประกอบด้านปัญญานั้นคือ ถ้าเขามีความเชื่อว่าสิ่งนั้นดีให้คุณ เขาก็มีความรู้สึกที่ดีต่อสิ่งนั้น

๓.๓ องค์ประกอบด้านพฤติกรรม หมายถึง แนวโน้มที่บุคคลพร้อมที่จะแสดงกิริยา หรือปฏิบัติการต่อที่หมาย หรือ แสดงท่าทีที่จะกระทำออกมา^๕

สรุปว่า ทัศนคติ คือ ความรู้สึก ความคิดของบุคคลที่มีต่อบุคคล สัตว์ วัตถุ สถานการณ์ และส่งผลต่อแนวโน้มในการแสดงพฤติกรรมโดยเฉพาะเกี่ยวข้องกับค่านิยม ความเชื่อ ซึ่งถ้าความคิดเห็นนั้นตั้งอยู่เป็นเวลานาน และลึกซึ้งมาก ก็จะเป็นทัศนคติเฉพาะเรื่องที่แคบลงไป ทัศนคติ เป็นสิ่งที่เรียนรู้หรือได้รับจากประสบการณ์ มิใช่สิ่งที่ติดตัวมาแต่กำเนิด ทัศนคติเป็นแรงจูงใจที่จะทำให้บุคคลกล้าเผชิญกับสิ่งเร้า หรือหลีกเลี่ยง ดังนั้น ทัศนคติจึงมีทั้งทางบวก และทางลบ ความคิดเห็นหรือทัศนคติของบุคคลนั้นยังเกี่ยวข้องกับคุณสมบัติประจำตัวของแต่ละบุคคลด้วย เช่น พื้นความรู้ ประสบการณ์การทำงานของแต่ละบุคคล สถานการณ์ สิ่งแวดล้อม และการขัดเกลาทางสังคม

๒.๑.๑ ความหมายของทัศนคติ

แนวคิดเกี่ยวกับทัศนคติ ได้ถูกนิยามความหมายในหลายความหมาย ในงานวิจัยนี้หมายถึงความรู้สึกนึกคิดของบุคคลที่มีต่อภาวะการณ์หรือวัตถุอย่างใดอย่างหนึ่งว่า มีลักษณะอย่างไร มีความรู้สึกทางบวกหรือทางลบ (Positive or negative) ชื่นชอบหรือไม่ชื่นชอบ (favorable or unfavorable) เห็นด้วยหรือคัดค้าน (pro or con) ซึ่งตามนิยามนี้ เป็นการมองทัศนคติในแง่ความรู้สึกหรือปฏิกิริยาท่าทีที่มีต่อภาวะการณ์หรือวัตถุ (object) ทัศนคติ เป็นแนวความคิดที่มีความสำคัญมากแนวหนึ่งทาง จิตวิทยาสังคม และการสื่อสาร และมีการใช้ คำนี้กันอย่างแพร่หลายสำหรับการนิยามคำว่า ทัศนคติ นั้น ได้มีนักวิชาการหลายท่านให้ความหมายไว้ดังนี้

โรเจอร์ (Roger, 1978) ได้ให้ความหมายไว้ว่า “ทัศนคติ เป็นดัชนีชี้ว่า บุคคลนั้น คิดและรู้สึกอย่างไร กับคนรอบข้าง วัตถุหรือสิ่งแวดล้อมตลอดจนสถานการณ์ต่างๆ โดย ทัศนคติ นั้นมีรากฐานมาจาก ความเชื่อที่อาจส่งผลถึง พฤติกรรม ในอนาคตได้ ทัศนคติ จึงเป็นเพียง ความพร้อม ที่จะตอบสนองต่อสิ่งเร้า และเป็น มิติของ การประเมิน เพื่อแสดงว่า ชอบหรือไม่ชอบ ต่อประเด็นหนึ่งๆ

^๕มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช, จิตวิทยาและสังคมวิทยาพื้นฐานเพื่อการวัดและประเมินผลการศึกษา, (พิมพ์ครั้งที่ ๒), (นนทบุรี : มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช, ๒๕๓๙), หน้า ๒๔๖.

ซึ่งถือเป็นการสื่อสารภายในบุคคล (Interpersonal Communication) ที่เป็นผลกระทบมาจาก การรับสาร อันจะมีผลต่อ พฤติกรรม”^๖

ทัศนคติ สามารถแยกเป็นลักษณะเพื่อให้เห็นเป็นข้อๆ แล้วให้คำนิยามใหม่ว่าหมายถึง ความรู้สึกนึกคิดที่ก่อขึ้นจากการเรียนรู้ เป็นความโน้มเอียงที่จะต้องสนองต่อวัตถุอย่างใดอย่างหนึ่ง ในลักษณะที่มั่นคงสม่ำเสมอ ในแนวทางเห็นชอบด้วยหรือไม่ชอบ นิยามนี้สามารถอธิบายเป็นรายละเอียดได้ดังนี้

๑) ทัศนคติเป็นความรู้สึกนึกคิดที่ก่อสร้างขึ้นจากการเรียนรู้ ไม่ใช่เป็นสิ่งที่เกิดขึ้นติดตัวมาแต่กำเนิด แต่เป็นสิ่งที่บุคคลจะได้รับจากประสบการณ์ ซึ่งอาจเป็นประสบการณ์ตรง หรือ ประสบการณ์ทางอ้อมก็ได้

๒) ทัศนคติโดยตัวมันเองไม่ใช่พฤติกรรม (Not behavior per se) ดังนั้นจึงมีความเหมาะสมมากกว่าที่จะกล่าวว่า ทัศนคติเป็นความโน้มเอียง หรือสภาพความพร้อมที่จะตอบสนองต่อวัตถุ เช่น ผู้บริโภคมีแนวโน้มที่จะชอบ หรืออยากซื้อผลิตภัณฑ์ใดผลิตภัณฑ์หนึ่งโดยเฉพาะมากกว่าผลิตภัณฑ์อื่นๆ

๓) ทัศนคติจะแสดงถึงความสัมพันธ์ระหว่างบุคคลกับวัตถุเสมอ “วัตถุ” อาจเป็นบุคคลกลุ่มบุคคล สถาบัน ผลิตภัณฑ์ ปัญหาสังคม หรืออะไรก็ได้ ซึ่งสิ่งเหล่านี้เป็นสิ่งที่เกี่ยวข้องที่สำคัญ เพราะทัศนคติจะไม่อาจเกิดขึ้นได้ด้วยตัวมันเอง (self – generated)

๔) ทัศนคติมีลักษณะค่อนข้างคงทนถาวร (Enduring) ไม่ใช้อยู่ในสภาพชั่วคราวชั่วข้ามคืนที่จะเปลี่ยนแปลงได้ง่ายๆ แต่ก็ไม่ได้หมายความว่า ทัศนคติเปลี่ยนแปลงไม่ได้ แท้จริงแล้วทัศนคติเปลี่ยนแปลงได้เพียงแต่ว่ากระบวนการเปลี่ยนแปลงจะเกิดขึ้นช้ามาก และมักจะเผชิญกับการต่อต้านค่อนข้างมาก และยิ่งบุคคลมีอายุมากขึ้น ทัศนคติจะยิ่งมั่นคงมากขึ้น จนยากที่จะเปลี่ยนแปลงได้

๕) ความสัมพันธ์ระหว่างบุคคลกับวัตถุจะไม่เป็นกลาง (Not neutral) แต่จะแสดงทิศทางและความเข้มข้นของทัศนคติ ในทางชอบหรือไม่ชอบอย่างใดอย่างหนึ่ง เช่น ผู้บริโภคมีทัศนคติชอบลักษณะของผลิตภัณฑ์นั้น และไม่ชอบลักษณะผลิตภัณฑ์นั้น ทัศนคติเป็นสิ่งที่เกี่ยวข้องกับชีวิตประจำวันของเรามาก ซึ่งอาจสังเกตได้จากการที่เรามักจะมีแนวโน้มเอียงสนองตอบต่อสิ่งเร้าต่างๆ เช่น บุคคล สิ่งของ สถานการณ์ หรืออุดมการณ์ในรูปของการประเมินค่า^๗

ประภาเพ็ญ สุวรรณ ให้ความหมายไว้ว่า “ทัศนคติ คือ ความเชื่อ ความรู้สึกของบุคคลที่มีต่อสิ่งต่างๆ เช่น บุคคล สิ่งของ การกระทำ สถานการณ์ และอื่นๆ รวมทั้งท่าทีที่แสดงออกที่บ่งถึงสภาพของจิตใจที่มีต่อสิ่งใดสิ่งหนึ่ง”^๘

พชณี วรกวิน ได้ให้ความหมายไว้ว่า “ทัศนคติ คือ ความรู้สึก ความคิดความเชื่อ หรือแนวโน้มที่พร้อมจะกระทำต่อสิ่งแวดล้อม การตอบสนองในลักษณะที่ชอบหรือไม่ชอบ”^๙

^๖ สุรพงษ์ โสธนะเสถียร, การสื่อสารกับสังคม, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๓๓), หน้า ๑๒๒.

^๗ ณรงค์ จันทน์นวล, จิตวิทยาทั่วไป, (เชียงใหม่ : มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, ๒๕๒๗), หน้า ๒๕๙-๒๖๐.

^๘ ประภาเพ็ญ สุวรรณ, ทัศนคติ : การวัดการเปลี่ยนแปลงและพฤติกรรมอนามัย, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์พระพรหม, ๒๕๒๖), หน้า ๑.

ลัดดา กิตติวิภาค ให้ความหมายว่า “ทัศนคติ คือ ความคิดที่มีอารมณ์เป็นส่วนประกอบ ซึ่งทำให้เกิดความพร้อมที่จะมีปฏิกิริยาโต้ตอบ ในทางบวกหรือในทางลบต่อสิ่งหนึ่งสิ่งใด”^{๑๐}

อุทัย หิรัญโต ได้ให้ความหมายไว้ว่า “ทัศนคติ หมายถึง ความรู้สึกหรือความเห็นของบุคคลที่มีต่อสิ่งใดสิ่งหนึ่งหรือต่อบุคคลใดบุคคลหนึ่ง ซึ่งเป็นไปไปในรูปของการเห็นด้วยหรือไม่เห็นด้วย เห็นไปในแง่ดีหรือไม่ดี”^{๑๑}

พิทยา บวรวัฒนา ได้ให้ความหมายไว้ว่า “เป็นความรู้สึกที่คนมีต่อสิ่งของ คน หรือ เหตุการณ์ เป็นการแสดงออกถึงความรู้สึกชอบหรือไม่ชอบ เช่นทัศนคติเกี่ยวกับงาน ได้แก่ ความพึงพอใจในงาน ความผูกพันต่อองค์กร และความทุ่มเทในการทำงานทัศนคติมีอิทธิพลต่อพฤติกรรมของคน เช่น คนที่มีความพอใจในงานจะไม่ลาออกหรือขาดงาน”^{๑๒}

สร้อยตระกูล (ติวานนท์) อรรถมานะ ได้ให้ความหมายไว้ว่า “ทัศนคติ คือ ผลผสมผสานของความรู้สึกนึกคิด ความรู้ และความรู้สึกของบุคคลที่มีต่อสิ่งใดสิ่งหนึ่ง คนใดคนหนึ่ง สถานการณ์ใดสถานการณ์หนึ่ง ซึ่งออกมาในรูปการประเมินค่าอันอาจเป็นไปในทางยอมรับหรือปฏิเสธก็ได้ และความรู้สึกเหล่านี้มีแนวโน้มที่จะก่อให้เกิดพฤติกรรมใดพฤติกรรมหนึ่งขึ้น ดังนั้น พฤติกรรมของมนุษย์ก็คือการแสดงออกซึ่งทัศนคติอันเป็นผลมาจากความคิด ความเชื่อ ความรู้ ประสบการณ์ ภูมิหลังและการเรียนรู้ที่ผ่านมาของบุคคลนั้น”^{๑๓}

ในทางสังคมวิทยา ถือว่า ทัศนคติของคนเป็นเรื่องสำคัญ เพราะทัศนคติจะแสดงออกมาให้เห็นพฤติกรรมต่างๆ และเราสามารถพยากรณ์พฤติกรรมจากทัศนคติของตนได้ไม่มากนักน้อย เช่น คนที่มีทัศนคติมองโลกในแง่ร้าย มักจะเขียนบัตรสนเท่ห์ใส่ร้ายป้ายสีคนอื่น ส่วนคนที่มองโลกในแง่ดี มักจะถูกหลอกลวงและหลงเชื่อคนง่าย คนที่มีทัศนคติเกลียดชาวต่างประเทศ ถ้าผู้นั้นเป็นครูอาจารย์เป็นชาวต่างประเทศ ชาวต่างประเทศนั้นจะถูกกลั่นแกล้งต่างๆ นานา นอกจากนี้ ทัศนคติที่รุนแรงบางประการ เช่น ทัศนคติที่ว่าผู้หญิงมีความสามารถน้อยกว่าชาย ก็จะทำให้เกิดการกีดกันบั่นทอนสิทธิของสตรีขึ้น ทัศนคติของบุคคล และทัศนคติทางสังคม (Social Attitude) มีบทบาทต่อพฤติกรรมของคนอยู่ทุกระยะแห่งชีวิต ทั้งในทางที่ดีไม่ดีกว่าแต่ทัศนคตินั้นมิใช่เป็นพฤติกรรมเปิดเผยที่มีต่อวัตถุ หรือบุคคล แต่เป็นสภาพที่ใกล้ชิดต่อเนื่องจากการกระทำ และจะต้องมีสิ่งเร้ามาเร้าทัศนคติจึงเกิดขึ้น หากไม่มีสิ่งเร้าทัศนคติก็จะไม่สำแดงตัวออกมาให้เห็นสภาวะของจิตใจ ที่มีลักษณะพร้อมที่จะกำหนดทิศทางของการสนองตอบบุคคลใดบุคคลหนึ่ง ต่อสิ่งเร้าอันใดอันหนึ่ง ทัศนคติมีส่วนประกอบอยู่ ที่ความรู้สึกรัก ชอบ โกรธ หลง ส่วนบุคคลซึ่งแตกต่างกันออกไปแต่ละคน ความเชื่อ ความรับรู้ ซึ่งมี

^{๑๐} พัทธี วรกวิน, **จิตวิทยาสังคม ทฤษฎีและปฏิบัติการ**, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ไทยวัฒนาพานิช, ๒๕๒๖), หน้า ๗๘.

^{๑๑} ลัดดา กิตติวิภาค, **ทัศนคติทางสังคมเบื้องต้น**, (กรุงเทพมหานคร : แสงจันทร์การพิมพ์, ๒๕๒๕), หน้า ๑.

^{๑๒} อุทัย หิรัญโต, **สังคมวิทยาประยุกต์**, (กรุงเทพมหานคร : ไทยวัฒนาพานิช ๒๕๓๓), หน้า ๘๐.

^{๑๓} พิทยา บวรวัฒนา, **ทฤษฎีองค์การสาธารณะ** (พิมพ์ครั้งที่ ๒), (กรุงเทพมหานคร : ศักติโสภาคการพิมพ์, ๒๕๔๒), หน้า ๒๕.

^{๑๔} สร้อยตระกูล (ติวานนท์) อรรถมานะ, **พฤติกรรมองค์การทฤษฎีและการประยุกต์**, (พิมพ์ครั้งที่ ๒), (กรุงเทพมหานคร : มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๔๒), หน้า ๖๔.

ลักษณะลึกซึ้งกว่าความรู้สึกส่วนตัว และพฤติกรรม คือ สิ่งแสดงให้เห็นออกมาโดยคำพูด ท่าทาง เมื่อมีสิ่งเร้ามาเร้า และเมื่อมนุษย์ที่เกิดมาแล้วย่อมตกในสิ่งแวดล้อมทั้งสิ้น และสิ่งแวดล้อมนั้นแบ่งแยกออกได้ ดังนี้

๑) สิ่งแวดล้อมทางธรรมชาติ ได้แก่ ภูมิประเทศ ดินฟ้าอากาศ ฤดูกาล ฯลฯ สิ่งแวดล้อมดังกล่าวนี้ มีอิทธิพลต่อพฤติกรรมของมนุษย์ทั้งแง่ดีและแง่ชั่วร้าย จะมองเห็นได้ชัด เช่น พลเมืองที่อยู่ในภูมิประเทศที่ร้อน ความร้อนทำให้จิตใจและอารมณ์ของคนเปลี่ยนแปลงไป เช่น ทำให้โกร่ง่าย เกียจคร้าน ความคิดสร้างสรรค์สิ่งใหม่ไม่ค่อยมี

๒) สิ่งแวดล้อมในสังคม ได้แก่ เพื่อนบ้านที่ใกล้ชิด แหล่งเสื่อมโทรม ชุมชนหนาแน่น ชุมชนชนบท สิ่งแวดล้อมดังกล่าวนี้ มีอิทธิพลต่อมนุษย์ในทางที่ทำให้ความรู้สึกนึกคิดของมนุษย์เป็นไปในรูปแบบต่างๆ เช่น คนที่อยู่ในแหล่งเสื่อมโทรม หรือ คนที่อยู่ในชุมชนหนาแน่น มักจะมีนิสัยใจคอและความประพฤติผิดแผกแตกต่างกับคนที่อยู่ในชนบท หรือ คนที่อยู่ในแหล่งที่เจริญ เป็นระเบียบเรียบร้อย

๓) สิ่งแวดล้อมทางครอบครัว ครอบครัวเป็นสังคมสถาบันที่อยู่ใกล้ชิดกับมนุษย์มากที่สุด โดยเฉพาะอย่างยิ่ง เด็ก และสมาชิกแห่งครอบครัวนั้น ครอบครัวเป็นสถาบันแรกที่ทำหน้าที่อบรมนิสัยเด็ก บ้าน หรือ ครอบครัวดี และเหมาะสม จะทำให้เด็กมีนิสัยใจคอ และความประพฤติดีงามไปด้วย แต่ถ้าครอบครัวของเด็กไม่ดี มีแต่ความเลวร้ายต่อเด็กแล้ว จะทำให้จิตใจและความประพฤติไม่ดีไปด้วย^{๑๔}

สิ่งแวดล้อมเป็นทั้งสาเหตุและเป็นผลทำให้มนุษย์มีความประพฤติส่วนตัวและสังคมแตกต่างกัน สิ่งแวดล้อมมีอิทธิพลต่อความรู้สึก อารมณ์ และนิสัยของมนุษย์ แต่สิ่งแวดล้อมต่างๆ ก็อยู่ภายใต้การควบคุมของมนุษย์เหมือนกัน ภาพการณ์ในสิ่งแวดล้อมที่เลวที่มนุษย์ได้ประสบการณ์มาจนเคยชิน จะมีอิทธิพลเปลี่ยนสภาพจิตใจ และสังขารของมนุษย์ไปในทางที่เลวด้วย สิ่งแวดล้อมใดทำให้บุคคลทำแต่ความดี สิ่งแวดล้อมนั้นก็จะเป็นอันช่วยให้สังคมเจริญงอกงาม และเป็นสิ่งแวดล้อมที่พึงปรารถนาของมนุษย์ การศึกษาทัศนคตินี้มีมาตั้งแต่สมัยแรกเริ่มของจิตวิทยาสังคม และเป็นมโนทัศน์หนึ่งที่ได้รับ ความสนใจจากนักจิตวิทยาสังคมเป็นจำนวนมากในทุกยุคทุกสมัย เพราะทัศนคติมีความสำคัญต่อชีวิตของคนในแง่มุมต่างๆ เช่น การเมืองการปกครอง การแต่งงาน ศาสนา นิสัยการรับประทานอาหาร การศึกษา แฟชั่น การอบรมเลี้ยงดู การแข่งขัน การสื่อสาร เป็นต้น ด้วยเหตุที่ทัศนคติมีความสำคัญดังกล่าวนี้ นักจิตวิทยาจึงพยายามคิดค้นและพัฒนาวิธีการต่างๆ เพื่อวัดทัศนคติของคน สำหรับเทคนิควิธีที่ใช้วัดทัศนคติ นักจิตวิทยาได้พยายามศึกษาและพัฒนามาตั้งแต่สมัยเริ่มต้นที่มีความสนใจในเรื่องนี้ โดยเฉพาะอย่างยิ่ง วิธีหนึ่งที่เป็นที่รู้จักและถูกนำมาใช้อย่างแพร่หลาย ก็คือมาตรวัดทัศนคติ (Oppenheim, ๑๙๖๖) แต่ความจริงแล้ว การวัดทัศนคติอาจทำได้หลายวิธี ซึ่งจะขอยกมาเป็นตัวอย่างพอสังเขป ดังนี้

๑) การสังเกต (Observation) เป็นวิธีการหนึ่งที่ใช้ศึกษาทัศนคติโดยใช้ประสาทหูและตาเป็นสำคัญ การสังเกตเป็นวิธีการศึกษาพฤติกรรมที่แสดงออกของบุคคลที่มีต่อสิ่งหนึ่งสิ่งใด แล้วนำข้อมูลที่สังเกตนั้นไปอนุมานว่าบุคคลนั้นมีทัศนคติต่อสิ่งนั้นอย่างไร

^{๑๔} อุทัย หิรัญโต, สังคมวิทยาประยุกต์, (กรุงเทพมหานคร : ไทยวัฒนาพานิช ๒๕๓๗), หน้า ๘๓-๘๔.

๒) การสัมภาษณ์ (Interview) เป็นวิธีการที่ผู้ศึกษาจะต้องออกไปสอบถามบุคคลนั้นๆ ด้วยตนเอง โดยอาศัยการพูดคุย ผู้สัมภาษณ์จะต้องเตรียมวางแผนล่วงหน้าว่าจะสัมภาษณ์ในเรื่องใด เพื่อให้ได้ข้อมูลที่เป็นจริงมากที่สุด ในการสัมภาษณ์นี้ สก็อตต์ (Scott, ๑๙๗๕) ได้ให้ความเห็นไว้ว่าเป็นการวัด ทักษะโดยอาศัยการตอบสนองทางคำพูด (Verbal responses) และเป็นวิธีวัดที่ถูกนำมาใช้บ่อยครั้ง เพราะมีความสะดวกและง่ายต่อการวัด เช่น การใช้คำถามปลายเปิด (Open-ended Question) ผู้สัมภาษณ์อาจตั้งคำถามว่า “คุณรู้สึกว่าการที่ท่านประธานาธิบดีกำลังดำเนินการอยู่เป็นอย่างไร” หรือ “คุณคิดว่าการเสียภาษีเป็นสิ่งที่ดีหรือไม่ เพราะอะไร” จะเห็นได้ว่า การใช้คำถามปลายเปิดนี้ ผู้สัมภาษณ์จะได้ข้อมูลมากมาย แต่มีข้อเสียก็คือว่า ผู้ตอบอาจไม่ตอบตามความเป็นจริง เพราะไม่กล้าเปิดเผย หรือตอบตามความคาดหวังของสังคม ดังนั้น การวัดทักษะโดยอาศัยการสัมภาษณ์จึงควรใช้วิธีการอื่นๆ ร่วมด้วย

๓) แบบรายงานตนเอง (Self-Report) เป็นวิธีการศึกษาทัศนคติของบุคคลโดยให้บุคคลนั้นเล่าความรู้สึกที่มีต่อสิ่งนั้นออกมาว่า รู้สึกชอบหรือไม่ชอบ ดีหรือไม่ดี ซึ่งผู้เล่าจะบรรยายความรู้สึกนึกคิดของตนเองออกมาตามประสบการณ์และความสามารถที่มีอยู่ ซึ่งจะแตกต่างกันออกไปในแต่ละบุคคล^{๑๕}

ราชบัณฑิตยสถาน ได้ให้ความหมายไว้ว่า “ทัศนคติ หมายถึง แนวความคิดเห็น”^{๑๖}

ณรงค์ จันทน์นวล ได้ให้ความหมายไว้ว่า “ทัศนคติ เป็นสิ่งที่เกี่ยวข้องกับชีวิตประจำวันของเรามาก ซึ่งอาจสังเกตได้จากการที่เรามักจะมีแนวโน้มเอียง สนองตอบต่อสิ่งเร้าต่างๆ เช่น บุคคลสิ่งของ สถานการณ์ หรืออุดมการณ์ ในรูปของการประเมินค่า”^{๑๗}

เลียวนาร์ด เบอร์กอวิทซ์ (Leonard Berkowits) ได้ให้ความหมายว่า “ทัศนคติก็คือความรู้สึกพอใจหรือไม่พอใจต่อสิ่งของหรือเรื่องราวอย่างใดอย่างหนึ่ง”^{๑๘}

เสรี วงษ์มณฑา ได้ให้ความหมายไว้ว่า “หมายถึง การแสดงความรู้สึกภายในที่สะท้อนว่าบุคคลมีความโน้มเอียง พิจารณาหรือไมพิจารณาบางสิ่ง ถ้าเรามีความรู้สึกหรือทัศนคติในเชิงบวกเราย่อมปฏิบัติออกมาในแนวทางบวก แต่ถ้าเรามีความรู้สึกในเชิงลบ เราก็ปฏิบัติออกมาในทางลบ”^{๑๙}

ขวัญรัก ศรีวิชัยรัตน์ ได้ให้ความหมายไว้ว่า “ทัศนคติหมายถึงความรู้สึกและเป็นแรงจูงใจให้บุคคลประเมินสิ่งใดสิ่งหนึ่งในรูปแบบของความชอบ ไม่ชอบ ความเชื่อในส่วน ประกอบที่ได้อธิบายถึงคุณลักษณะของทัศนคติหรือเป็นส่วนที่สัมพันธ์กับสิ่งอื่น”^{๒๐}

^{๑๕} สุบิน ยุระรัช, ทฤษฎีการวัดทัศนคติ, ออนไลน์, เข้าถึงได้ จาก <<http://www.student.chula.ac.th/~๔๓๘๔๖๖๙๑/attitudetheory.do>>, (สืบค้น ๑๓/๑๑/๒๕๕๕).

^{๑๖} ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรม, (กรุงเทพมหานคร : อักษรเจริญทัศน์, ๒๕๒๕), หน้า ๓๙๓.

^{๑๗} ณรงค์ จันทน์นวล, จิตวิทยาทั่วไป, (เชียงใหม่ : มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, ๒๕๒๗), หน้า ๒๖๕.

^{๑๘} Leonard Berkowitz, *Social Psychology*, (Illinois : Scott, Foreman and Company, 1975), p. 20.

^{๑๙} เสรี วงษ์มณฑา, กลยุทธ์การตลาด : การวางแผนการโฆษณา, (กรุงเทพมหานคร : บริษัทธีระฟิล์มและโฆษณา, ๒๕๔๒) หน้า ๑๐๖.

สุปัญญา ไชยชาญ ได้ให้ความหมายไว้ว่า “หมายถึงความคิดความเข้าใจ ความคิดเห็น ความรู้สึก และท่าทีของบุคคลที่มีต่อสิ่งใดสิ่งหนึ่งซึ่งมีอิทธิพลต่อการแสดงออกของบุคคลนั้น โดยอาจแสดงออกในทางเห็นด้วยหรือไม่เห็นด้วยหรือไม่เห็นด้วยก็ได้หรืออาจหมายถึงการแสดงความรู้สึกภายในที่สะท้อนว่าบุคคลมีความโน้มเอียง พอใจหรือไม่พอใจต่อบางสิ่ง เช่น ตราสินค้า บริการ ร้านค้าปลีก เนื่องจากเป็นผลของกระบวนการทางจิตวิทยา”^{๒๑}

ล้วน สายยศ และอังคณา สายยศ ได้ให้ความหมายไว้ว่า “ทัศนคติเป็นความรู้สึกของคนคนเราจะรู้สึกได้ก็ต่อเมื่อประสาทของเราสัมผัสกับสิ่งใดสิ่งหนึ่งก่อน นั่นคือการรับรู้สิ่งนั้นก่อนนั่นเองถ้าจิตเราก่อเกี่ยวข้องกับสิ่งนั้นก็ทำให้เกิดความรู้สึกตั้งแต่ขั้นต้นๆ จนถึงขั้นสูงๆ คือเกิดความสนใจความซาบซึ้งพอใจและทัศนคติติดตามมา”^{๒๒}

ศิริวรรณ เสรีรัตน์และคณะ ได้ให้ความหมายไว้ว่า “ทัศนคติเป็นสิ่งที่มียุทธพลต่อความเชื่อในขณะเดียวกันความเชื่อก็มีอิทธิพลต่อทัศนคติ ทัศนคติเป็นปัจจัยภายในที่นักจิตวิทยาหลายคนเชื่อว่าจะเป็นตัวที่ทำให้บุคคลมีการตอบสนองที่แตกต่างกัน”^{๒๓}

มัลลิกา ต้นสอน ได้ให้ความหมายไว้ว่า “ทัศนคติเป็นสถานะภายในจิตใจที่เกิดจากความพร้อม การเรียนรู้ และการจัดระบบผ่านประสบการณ์ ซึ่งจะมีอิทธิพลต่อการตอบสนองของบุคคล สถานการณ์ที่เกี่ยวข้อง โดยทัศนคติบางประการจะมีความคงทน แต่อาจเปลี่ยนแปลงได้ถ้าบุคคลมีข้อมูลเพิ่ม”^{๒๔}

โรกิซ (Rokeach) ได้ให้ความหมายไว้ว่า “ทัศนคติเป็นการผสมผสานหรือการวัดระดับของความเชื่อที่มีต่อสิ่งใดสิ่งหนึ่งหรือสถานการณ์ใดสถานการณ์หนึ่งผลรวมของความเชื่อนี้จะเป็นตัวกำหนดแนวโน้มของบุคคลที่จะมีปฏิกิริยาตอบสนองในลักษณะที่ชอบหรือไม่ชอบ”^{๒๕}

เทอร์สโตน (Thurstone, ๑๙๔๖.) ได้ให้ความหมายไว้ว่า “ทัศนคติเป็นระดับความมากมายของความรู้สึกลในด้านบวกหรือด้านลบต่อสิ่งใดสิ่งหนึ่งซึ่งอาจจะเป็นอะไรก็ได้เช่น บุคคล

^{๒๐} ขวัญรัก ศรีวิชัยรัตน์, ทัศนคติของพนักงานต้อนรับนโยบายการแปรรูปรัฐวิสาหกิจ กรณีศึกษา องค์การโทรศัพท์แห่งประเทศไทย, วิทยานิพนธ์วิทยาศาสตร์มหาบัณฑิตสาขาวิชาการพัฒนารพวิทยาการมนุษย์, (กรุงเทพมหานคร : บัณฑิตวิทยาลัย สถาบันบัณฑิตพัฒนบริหารศาสตร์, ๒๕๔๓) หน้า ๘.

^{๒๑} สุปัญญา ไชยชาญ, การวิจัยการตลาด, (กรุงเทพมหานคร : พีเออี, ๒๕๔๓) หน้า ๑๓๕.

^{๒๒} ล้วน สายยศ และอังคณา สายยศ, การวัดด้านจิตพิสัย, (กรุงเทพมหานคร : สุริยวิทยาสาน, ๒๕๔๓) หน้า ๕๐.

^{๒๓} ศิริวรรณ เสรีรัตน์และคณะ, พฤติกรรมองค์การ, (กรุงเทพมหานคร : ดวงกมลสมัย, ๒๕๔๓) หน้า ๗๘.

^{๒๔} มัลลิกา ต้นสอน, พฤติกรรมองค์การ, (กรุงเทพมหานคร : เอ็กซ์เปอร์เนต, ๒๕๔๔) หน้า ๒๒.

^{๒๕} โรกิซ (Rokeach), อังโน โซติช่วง ภิรมย์, ความพึงพอใจของลูกค้าต่อการบริการสินเชื่อของธนาคารอาคารสงเคราะห์, ภาคนิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิตคณะพัฒนาสังคม, (กรุงเทพมหานคร : บัณฑิตวิทยาลัย สถาบันบัณฑิตพัฒนบริหารศาสตร์, ๒๕๓๘) หน้า ๗.

สิ่งของ บทความ องค์การ ความคิด และความรู้สึกเหล่านี้ ผู้รู้สึกสามารถบอกความแตกต่างได้ว่าเป็นด้วยหรือไม่เห็นด้วย”^{๒๖}

ราชบัณฑิตยสถาน ได้ให้ความหมายไว้ว่า “ทัศนคติ (Attitude) หมายถึง ท่าทีความรู้สึก ความคิดเห็นของบุคคลต่อสิ่งใดสิ่งหนึ่ง ส่วนคำว่า Attitude มาจากภาษา ลาติน หมายถึง ความพร้อมของร่างกายและจิตใจที่จะตอบสนองต่อสิ่งเร้า วัตถุ มโนทัศน์ การทำเหตุการณ์ บุคคล สัตว์ ในลักษณะที่มีความมากน้อย ของการตอบสนอง ในทางการศึกษา คำว่า Attitude ถือว่าเป็นความโน้มเอียงของบุคคลที่จะแสดงความรู้สึก และการกระทำต่อเป้าหมายอย่างเจาะจง”^{๒๗}

สงวนศรี วิรัชชัย ได้ให้ความหมายไว้ว่า “เป็นความโน้มเอียงหรือความพร้อมที่จะตอบสนองต่อสิ่งเร้า มีความสำคัญด้วยลักษณะอาการที่ได้มีการพิจารณาไว้ล่วงหน้า อย่างไรก็ตาม ความโน้มเอียงทั้งหมดไม่ได้เป็นทัศนคติทุกอย่าง เราจะต้องระมัดระวังการแยกทัศนคติออกจากสภาพการรับรู้ที่เกิดจากภายใน เช่น การรับรู้ทางกาย ทัศนคติอาจจะแตกต่างจากความโน้มเอียงต่างๆ เช่น อารมณ์นิสัย และสภาพที่มีการรับรู้”^{๒๘}

เทพพนม เมืองแมนและสรวง สุวรรณ ได้ให้ความหมายไว้ว่า “ว่าเป็นสภาพความพร้อมทางจิตใจของบุคคลที่เป็นผลรวมของความคิดเห็น ความเชื่อของบุคคลที่ถูกกระตุ้นอารมณ์ความรู้สึก และทำให้บุคคลพร้อมที่จะกระทำการสิ่งใดสิ่งหนึ่งหรือเป็นตัวกำหนดแนวโน้มของบุคคลในการที่จะมีปฏิกิริยาตอบสนองในลักษณะที่ชอบหรือไม่ชอบต่อสิ่งนั้น”^{๒๙}

เชียรศรี วิวิธสิริ ได้ให้ความหมายไว้ว่า “คือความเห็นต่อสิ่งต่างๆ รอบตัว มุ่งเฉพาะในด้านความรู้สึก ชอบหรือไม่ชอบ เห็นด้วยหรือไม่เห็นด้วยต่อสิ่งต่าง ๆ เป็นสภาพจิตใจหรือความรู้สึก หรือความเห็นที่มีต่อสิ่งใดสิ่งหนึ่ง พฤติกรรมอย่างหนึ่งอย่างใดต่อบุคคลหรือกลุ่มบุคคล อาจเป็นไปได้ทั้งทางบวก หรือทางลบ เช่น ความศรัทธา ความนิยมไม่นิยม ความหวังดีไม่หวังดี เป็นต้น”^{๓๐}

กมล หล้าสุวรรณ ได้ให้ความหมายไว้ว่า

๑. เป็นสิ่งที่เกิดจากการเรียนรู้ หรือการได้รับประสบการณ์ มิใช่เป็นสิ่งที่ได้รับมาแต่กำเนิด
๒. เป็นสิ่งชี้แนวทางในการแสดงพฤติกรรม เช่น ถ้ามีทัศนคติที่ดี ก็จะมีแนวโน้มแสดงพฤติกรรมเข้า หรือเป็นพฤติกรรมทางบวก ตรงข้ามถ้ามีทัศนคติไม่ดี ก็จะมีแนวโน้มไม่เข้าหา ต่อต้าน ถอยหนี หรือเป็นพฤติกรรมทางลบ
๓. สามารถถ่ายทอดจากบุคคลหนึ่งไปสู่อีกบุคคลหนึ่งได้

^{๒๖} เทอร์สโตน (Thurstone,) อ้างใน นันทวัน ช่อสีก, ทัศนคติต่อการเรียนต่อของนักเรียนชั้นประถมศึกษาปีที่ ๖ โรงเรียนสังกัดกรุงเทพมหานคร, วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิตสาขาพัฒนาศาสตร์ (กรุงเทพมหานคร : สถาบันบัณฑิตพัฒนบริหารศาสตร์, ๒๕๓๙), หน้า ๘.

^{๒๗} ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน, (กรุงเทพมหานคร : อักษรเจริญทัศน์, ๒๕๒๕), หน้า ๓๗๙.

^{๒๘} สงวนศรี วิรัชชัย, จิตวิทยาสังคมเพื่อการศึกษา, (กรุงเทพมหานคร : ศึกษาพร, ๒๕๒๓), หน้า ๑๗๔.

^{๒๙} เทพพนม เมืองแมน และ สรวง สุวรรณ, พฤติกรรมองค์กร, (กรุงเทพมหานคร : ไทยวัฒนาพานิช, ๒๕๓๙), หน้า ๑๑๙.

^{๓๐} เชียรศรี วิวิธสิริ, จิตวิทยาการเรียนรู้สำหรับผู้ใหญ่, (กรุงเทพมหานคร : มหาวิทยาลัย ศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร, ๒๕๒๗), หน้า ๒๖.

๔. เป็นสิ่งที่สามารถเปลี่ยนแปลงได้ เนื่องจากทัศนคติเป็นสิ่งที่ได้มาจากการเรียนรู้หรือได้มาจากประสบการณ์ของแต่ละบุคคล ถ้าการเรียนรู้ประสบการณ์นั้นเปลี่ยนแปลงไป ทัศนคติก็จะเปลี่ยนแปลงไปด้วย^{๓๑}

สรุปว่า “ทัศนคติ” ก็คือแนวทางที่เราคิดรู้สึก หรือมีท่าทีที่จะกระทำต่อบางสิ่งบางอย่างในสิ่งแวดล้อมรอบตัวเรา เช่น ทัศนคติต่อร้านค้าปลีก ทัศนคติต่อผลิตภัณฑ์ หรือทัศนคติต่อรายการโทรทัศน์ เป็นต้นโดยทัศนคติจะแสดงให้เห็นถึงทิศทางความรู้สึกต่อสิ่งเหล่านี้ว่าเรามีความรู้สึกอย่างไร ซึ่งอาจรู้สึกในทางบวกหรือทางลบ ชอบ หรือไม่ชอบ ดีหรือไม่ดี พอใจหรือไม่พอใจเป็นสิ่งที่เกิดจากการเรียนรู้ การศึกษาและทำความเข้าใจทัศนคติ จำเป็นต้องอาศัยทฤษฎีการเรียนรู้มาอธิบายมีคุณลักษณะของการประเมิน ซึ่งคุณลักษณะข้อนี้เป็นคุณลักษณะที่สำคัญที่สุดที่ทำให้ทัศนคติแตกต่างกันอย่างแท้จริงจากแรงผลักดันภายในอื่นๆ มีคุณภาพและความเข้ม คุณภาพของทัศนคติเป็นสิ่งที่ได้จากการประเมินเมื่อบุคคลประเมินสิ่งใดสิ่งหนึ่ง ผลก็อาจมีทัศนคติทางบวก ความรู้สึกชอบ หรือทัศนคติทางลบ ความรู้สึกไม่ชอบ ส่วนความเข้มของทัศนคติจะบ่งบอกถึงความมากน้อยของทัศนคติทางบวกหรือลบนั่นๆ ทัศนคติมีความคงทนไม่เปลี่ยนง่าย จึงมักประสบปัญหาเพราะการเปลี่ยนทัศนคติดังกล่าวเป็นสิ่งที่ทำได้ไม่ถนัดนักทัศนคติต้องมีสิ่งที่มีหมายถึง (attitude object) ที่แน่นอน นั่นคือ ทัศนคติต่ออะไร ต่อบุคคล ต่อสิ่งของหรือต่อสถานการณ์จะไม่มีทัศนคติลอยๆ ที่ไม่หมายถึงสิ่งใด มีลักษณะความสัมพันธ์ เช่น ระหว่างบุคคลกับสิ่งของบุคคลอื่นๆ หรือสถานการณ์ และความสัมพันธ์นี้เป็นความรู้สึกงูใจ นอกจากความสัมพันธ์ข้างต้น ยังมีความสัมพันธ์ระหว่างแต่ละทัศนคติของชุมชนในสังคม และความแตกต่างระหว่างกลุ่มคน ที่มา สภาพาส่วนตัว ซึ่งล้วนแต่ก่อให้เกิดทัศนคติที่ต่างกันด้วย งานวิจัยนี้เป็นเป็นการศึกษาถึงทัศนคติทางจริยธรรมของนักศึกษา ของมหาวิทยาลัยเทคโนโลยีราชมงคล ผู้วิจัยจึงต้องศึกษาองค์ประกอบของทัศนคติในทุกแง่มุม เพื่อความครอบคลุมอย่างทั่วถึงของงาน

๒.๑.๒ ลักษณะของทัศนคติ

ความหมายของทัศนคติจากนักวิชาการผู้เชี่ยวชาญจะแตกต่างกันไป แต่มีหลักเกณฑ์ที่ยอมรับกันว่าทัศนคติมีลักษณะที่สำคัญ ๔ ประการคือ

- ๑) ทัศนคติ เป็นสภาวะก่อนที่พฤติกรรมได้ตอบจะเกิดขึ้นต่อเหตุการณ์หรือสิ่งใดสิ่งหนึ่ง หรือจะเรียกว่าเป็นสภาวะที่พร้อมจะมีพฤติกรรมจริง
- ๒) ทัศนคติ จะมีความคงตัวอยู่ในช่วงระยะเวลาหนึ่งคือทัศนคติจะมีความมั่นคงถาวรพอสมควรเปลี่ยนแปลงได้ยากแต่ไม่ได้หมายความว่าจะไม่มีการเปลี่ยนแปลง
- ๓) ทัศนคติ เป็นตัวแปรที่นำไปสู่ความสอดคล้องระหว่างพฤติกรรมและความรู้สึกนึกคิด ไม่ว่าจะเป็นการแสดงออกโดยวาจาหรือการแสดงออกตามความรู้สึกตลอดจนการที่จะต้องเผชิญหรือหลีกเลี่ยงต่อสิ่งใดสิ่งหนึ่ง

^{๓๑} กมลรัตน์ หล้าสุวงษ์, จิตวิทยาการศึกษา, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร : ภาควิชาการแนะแนวและจิตวิทยาการศึกษา, (กรุงเทพมหานคร : คณะศึกษาศาสตร์มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒปทุมมา, ๒๕๒๔), หน้า ๒๕๒.

๔) ทักษะ มีคุณสมบัติของแรงจูงใจในอันที่จะทำให้บุคคลประเมินและเลือกสิ่งใดสิ่งหนึ่งซึ่งหมายความว่าไปถึงการกำหนดทิศทางของพฤติกรรมจริงด้วย^{๓๒}

นอกจากนี้ ลักษณะโดยทั่วไปของทักษะ ยังประกอบด้วย

๑. ทักษะเป็นสิ่งที่ยอมรับหรือการได้รับจากประสบการณ์ มิใช่สิ่งที่ติดตัวมาแต่กำเนิด
๒. ทักษะเป็นแรงจูงใจที่จะทำให้บุคคลกล้าเผชิญกับสิ่งเร้า หรือหลีกเลี่ยง ดังนั้นทักษะจึงมีทั้งบวกและลบ เช่น ถ้านักเรียนมีทักษะที่ดีต่อวิชาใดวิชาหนึ่ง นักเรียนก็จะสนใจและตั้งใจเรียนวิชานั้นๆ อย่างมาก และสามารถเรียนได้ดี ตรงกันข้ามหากมีทักษะที่ไม่ดีต่อวิชาใดวิชาหนึ่ง นักเรียนก็จะไม่สนใจเรียนวิชานั้น มักจะโดดเรียน เล่นหรือนั่งหลับ และที่สุดก็จะทำคะแนนได้ไม่ดี

๓. ทักษะประกอบด้วยองค์ประกอบ ๓ อย่าง คือ องค์ประกอบเชิงความรู้สึกอารมณ์ (Affective Component) องค์ประกอบเชิงปัญญาหรือการรู้คิด (Cognitive Component) องค์ประกอบเชิงพฤติกรรม (Behavioral Component)

๔. ทักษะเปลี่ยนแปลงได้ง่าย การเปลี่ยนแปลงทักษะอาจจะเปลี่ยนแปลงจากบวกเป็นลบหรือลบเป็นบวกซึ่งบางครั้งเรียกว่าการเปลี่ยนแปลงทิศทางของทักษะ หรืออาจจะเปลี่ยนแปลงความเข้มข้น (Intensity) หรือความมากมาย ทักษะบางอย่างอาจหยุดเลิกไปได้

๕. ทักษะเปลี่ยนแปลงตามชุมชน หรือสังคมที่บุคคลนั้นเป็นสมาชิก เนื่องจากชุมชนหรือสังคมหนึ่งๆ อาจจะมีค่านิยมหรืออุดมการณ์พิเศษเฉพาะ ดังนั้นค่านิยมเหล่านี้ จะมีอิทธิพลต่อทักษะของบุคคลที่เป็นสมาชิก ในกรณีที่ต้องการเปลี่ยนทักษะจะต้องเปลี่ยนค่านิยม

๖. สังคมประกิต (Socialization) มีความสำคัญต่อพัฒนาการทักษะของเด็กโดยเฉพาะทักษะ ต่อความคิด และหลักการที่เป็นนามธรรม เช่น อุดมคติ ทักษะต่อเสรีภาพในการพูด การเขียน เด็กที่มาจากครอบครัวที่มีสภาพเศรษฐกิจสังคมสูงจะมีทักษะทางบวกสูง^{๓๓}

สรุป ไคว้ตระกูล ได้ให้แนวคิดเกี่ยวกับลักษณะของทักษะไว้ว่า

๑. ทักษะเป็นสิ่งที่ยอมรับหรือการได้รับจากประสบการณ์ มิใช่สิ่งที่ติดตัวมาแต่กำเนิด
๒. ทักษะเป็นแรงจูงใจที่จะทำให้บุคคลกล้าเผชิญกับสิ่งเร้า หรือหลีกเลี่ยง ดังนั้นทักษะจึงมีทั้งบวกและลบ เช่น ถ้านักเรียนมีทักษะที่ดีต่อวิชาใดวิชาหนึ่ง นักเรียนก็จะสนใจและตั้งใจเรียนวิชานั้น ๆ อย่างมาก และสามารถเรียนได้ดี ตรงกันข้ามหากมีทักษะที่ไม่ดีต่อวิชาใดวิชาหนึ่ง นักเรียนก็จะไม่สนใจเรียนวิชานั้น มักจะโดดเรียน เล่นหรือนั่งหลับ และที่สุดก็จะทำคะแนนได้ไม่ดี เป็นต้น

๓. ทักษะประกอบด้วยองค์ประกอบ ๓ อย่าง คือ องค์ประกอบเชิงความรู้สึกอารมณ์ (Affective Component) องค์ประกอบเชิงปัญญาหรือการรู้คิด (Cognitive Component) องค์ประกอบเชิงพฤติกรรม (Behavioral Component)

^{๓๒} รัชชัย ทิพย์ขุน, ทักษะและพฤติกรรมการใช้บัตรของผู้ใช้บริการบัตรเครดิตธนาคารกรุงศรีอยุธยา จำกัด (มหาชน) ในเขตจังหวัดชลบุรี, วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิตสาขาสังคมศาสตร์เพื่อการพัฒนา, (ฉะเชิงเทรา : มหาวิทยาลัยราชภัฏราชนครินทร์, ๒๕๔๘), หน้า ๒๗ - ๒๘.

^{๓๓} สุรางค์ ไคว้ตระกูล, จิตวิทยาการศึกษา. พิมพ์ครั้งที่ ๔, (กรุงเทพมหานคร : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๔๑), หน้า ๓๖๗.

๔. ทักษะเปลี่ยนแปลงได้ง่าย การเปลี่ยนแปลงทัศนคติอาจจะเปลี่ยนแปลงจากบวกเป็นลบหรือลบเป็นบวกซึ่งบางครั้งเรียกว่าการเปลี่ยนแปลงทิศทางของทัศนคติ หรืออาจจะเปลี่ยนแปลงความเข้มข้น (Intensity) หรือความมากน้อย ทักษะบางอย่างอาจหยุดเลิกไปได้

๕. ทักษะเปลี่ยนแปลงตามชุมชน หรือสังคมที่บุคคลนั้นเป็นสมาชิก เนื่องจากชุมชนหรือสังคมหนึ่งๆ อาจจะมีค่านิยมหรืออุดมการณ์พิเศษเฉพาะ ดังนั้นค่านิยมเหล่านี้ จะมีอิทธิพลต่อทัศนคติของบุคคลที่เป็นสมาชิก ในกรณีที่ต้องการเปลี่ยนทัศนคติจะต้องเปลี่ยนค่านิยม

๖. สังคมประกิต (Socialization) มีความสำคัญต่อพัฒนาการทัศนคติของเด็กโดยเฉพาะทัศนคติ ต่อความคิด และหลักการที่เป็นนามธรรม เช่น อุดมคติ ทักษะต่อเสรีภาพในการพูด การเขียน เด็กที่มาจากครอบครัวที่มีสภาพเศรษฐกิจสังคมสูงจะมีทัศนคติทางบวกสูง^{๓๔}

๒.๑.๓ ประเภทของทัศนคติ

การแสดงทัศนคติของบุคคลสามารถแสดงออกได้เป็น ๓ ลักษณะ คือ

๑) ทัศนคติเชิงบวกเป็นทัศนคติที่ชักนำให้บุคคลแสดงออกมีความรู้สึกหรืออารมณ์จากสภาพจิตใจดีต่อบุคคลอื่นหรือเรื่องราวใดเรื่องราวหนึ่งรวมถึงหน่วยงานองค์กรสถาบัน และผลิตภัณฑ์ใดๆ

๒) ทัศนคติเชิงลบเป็นทัศนคติที่สร้างความรู้สึกเป็นไปทางเสื่อมเสียโดยไม่ได้รับความเชื่อถือหรือไว้วางใจอาจมีความเคลือบแคลงสงสัยรวมทั้งเกลียดชังต่อบุคคลใดบุคคลหนึ่งหรือเรื่องราวในหน่วยงาน สถาบัน ตลอดจนผลิตภัณฑ์ใดๆ

๓) ทัศนคติที่เป็นกลาง เป็นทัศนคติที่บุคคลไม่แสดงความคิดเห็นที่โอนเอนไปทางดีหรือไม่ดี โดยจะเป็นความรู้สึกเฉย ๆ ต่อสิ่งกระตุ้นนั้น ๆ หรือสิ่งกระตุ้นนั้นไม่สามารถส่งผลต่อความรู้สึกและพฤติกรรมที่จะเกิดขึ้นของผู้รับได้^{๓๕}

กล่าวโดยสรุป ประเภทของทัศนคติ มีทั้งเชิงบวก ซึ่งเป็นทัศนคติที่แสดงออกในด้านดีต่อบุคคลอื่น ทัศนคติในเชิงลบ คือทัศนคติที่สร้างความรู้สึกเป็นไปทางเสื่อมเสียโดยไม่ได้รับความเชื่อถือหรือไว้วางใจ และทัศนคติที่เป็นกลาง คืออาจไม่แสดงความคิดเห็นที่โอนเอนไปทางดีหรือไม่ดี โดยจะเป็นความรู้สึกเฉย ๆ

๒.๑.๔ องค์ประกอบของทัศนคติ

นักวิชาการส่วนใหญ่ ได้จัดแบ่งองค์ประกอบของทัศนคติ (Attitude components) ออกเป็น ๓ องค์ประกอบได้แก่

๑) องค์ประกอบด้านความรู้

๒) องค์ประกอบด้านความรู้สึก

^{๓๔} สุรศักดิ์ ไคว้ตระกูล, จิตวิทยาการศึกษา, พิมพ์ครั้งที่๔, (กรุงเทพมหานคร : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๔๑), หน้า ๓๖๗.

^{๓๕} รัชชัย ทิพย์ขุน, ทัศนคติและพฤติกรรมการใช้บัตรของผู้ใช้บริการบัตรเครดิตธนาคารกรุงศรีอยุธยา จำกัด (มหาชน) ในเขตจังหวัดชลบุรี, วิทยานิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิตสาขาสังคมศาสตร์เพื่อการพัฒนา, (ฉะเชิงเทรา : บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยราชภัฏราชนครินทร์, ๒๕๔๘), หน้า ๓๐ - ๓๑.

๓) องค์ประกอบทางด้านพฤติกรรม คือแนวโน้มที่จะตอบสนอง^{๓๖}

ในแต่ละองค์ประกอบแยกอธิบายได้ดังนี้

๑) องค์ประกอบทางด้านความรู้ (Cognitive component : learn) ประกอบด้วยความเชื่อของผู้บริโภคเกี่ยวกับ “วัตถุ” อย่างใดอย่างหนึ่ง เช่น เราเชื่อว่า “ไดเอทโค้ก” (Diet Coke) เกือบจะไม่มีแคลอรี มีคาเฟอีน ราคาถูก และผลิตโดยบริษัทใหญ่” หรือ “มันฝรั่งมีแคลอรีสูง” ซึ่งความเชื่อนี้ไม่จำเป็นจะต้องถูกต้องหรือเป็นความจริงเสมอไป

๒) องค์ประกอบทางด้านความรู้สึก (Affective component : feel) ปฏิกริยาทางด้านความรู้สึกหรืออารมณ์ที่มีต่อวัตถุอย่างใดอย่างหนึ่ง หรือกล่าวอีกนัยหนึ่ง คือ เป็นความรู้สึกทั้งในแง่บวกหรือแง่ลบของผู้บริโภคที่มีต่อวัตถุอย่างหนึ่ง อันแสดงถึงระดับความชอบหรือไม่ชอบว่ามีมากน้อยเพียงไร ตัวอย่างเช่น ผู้บริโภคอาจกล่าวว่า “ฉันชอบไดเอทโค้ก” “ฉันชอบโยเกิร์ต” เป็นการแสดงผลของการประเมินทางด้านอารมณ์หรือความรู้สึกที่มีต่อผลิตภัณฑ์นั้น บุคคลอาจมีความรู้สึกชอบหรือไม่ชอบต่างกัน จากความเชื่อเหมือนกัน จากตัวอย่างข้างต้นผู้บริโภคอาจมีความเชื่อว่า ไดเอทโค้ก มีคาเฟอีน คาเฟอีนทำให้ไม่ง่วงนอน ความเชื่อเหล่านี้อาจเป็นเหตุให้บุคคลบางคนตอบสนองหรือแสดงความรู้สึกทางบวก เช่น นักศึกษาที่กำลังเตรียมตัวสอบเป็นต้น ในขณะที่บางคนอาจตอบสนองหรือแสดงความรู้สึกในทางลบ เช่น ผู้ที่ต้องการดื่มบางอย่างก่อนนอน แต่ไม่ต้องการให้นอนไม่หลับ

๓) องค์ประกอบทางด้านพฤติกรรม (Behavioral component : to) หมายถึงแนวโน้มที่จะตอบสนอง (tendency to response) ในลักษณะอย่างใดอย่างหนึ่งต่อวัตถุหรือกิจกรรม เช่น ตัดสินใจที่จะซื้อหรือไม่ซื้อไดเอทโค้ก หรือแนะนำให้ผู้อื่นซื้อหรือเสนอให้ซื้อตราใหม่ บางครั้งแม้ว่าผู้บริโภคมีทัศนคติในทางบวกต่อผลิตภัณฑ์ แต่ก็ไม่ได้หมายความว่า ผู้บริโภคจะรีบออกไปซื้อผลิตภัณฑ์นั้นทันทีที่หาไม่ เขาอาจจะยังไม่จำเป็นในขณะนั้น อาจไม่สามารถซื้อได้เพราะยังไม่มีเงินพอ อาจจะต้องซื้อสิ่งอื่นก่อนที่มีความสำคัญมากกว่า หรืออาจจะรอให้สมาชิกคนอื่นๆ ในครอบครัวเข้าร่วมพิจารณาด้วย

สรุปว่า ทัศนคติมีองค์ประกอบ ๓ ด้าน คือ ๑) องค์ประกอบด้านความรู้ ๒) องค์ประกอบด้านความรู้สึก ๓) องค์ประกอบทางด้านพฤติกรรม ทั้งสามด้านนี้มีความเกี่ยวพันและโยงใยแก่กันซึ่งเกี่ยวข้องกับทัศนคติในแต่ละด้านและแต่ละประเด็น ซึ่งจะสามารถทราบได้โดยการสำรวจโดยใช้เกณฑ์ทางทฤษฎีการวิจัย

๒.๑.๕ ที่มาของทัศนคติ

การเกิดทัศนคติ เกิดมาจากหลายปัจจัย ดังนี้

๑) ประสบการณ์โดยตรงของบุคคล (Personal experience) เนื่องจากในชีวิตประจำวันของบุคคล จำเป็นต้องติดต่อสัมพันธ์สิ่งต่างๆ (objects) รอบๆ ตัวตลอดเวลา จึงมีการประเมินสิ่งใหม่ และประเมินสิ่งเก่าซ้ำๆ ซากๆ กระบวนการประเมินเหล่านี้ทำให้เกิดการเรียนรู้ และ

^{๓๖} Hawkins, Best and Coney. ๑๙๙๘: ๓๙๗- ๔๐๐, <<http://mkpayap.payap.ac.th/course/mk ๒๑๐/m๗.htm>>, (สืบค้น ๑๗/๑๒/๒๕๕๐).

พัฒนาขึ้นเป็นทัศนคติที่มีต่อสิ่งต่างๆ ขึ้น ตัวอย่างเช่น จากประสบการณ์ตรงของผู้บริโภคกับพนักงานขาย ผลิตภัณฑ์ บริการ และร้านค้าต่างๆ ประสบการณ์เหล่านี้จะช่วยเสริมสร้างและขัดเกลาทัศนคติที่มีต่อสินค้าและการทำช่องทางการตลาด (market objects) ปัจจัยอื่นๆ อันเกิดจากตัวบุคคลนั้นไม่อยู่กับที่ตั้งแต่เกิดจากตัวบุคคลนั่นเองที่มีอิทธิพลต่อการประเมินวัตถุทางการตลาดโดยตรง ที่สำคัญ ๓ ประการคือ

(๑) ความต้องการ (Needs) เนื่องจากความต้องการของบุคคลนั้นไม่อยู่กับที่ตั้งแต่เกิดจนกระทั่งตาย แต่จะเปลี่ยนแปลงแปรผันไปตามกาลเวลา จึงทำให้ทัศนคติของคนเปลี่ยนแปลงตามไปด้วยวัตถุอย่างเดียวกันจะได้รับการประเมินต่างกัน ในแต่ละช่วงของชีวิต นั่นคือ มีทัศนคติต่อวัตถุนั้นไม่เหมือนกันเมื่ออายุหรือวัยเปลี่ยนไป

(๒) แนวคิดเกี่ยวกับตนเอง (Self-concept บางครั้งเรียก self - image หรือ Self - perception) ซึ่งหมายถึง ผลรวมของความคิดและความรู้สึกทั้งหมดที่บุคคลมองตัวเองว่ามีลักษณะอย่างไรเคยเป็นอย่างไร และคาดหวังจะให้เป็นอย่างไรในอนาคตและเมื่อบุคคลมีแนวความคิดเกี่ยวกับตนเองอย่างไรแล้วก็จะมีผลสะท้อนให้บุคคลแสดงพฤติกรรมไปตามนั้นด้วย ดังนั้นเมื่อบุคคลเผชิญกับสิ่งเร้า หรือวัตถุทางการตลาดต่างๆ ดังกล่าวข้างต้น บุคคลจะไม่รับรู้ทั้งหมด แต่จะเลือกรับรู้ และเลือกที่จะแปลความว่าตนเองมีความรู้สึกอย่างไร คิดอย่างไร หรือมีท่าทีอย่างไรต่อสิ่งเหล่านี้ จึงขึ้นอยู่กับแนวความคิดเกี่ยวกับตนเองที่จะตีค่าต่อสิ่งเหล่านี้ด้วย

(๓) บุคลิกภาพ (Personality) บุคลิกภาพของบุคคลเป็นปัจจัยอีกอย่างหนึ่งคู่กับแนวความคิดแห่งตน ที่มีอิทธิพลต่อการประเมินวัตถุ บุคคลที่มีบุคลิกภาพเฉพาะตัวก้าวร้าว เฉื่อยชา เก็บตัว หรือเปิดเผย สิ่งดังกล่าวเหล่านี้มีผลกระทบต่อการก่อตัวเป็นทัศนคติของบุคคลนั้นทั้งสิ้น^{๓๗}

ทัศนคติเป็นสิ่งที่เกิดขึ้นจากการเรียนรู้ และการเพิ่มพูนประสบการณ์ให้แก่บุคคล ดังนั้นอาจสร้างทัศนคติที่ต้องการได้ ซึ่งองค์ประกอบที่มีผลต่อการเกิดทัศนคติ

๑. เกิดจากวัฒนธรรม (Culture) วัฒนธรรมมีอิทธิพลต่อชีวิตของบุคคลทุกๆ คน ตั้งแต่เกิดมาจนกระทั่งตาย วัฒนธรรมของชาติต่างๆ แตกต่างกันไป เริ่มจาก ครอบครัว โรงเรียน วัด สถาบันอื่นๆ ในสังคม วิทยุ โทรทัศน์ สื่อมวลชนต่างๆ มีอิทธิพลต่อการสร้างทัศนคติทั้งสิ้น เช่น คนไทยให้ความยกย่องนับถือผู้สูงอายุ ไปพบที่ใดแม้ไม่เคยรู้จักมาก่อนก็จะนับญาติ เรียก ลุง ป้า น้า อา เป็นต้น นับว่าเป็นสิ่งที่ดีก่อให้เกิดความอบอุ่น ทั้งผู้เรียกและผู้ถูกเรียกอย่างยิ่ง

๒. เกิดจากครอบครัว (Family) ครอบครัวเป็นแหล่งแรกที่อบรมให้เด็กเรียนรู้การสมาคมต่างๆ จึงมีอิทธิพลมากที่สุด ในการสร้างทัศนคติ ให้แก่เด็กตลอดจนการปลูกฝังทัศนคติ ในการดำเนินชีวิตให้แก่บุตรของตน ทั้งนี้เพราะเด็กนักเรียนมักเลียนแบบและเชื่อฟังพ่อแม่อยู่แล้ว มีผู้สำรวจพบว่า ทัศนคติของพ่อแม่กับลูกคล้ายคลึงกันมาก

๓. เกิดจากกลุ่มเพื่อนๆ (Social Groups) เด็กที่จาก บิดา มารดา มาอยู่กับกลุ่มเพื่อน ตั้งแต่เด็กๆ จะได้รับอิทธิพลต่างๆ จากกลุ่มเพื่อนมาก ทั้งนี้เพราะเด็กต้องการ การยอมรับจากเพื่อนต้องการคำแนะนำ และขอความช่วยเหลือจากเพื่อน นั่นคือเด็กต้องการมีมิตรนั่นเอง

^{๓๗} Loudon and Della Bitta.๑๙๙๓ : ๔๒๗-๔๒๘, <<http://mkpayap.payap.ac.th/course/mk๒๑๐/f๗.๕.htm>>, (สืบค้น ๑๕ /๑๑/๒๕๕๕).

๔. เกิดจากบุคลิกภาพ (Personality) ลักษณะบุคลิกภาพมีความสัมพันธ์หรือมีอิทธิพลต่อทัศนคติของบุคคลมากเหมือนกัน เช่น พวกที่ชอบ ออกสังคม พวกหนีสังคม หรือพวกที่อ่อนน้อมจะมีทัศนคติที่ไม่เหมือนกัน^{๓๘}

สรุปว่า ที่มาของทัศนคติ คือ แนวทางที่เราคิดรู้สึกอันแสดงให้เห็นถึงทิศทางความรู้สึกต่อสิ่งเหล่านี้ ว่า เรามีความรู้สึกอย่างไร ซึ่งอาจรู้สึกในทางบวกหรือทางลบ ชอบ หรือไม่ชอบ ดีหรือไม่ดี พอใจหรือไม่พอใจ ต่อปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้น เช่น ทัศนคติของนักศึกษาที่มีต่อปรากฏการณ์ทางสังคม ด้านจริยธรรม วัฒนธรรม และสภาพการณ์ทางสังคมโดยรวม

๒.๑.๖ การวัดทัศนคติ

เนื่องจากทัศนคติเป็นภาวะในใจ และการแสดงออกไม่ใช่เป็นการกระทำแต่เป็นความรู้สึกซึ่งมีลักษณะอัตนัย (Subjective) บุคคลอาจไม่ให้ข้อเท็จจริงด้วยความจริงใจเพราะเห็นว่าเป็นเรื่องส่วนตัว และการแสดงออกต่อสิ่งใดนั้น ไม่ว่าจะเป็นรูปร่างหรือการเขียนก็ตาม บุคคลมักไตร่ตรองถึงความเหมาะสมตามสภาพการณ์ทางสังคม คำนึงการยอมรับและไม่ยอมรับ การเห็นชอบหรือไม่ชอบของคนส่วนใหญ่ในสังคมนั้นจึงยังไม่มีผู้ใดค้นพบวิธีการวัดทัศนคติหรือหาที่ความรู้สึกของบุคคลโดยตรง อันจะเป็นกรณีที่สามารถนำมาเปรียบเทียบกันได้อย่างชัดเจนการวัดทัศนคติ จึงเป็นเพียงการบันทึกจากคำพูดและพยายามหาความสัมพันธ์ระหว่างคำพูดของบุคคลเหล่านั้นกับสิ่งหรือค่านิยมของตนที่ผู้ทำการวัดสามารถมองเห็นได้ด้วยการคาดประมาณ (Estimate) ทัศนคติของบุคคลนั้นเท่านั้น

ตามที่ปฏิบัติกันอยู่ในการหาข้อมูลเกี่ยวกับทัศนคติ อาจมีวิธีการเก็บข้อมูลได้โดยวิธีต่างๆ ดังนี้คือ

(๑) การสังเกตจากพฤติกรรมของบุคคล วิธีนี้ทำได้ยาก หรือกระทำได้แต่ผลลัพธ์ก็ยังไม่อาจให้ความมั่นใจได้ว่าเที่ยงตรง ดังได้กล่าวแล้วว่า การแสดงออกของบุคคลเป็นอาภักิริยานั้น อาจไม่สะท้อนหรือทำให้ทราบถึงทัศนคติที่แท้จริงของบุคคลนั้น ๆ ได้

(๒) วิธีการรายงานด้วยคำพูด ซึ่งส่วนใหญ่มักจะใช้แบบสอบถาม(Questionnaire) หรือแบบสัมภาษณ์ (Interview) ที่มีลักษณะแบบปรนัย (Objective)

(๓) วิธีการแปลความ เป็นวิธีการหาค่าทัศนคติแบบอัตนัย โดยที่ผู้ถูกถามไม่ตระหนักถึงวัตถุประสงค์ของผู้ที่ทำการศึกษาไม่ระแวงสงสัยหรือรู้สึกหวั่นเกรงที่จะตอบคำถามหรือแสดงความรู้สึกนึกคิด และไม่ถูกจำกัดในการตอบทั้งในด้านเวลา และขอบเขตของเนื้อหาเป็นวิธีที่สามารถวัดทัศนคติของบุคคลได้ชัดเจนละเอียดถูกต้องที่สุดแต่มีข้อจำกัดอยู่ที่ ต้องใช้ผู้ศึกษาที่มีความสามารถมีความชำนาญทางจิตวิทยาอย่างลึกซึ้ง และใช้เวลามาก จึงเหมาะสำหรับใช้กับคนจำนวนน้อย^{๓๙}

^{๓๘} สุชา จันทรเฒ, จิตวิทยาพัฒนาการ, พิมพ์ครั้งที่ ๓, (กรุงเทพฯ : ไทยวัฒนาพานิช, ๒๕๓๖), หน้า ๒๔๔ - ๒๔๕.

^{๓๙} ประมวล มุ่งมาตร, ทัศนคติของนายอำเภอที่มีต่อการปฏิบัติงานของพัฒนาการ, ภาคนิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาพัฒนาสังคม, (กรุงเทพฯ : คณะพัฒนาสังคม บัณฑิตวิทยาลัยสถาบันบัณฑิตพัฒนบริหารศาสตร์, ๒๕๓๗), หน้า ๑๖.

ถวิล ธราโภชน ได้ให้รายละเอียดถึงวัดทัศนคติไว้สรุปได้ว่า การวัดจะวัดออกมาในลักษณะของทิศทาง (Direction) และปริมาณ (Magnitude) การวัด ทิศทางมี ๒ ทิศทาง คือทางบวก และทางลบ ทางบวก คือการประเมินค่าของการรู้สึก ชอบ พอใจ เป็นต้น ทางลบ คือ การไม่ดี ไม่ชอบ ไม่พอใจ ส่วนการวัดปริมาณ เป็นการวัดความเข้มข้นหรือความรุนแรงของทัศนคติ ไปในทิศทางบวก หรือลบนั่นเอง ซึ่งมีวิธีการ ประกอบด้วย

๑. การสังเกต (Observation) เป็นวิธีการ ที่ใช้ตรวจสอบบุคคลอื่นโดยการเฝ้ามองและจดบันทึกพฤติกรรมของบุคคลอย่างมีแบบแผน ทั้งนี้จะทราบว่าบุคคลที่เราสังเกตมีทัศนคติ ความเชื่อ อุปนิสัยอย่างไร

๒. การสัมภาษณ์ (Interview) เป็นการพูดคุยแลกเปลี่ยนความคิดเห็น แต่จะต้องมีการเตรียมแผนการล่วงหน้าเอาไว้ และผู้สัมภาษณ์จะต้องสร้างบรรยากาศให้เป็นกันเองมากที่สุด ไม่ควรทำให้เป็นแบบแผน

๓. การใช้แบบสอบถาม (Questionnaire) การวัดทัศนคตินั้นนิยมใช้วิธีนี้มากที่สุด และที่ใช้กันมากที่สุด คือ มาตรการจัดอันดับคุณภาพ มาตรการวัดแบบ เฮอร์สโตน มาตรการวัดแบบ ลิเคิร์ท และมาตราส่วนแบบ Semantic Differential มาตรการส่วนแบบลิเคิร์ท เป็นที่นิยมใช้กันแพร่หลายเนื่องจากสร้างง่าย ประกอบด้วยข้อความที่แสดงถึงทัศนคติของบุคคลที่มีต่อสิ่งเร้าอย่างใดอย่างหนึ่ง และมีคำตอบให้เลือก ๕ คำตอบได้แก่ เห็นด้วยอย่างยิ่ง เห็นด้วย ไม่แน่ใจ ไม่เห็นด้วย ไม่เห็นด้วยอย่างยิ่ง

๔. วิธีการสะท้อนให้เห็นภาพ (Projective Completion) เป็นการวัดทัศนคติโดยทางอ้อม แบ่งได้เป็น ๔ วิธี คือ

๔.๑ วิธีต่อความให้สมบูรณ์ (Sentence Completion) วิธีนี้ใช้มากในการวัดทัศนคติที่อยู่ใต้จิตสำนึก โดยผู้ศึกษาเขียนประโยคที่ต้องการศึกษา โดยกล่าวไว้เพียงนิดเดียวแล้วให้ผู้ถูกศึกษาตอบให้สมบูรณ์ตามความคิดเห็นของตน

๔.๒ วิธีโยงความสัมพันธ์ของคำ (Word Association) โดยใช้คำเพียงคำเดียว หรือหลายคำก็ได้ และให้ผู้ถูกศึกษาแสดงออกต่อคำนั้นโดยเร็วที่สุดว่าเขามีความรู้สึกอย่างไร

๔.๓ วิธีสร้างความคิด (Construction) วิธีนี้จะให้ผู้ถูกศึกษาดูภาพต่าง ๆ แล้วเล่าเรื่องตามภาพ ตามความรู้สึกนึกคิดของตน

๔.๔ วิธีการให้แสดงออก (Expressive Techniques) โดยการพูด การเขียน วาดภาพ หรือการเล่น ซึ่งเหมาะสมสำหรับเด็ก

๔.๕ เป็นการวัดแบบผู้ถูกศึกษาไม่รู้ตัวว่าถูกวัดทัศนคติ บางครั้งผู้ศึกษาเองก็ไม่ทราบว่าบุคคลที่ตนศึกษานั้นคือใคร แบ่งเป็น ๔ วิธีการ คือ

๔.๕.๑ การใช้สิ่งจัดบันทึก (Archives) เป็นการศึกษาจากข้อมูลที่เขาได้จัดบันทึกไว้แล้ว

๔.๕.๒ การวัดความสึกกร่อน (Erosion Measures) โดยดูจากความกร่อนของวัตถุต่าง ๆ

๔.๕.๓ การวัดร่องรอย (Trace Measures) โดยดูจากวัสดุที่ทิ้งเอาไว้

๔.๕.๔ การวัดโดยวิธีจดหมายหาย (The Loss Letter Techniques) คือ การเขียนจดหมายหลายๆ ฉบับ เพื่อส่งถึงบุคคลสำคัญๆ แล้วทำตกไว้ในที่ต่าง ๆ ดูว่าบุคคลที่เก็บจะมีความรู้สึก

อย่างไร จะฝึกอ่านหรือไม่ หรือจะส่งกลับไปตามที่อยู่หรือไม่ แล้วจะทราบว่าจดหมายทั้งหมด ได้รับคืนมา มีกีเปอร์เซ็นต์^{๔๐}

สรุปว่า การวัดทัศนคติ ซึ่งมีแนวโน้มค่อนข้างไปทางนามธรรมมากกว่ารูปธรรม เพราะทัศนคติเป็นความรู้สึก ความเชื่อของบุคคลซึ่งมีการเปลี่ยนแปลง การวัดทัศนคติจึงไม่สามารถวัดได้โดยตรง แต่วัดได้จากแนวโน้มของบุคคลที่แสดงออกทางภาษา และวัดในรูปของความเห็น การวัดทัศนคติของบุคคลที่มีต่อสิ่งใดและผู้ใด อาจจะใช้วิธีการสังเกตจากการกระทำ คำพูด การแสดงสีหน้าท่าทาง และพฤติกรรมที่เป็นนิสัยเดิมของแต่ละบุคคล

๒.๑.๗ การเปลี่ยนแปลงทัศนคติ

เนื่องจากทัศนคติของบุคคลที่มีต่อสิ่งต่างๆ นั้นเกิดขึ้นจากประสบการณ์และการเรียนรู้ทั้งสิ้น ดังนั้นจึงอาจเปลี่ยนแปลงได้ตลอดเวลา ตามประสบการณ์ที่บุคคลนั้นๆ ได้รับเพิ่มขึ้นเพียงแต่กระบวนการเปลี่ยนแปลงอาจจะเร็วหรือช้าเท่านั้น ซึ่งกระบวนการเปลี่ยนแปลงทัศนคติประกอบด้วยขั้นตอนต่างๆ ๕ ขั้นตอนดังนี้ คือ

(๑) การใส่ใจ (Attention) เป็นความสนใจในการรับฟัง ถ้าบุคคลไม่ให้ความสนใจที่จะฟัง แล้วขบวนการต่อไปจะไม่เกิดขึ้น และจะไม่มีการเปลี่ยนแปลงทัศนคติ สาเหตุที่ทำให้คนสนใจได้แก่ ผู้สื่อความและเนื้อหาของสารนั้น

(๒) ความเข้าใจ (Comprehension) เป็นความเข้าใจในความหมายของสารนั้นความยากหรือง่ายเกินไปจะทำให้ผู้ฟังไม่สนใจและไม่เข้าใจ

(๓) การยอมรับ (Acceptance) เป็นผลมาจากข้อ ๑ และข้อ ๒ หากบุคคลตั้งใจฟังและเข้าใจจะทำให้เกิดการยอมรับแต่หากไม่สนใจฟังทำให้ไม่มีความเข้าใจจึงจะไม่เกิดการยอมรับขึ้น

(๔) การเก็บเอาไว้ (Retention) เป็นความคงทนอาจเก็บไว้ระยะหนึ่งเมื่อเวลาผ่านไปอาจเปลี่ยนไปหรืออาจจะยังคงอยู่ถ้าตัวผู้สื่อมีความน่าเชื่อถือมากการเก็บไว้ก็จะคงทนอยู่ได้นาน

(๕) การกระทำ (Action) บุคคลเมื่อเปลี่ยนแปลงทัศนคติก็นำมาเปลี่ยนแปลงด้านการกระทำด้วยซึ่งมีผลต่อส่วนรวมและสังคมถ้าเปลี่ยนความเชื่อแล้วแต่ไม่ได้ลงมือกระทำก็จะมีผลกระทบกระเทือนกับใคร^{๔๑}

นอกจากนี้ เคลแมน (Kelman) ได้สรุปวิธีการเปลี่ยนแปลงทัศนคติในตัวบุคคลไว้ ๓ ประการ คือ

(๑) การยอมตาม (Compliance) เป็นวิธีการเปลี่ยนแปลงทัศนคติตามทฤษฎีการปรับตัวให้เข้ากับสังคมกล่าวคือ บุคคลจะเปลี่ยนแปลงทัศนคติของตนเองเพราะถูกแรงกดดันจากกลุ่มหรือสถานการณ์ในกลุ่มบีบบังคับให้ยอมตามและเปลี่ยนแปลงทัศนคติเดิมไป เช่นหญิงสาวที่ได้รับการอบรมให้เป็นสุภาพสตรีสงบเสถียรเรียบร้อย เมื่อไปอยู่ในสังคมที่ต้องกล้าพูดกล้าแสดงออกถ้าหญิงสาวผู้นั้นต้องการอยู่ในสังคมนั้นต่อไปก็ต้องเปลี่ยนจากคนเรียบร้อยเป็นคนกล้าพูดโดยเปลี่ยนทัศนคติว่ากล้าพูดกล้าแสดงออกเป็นสิ่งที่ดีเป็นสิ่งที่ควรทำเพื่อความเจริญก้าวหน้าของตนเอง

^{๔๐} ฤทธิ ธาราโกษณ์, จิตวิทยาสังคม, พิมพ์ครั้งที่ ๔, (กรุงเทพฯ : โอเดียนสโตร์, ๒๕๓๒), หน้า ๕๖.

^{๔๑} ฤทธิ ธาราโกษณ์, จิตวิทยาสังคม, พิมพ์ครั้งที่ ๔, (กรุงเทพฯ : โอเดียนสโตร์, ๒๕๓๒), หน้า ๑๐๕.

(๒) การเลียนแบบ (Identification) เป็นวิธีการเปลี่ยนแปลงทัศนคติที่เกิดจากความศรัทธาหรือชอบตัวแบบก่อน และถ้าตัวแบบมีทัศนคติตรงข้ามกับบุคคลจะเปลี่ยนทัศนคติไปตามตัวแบบได้เช่น บุตรที่ไม่ชอบเข้าสังคมถ้ามารดาที่บุตรรักและศรัทธาชอบเข้าสังคม ในที่สุดบุตรก็จะทำตัวให้ชอบเข้าสังคมตามไปด้วยหรือมารดาไม่ชอบคนที่ไม่มีระเบียบ บุตรก็จะไม่ชอบคนที่ไม่มีระเบียบตามไปด้วย

(๓) ความต้องการที่จะเปลี่ยน (Internalization) เป็นการเปลี่ยนแปลงทัศนคติที่เกิดจากบุคคลได้เกิดการเรียนรู้ในสังคมและสามารถมองเห็นการกระทำบางอย่างในสังคมที่ทำให้เกิดความเจริญก้าวหน้าได้ เมื่อบุคคลนั้นต้องการความเจริญก้าวหน้าจึงมีการเปลี่ยนแปลงทัศนคติเดิมของเขาไปตามทัศนคติใหม่ที่มีอยู่นั้น เช่น บุคคลที่ซื่อสัตย์ตั้งใจทำงานแต่ครั้งอยู่ในสังคมนานๆ เข้าจะพบว่าความซื่อสัตย์ไม่เจริญก้าวหน้าเท่าที่ควรแต่คนที่ประจบสอพลอเจริญกลับเจริญก้าวหน้ากว่าในที่สุดบุคคลนั้นก็จะเปลี่ยนไปชอบการประจบสอพลอแทนความซื่อสัตย์^{๔๒}

สรุปว่า ทัศนคติสามารถเปลี่ยนแปลงได้อยู่ตลอดเวลา ตามเงื่อนไข และเวลา สถานการณ์ ที่เกิดขึ้นในขณะนั้น ว่าโน้มเอียงไปในทิศทางใด ส่งผลโดยตรงต่อสังคมอย่างไร และจะเกิดผลกระทบมากน้อยเพียงใด ถ้าส่งผลด้านความเลวร้าย ก็เกิดทัศนคติเชิงลบ ถ้าส่งผลด้านดีก็จะเกิดทัศนคติเชิงบวก ซึ่งเป็นกฎพื้นฐานทางสังคม จึงกล่าวโดยสรุปได้ว่า “ทัศนคติ” หมายถึงความรู้สึกนึกคิด หรือท่าทีของบุคคลที่มีต่อบุคคลวัตถุสิ่งของ หรือ สถานการณ์ต่าง ๆ ซึ่งจะเป็นการแสดงถึงความพร้อมทางจิตใจของบุคคล ที่มีต่อสิ่งใดสิ่งหนึ่งซึ่งสามารถเปลี่ยนแปลงได้ และมีแนวโน้มที่จะกำหนดทิศทางการแสดงออกของพฤติกรรมของบุคคล ที่แสดงออกมาทางอารมณ์ว่า ชอบหรือไม่ชอบก็ได้

๒.๑.๘ องค์ประกอบทัศนคติ

ดวงเดือน พันธุมนาวิน ได้กล่าวถึงองค์ประกอบทัศนคติมี ๓ องค์ประกอบด้วยกันคือ

๑) องค์ประกอบทางด้านความรู้หรือความคิด (Cognitive Component) หมายถึง ทัศนคติ ของบุคคลที่มีต่อสิ่งใดสิ่งหนึ่งนั้นจะต้องความรู้เกี่ยวกับสิ่งนั้นทางด้านที่ว่าสิ่งนั้นมีคุณโทษมากน้อยเพียงใด เป็นความรู้หรือ ความเชื่อถือใช้ประเมินสิ่งนั้นได้

๒) องค์ประกอบทางด้านความรู้สึก (Affective Component) หมายถึง ความรู้สึกชอบหรือไม่ชอบสิ่งนั้นพอใจหรือไม่พอใจสิ่งนั้น ความรู้สึกจะเกิดขึ้นโดยอัตโนมัติ

๓) องค์ประกอบทางด้านความพร้อมจะกระทำ (Action Tendency Component) หมายถึงความพร้อมหรือความ โน้มเอียงที่บุคคลจะประพฤติปฏิบัติ เมื่อบุคคลมีความรู้เชิงประเมินค่าและความรู้สึกชอบไม่ชอบสิ่งนั้น^{๔๓}

ธีรนิติ ลิ้มปริงชี แบ่งองค์ประกอบของทัศนคติออกเป็น ๒ ส่วน คือ

^{๔๒} กมลรัตน์ หล้าสุวรรณ, จิตวิทยาสังคม, (กรุงเทพฯ : ห้างหุ้นส่วนจำกัดศรีราชา, ๒๕๒๗), หน้า ๒๐๑.

^{๔๓} ดวงเดือน พันธุมนาวิน, “การวัดทัศนคติเพื่อทำนายพฤติกรรม”, กรุงเทพมหานคร: สถาบันวิจัยพฤติกรรมศาสตร์มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร, ๒๕๒๓, หน้า ๕-๗.

๑) ส่วนของความรู้สึก (Affective Component) หมายถึง บรรดาความรู้สึกที่ชอบไม่ชอบรักหรือเกลียด หรือกลัว ซึ่งเป็นเรื่องของอารมณ์ของบุคคลหรือในสังคมไทยเราก็คือเรื่องของใจนั่นเอง

๒) ส่วนของสติและเหตุผล (Cognitive Component) ในส่วนนี้เป็นเรื่องของการใช้เหตุผลของบุคคลในการจำแนกแยกความแตกต่าง ตลอดจนผลต่อเนื่องผลได้ผลเสียในส่วนนี้นั้นถ้าพิจารณาอย่างลึกซึ้ง^{๔๔}

สรุป องค์ประกอบทัศนคติ ของบุคคลที่มีต่อสิ่งของ จะต้องประกอบด้วย ความคิด ความรู้สึก ความพร้อมประกอบด้วยเหตุผลที่มี ด้านความเชื่อ บุคคล วัตถุ และเหตุการณ์ต่าง ๆ

๒.๑.๙ ลักษณะของทัศนคติ

นุศรา แก้วสนธิ ได้แยกทัศนคติออกเป็น ๕ ลักษณะ ดังนี้

๑) ภาวะทางจิตและประสาท (Mental and Neutral) ซึ่งจะแสดงออกให้เห็นทางพฤติกรรม เช่น โกรธ เกลียด รัก เป็นต้น

๒) ความพร้อมที่จะสนอง (Readiness to Respond) คือ เมื่อมีทัศนคติที่ดีหรือไม่ดีต่อสิ่งใดก็พร้อมที่จะตอบสนองสิ่งนั้นตามลักษณะของทัศนคติที่เกิดขึ้น เช่น ชอบวิชานาฏศิลป์ สมัยครใจ และต้องการที่จะเรียน หรือสนใจวิชานาฏศิลป์ อยู่เสมอ

๓) เป็นสิ่งที่เกิดขึ้นเป็นระบบ (Organized) เกิดขึ้นเป็นกลุ่มและจัดระบบไว้แล้วในตัวเอง คือ เมื่อเกิดทัศนคติต่อสิ่งใดแล้วจะขึ้นต่อเนื่องกัน และติดตามมาด้วยพฤติกรรมที่มีความสัมพันธ์กัน เช่น โกรธ หน้าบึ้ง

๔) เป็นสิ่งที่เกิดจากประสบการณ์ (Through Experience) หมายความว่าประสบการณ์มีส่วนช่วยในการสร้างทัศนคติให้ดีขึ้น เช่น นาย ก. เห็น นาย ข. ใจดี จึงชอบ นาย ข. เป็นต้น

๕) เป็นพลังสำคัญที่มีอิทธิพลต่อพฤติกรรมที่แสดงออก (Exerting a Directive and for Dynamic Influence on Behavior) การแสดงออกต่อสิ่งใดอย่างนั้นขึ้นอยู่กับทัศนคติเป็นสำคัญ เช่นนาย ก. ไม่ชอบ นาย ข. เพราะนาย ข. ไม่ดี ก็ไม่ยอมคบค้า^{๔๕}

พชณี วรฉวิน กล่าวว่า ทัศนคติของบุคคลอาจแตกต่างกันตามมิติของทัศนคติ อันได้แก่ ทิศทาง (Direction) ปริมาณ (Magnitude or Extremity) ความเข้มข้นในที่นี้จะมา มาใช้ในการศึกษา คือ

๑) ทิศทาง (Direction) หมายถึง การให้การสนับสนุน ชอบ-ไม่ชอบซึ่งจะเน้นไปในด้านของความรู้สึก ถ้าจะบอกว่ามีทัศนคติในทางบวกก็คือให้การสนับสนุนเห็นด้วย มีความเชื่อมั่น ส่วนในทางลบก็คือ คัดค้าน ไม่เห็นด้วย และทำลายล้าง

^{๔๔} อธิรัตน์ ลิ้มปรางษ์, ความรู้ และความคิดเห็นของผู้พิพากษาต่อการทำ งานบริการสังคมของผู้ถูกคุมประพฤติ, วิทยานิพนธ์สังคมสงเคราะห์ศาสตรมหาบัณฑิต คณะสังคมสงเคราะห์ศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๔๐, หน้า ๔๒.

^{๔๕} นุศรา แก้วสนธิ, ทัศนคติของพลทหารกองประจำการต่อการฝึกวิชาชีพ : ศึกษาเฉพาะกรณีพล. ม.๒, ภาคนิพนธ์ปริญญาพัฒนบริหารศาสตรมหาบัณฑิต สาขาพัฒนาสังคมบัณฑิตวิทยาลัย สถาบันบัณฑิตพัฒนบริหารศาสตร์, ๒๕๔๒, หน้า ๗.

๒) ปริมาณ (Magnitude or extremity) หมายถึง ความชอบไม่ชอบในข้อ ๑ มีความรุนแรงมากน้อยเพียงใด เราจะวัดทัศนคติเกี่ยวกับความชอบไม่ชอบ เห็นด้วยไม่เห็นด้วย ให้ความสัมพันธ์กับปริมาณ เช่น ชอบมาก ชอบมากที่สุด ไม่ชอบ เห็นด้วย เห็นด้วยอย่างยิ่ง หรือไม่เห็นด้วย เป็นต้น^{๔๖}

กล่าวโดยสรุป คุณลักษณะที่สำคัญของทัศนคติเกิดได้ ๒ ลักษณะ คือ ทัศนคติทางบวก (Positive) เป็นความพร้อมที่จะตอบสนองในลักษณะของความพึงพอใจ เห็นด้วย อาจทำให้บุคคลหน่าย ซิงซังหรือต้องการกระทำ อยากได้ หรืออยากเข้าใกล้สิ่งนั้น ทัศนคติทางลบ (Negative) เป็นความพร้อมที่จะตอบสนองในลักษณะของความไม่พึงพอใจ ไม่เห็นด้วย อาจทำให้บุคคลเกิดความเบื่อกันให้ห่างสิ่งนั้น

๒.๒ แนวคิดเกี่ยวกับพิธีกรรม

๒.๒.๑ ความหมายของพิธีกรรม (Ritual)

ได้มีผู้ให้ความหมายของคำว่า “พิธีกรรม” ไว้หลายทัศนะ ดังนี้

พิธีกรรม หมายถึง การกระทำหลากหลายที่กระทำประจำโดยเฉพาะกิจกรรมทางศาสนาและประเพณี^{๔๗}

พิธีกรรม คือ การบูชา, แบบอย่างหรือแบบแผน หน่วยงานที่ปฏิบัติในทางศาสนา หรือหมายถึง การงานที่เกี่ยวกับพิธี แนวทาง หรือวิธีทำงานพิธีต่างๆ ตามที่กำหนดไว้ให้ถูกต้อง^{๔๘}

พิธีกรรม คือ ชนิดของการบูชาที่เป็นสัญลักษณ์อื่นๆ แม้บางคนจะไม่สนใจก็ตาม^{๔๙} ดังตัวอย่างต่อไปนี้

๑) พิธีกรรมที่เกี่ยวข้องกับนักนิเวศวิทยา หมายถึง พิธีกรรมที่ทำในบางเวลาของธรรมชาติ และพิธีกรรมอันเป็นสัญลักษณ์ที่เกี่ยวข้องกับโลกและจักรวาลตามธรรมชาติ เช่นพิธีกรรมในการวางแผนเพื่อที่จะเพาะปลูก การล่าสัตว์ การเลี้ยงสัตว์ ไม่ว่าจะเป็นเจริญขึ้นหรือถดถอยของการโคจรของดวงดาว โลก ที่รวมอยู่ในพิธีกรรม

๒) พิธีกรรมทางศาสนาและวัฒนธรรม คือรูปแบบพิธีที่ซ้ำซึ่งประทับใจ ไม่เกี่ยวข้องกับการหมุนเวียนของจักรวาลตามธรรมชาติ ขาวยิวและชาวคริสต์ มีวันมงคลพิเศษที่ถือเป็นตัวอย่างที่ดีเยี่ยมของเรื่องพิธีกรรม แม้ว่าบางคนยังแสวงหาพิธีกรรมที่ดีเช่นนั้นต่อไปอีก

๓) พิธีกรรมของมนุษยชาติ พิธีกรรมเล็งไปที่จุดต่างๆ กัน คือพิธีกรรมในการเกิด การเติบโต การตาย ซึ่งได้กล่าวถึงเสมอ เช่น “พิธีกรรมการอำลาโลก” พิธีกรรมของมนุษยชาตินี้รวมเอาพิธีกรรมทุกอย่าง ทั้งการเกิด การตั้งชื่อ การบวช การแต่งงาน การตาย และอื่นๆ ด้วย

^{๔๖} พชนี วรณิน, จิตวิทยาสังคม : ทฤษฎีและปฏิบัติการ, กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ไทยวัฒนาพานิช, ๒๕๒๖, หน้า ๗๖-๗๘.

^{๔๗} A.S. Hornby, Oxford Dictionary, (New Delhi : Oxford University Press, 2002, p.1106.

^{๔๘} ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๔๒, หน้า ๗๘๘

^{๔๙} Hall, T.Willam, Introduction to the study of Religion, San Francisco : Harper & Row, ๑๘๑๗.

๔) รูปแบบพิธีกรรมที่ทารุณโหดร้ายใช้ไม่ได้ ทั้งไม่มีชนิดของพิธีกรรมที่ปฏิบัติแล้ว ซาบซึ้งที่สุด แต่ไม่มีพิธีกรรมที่น่าปรารถนาที่ดีที่สุดตลอดไป ขึ้นอยู่กับเทคนิคการอธิบายพิธีกรรม มองให้เป็นพิธีกรรมง่ายๆ และบอกถึงชนิดของพิธีที่เห็นประจักษ์

พิธีกรรม แปลว่า การกระทำที่เป็นพิธี คือเป็นวิธีที่จะทำให้สำเร็จผลที่ต้องการ หรือการกระทำที่เป็นพิธีการเพื่อให้สำเร็จผลที่ต้องการ หรือนำไปสู่ผลที่ต้องการ^{๕๐}

พิธีกรรม หมายถึง วัฒนธรรมที่คนในสังคมได้สร้างขึ้นเพื่อเป็นหลักประกันความมั่นคง ทางด้านจิตใจ และความสบายใจความสมหวังในชีวิตเมื่อได้ประกอบพิธีกรรมนั้นๆ เพราะเชื่อว่าจะ ประสพผลตามที่มุ่งหวังหรือคาดหวังไว้^{๕๑}

พิธีกรรม หมายถึง การบูชาความเชื่อและวิถีชีวิตของคนไทยในแต่ละท้องถิ่นอัน ทรงคุณค่าและควรสืบสานให้ยืนยาวต่อไป^{๕๒}

พิธีกรรม หมายถึง เป็นพฤติกรรมที่บ่งถึงความเชื่อของบุคคลและสังคมการศึกษา เกี่ยวกับพิธีกรรมจะทำให้เข้าใจถึงจุดประสงค์ของศาสนาที่แท้จริง จุดประสงค์ของผู้ประกอบพิธี และ ผลของพิธีที่มีต่อบุคคลและสังคม^{๕๓}

พิธีกรรม หมายถึง การกระทำที่คนเราสมมติขึ้น เป็นขั้นตอน มีระเบียบวิธีเพื่อให้เป็น สื่อ หรือหนทางที่จะนำมาซึ่งความสำเร็จในสิ่งที่คาดหวังไว้ซึ่งทำให้เกิดความสนใจและมีกำลังใจที่จะ ดำเนินชีวิตต่อไป เช่นพิธีกรรมทางพุทธศาสนาก็มีพุทธบริษัทเป็นผู้ร่วมประกอบพิธีโดยแผ่ปรัชญา ธรรมไว้เป็นหลักการของพิธีกรรมนั้นด้วย โดยมีจุดมุ่งหมายที่จะให้คนเข้าใจหลักธรรมโดยไม่รู้ตัวดังจะ เห็นได้จากพิธีทำบุญงานศพก็จะมีคำสอนในพุทธศาสนาเข้ามาเกี่ยวข้องอยู่ ตลอดเวลา^{๕๔}

กล่าวโดยสรุป พิธีกรรม คือ การกระทำที่คนเราสมมติขึ้น เป็นขั้นเป็นตอน มีระเบียบวิธี เพื่อให้เป็นสื่อหรือหนทางที่จะนำมาซึ่งความสำเร็จในสิ่งที่คาดหวังไว้ ซึ่งทำให้เกิดความสบายใจและมี กำลังใจที่จะดำเนินชีวิตต่อไป เช่น พิธีกรรมทางพระพุทธศาสนา หรืออีกนัยหนึ่ง พิธีกรรม หมายถึง พฤติกรรมที่มนุษย์พึงปฏิบัติต่อความเชื่อทางศาสนาของตนเอง ไม่ว่าจะเป็นศาสนาใด ๆ ก็ตามต่างก็มี การปฏิบัติต่อศาสนาของตน ตามความเชื่อและความศรัทธาของตนเองในแต่ละศาสนา จึงก่อให้เกิด เป็นพิธีกรรม ทางศาสนาด้วยความเชื่อและความศรัทธา

^{๕๐} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), **พิธีกรรม ใครว่าไม่สำคัญ**, ฉบับธรรมทานวัดญาณเวศกวัน, พิมพ์ครั้งที่ ๖, กรกฎาคม ๒๕๕๑, หน้า ๔.

^{๕๑} กิ่งแก้ว อติถาวร, **ลักษณะพิธีกรรมทางสังคมไทยในเอกสารการสอนชุดวิชาไทยคดี ศึกษาหน่วย ที่ ๖-๑๑.**, (นนทบุรี : สำนักพิมพ์อมรินทร์, ๒๕๓๓), หน้า ๑๙.

^{๕๒} อุดม เขียววงศ์, **ประเพณีพิธีกรรมท้องถิ่นไทย**, (กรุงเทพมหานคร : เอมีเทรดดิ้ง, ๒๕๔๕), หน้า ๗-๘.

^{๕๓} เพ็ญศรี ดูก, และคนอื่นๆ, **วัฒนธรรมพื้นบ้าน:คติความเชื่อ**, (กรุงเทพมหานคร : จุฬาลงกรณ์ มหาวิทยาลัย, ๒๕๓๖), หน้า ๒๓๙.

^{๕๔} สุเมธ เมธาวิทยกุล, **สังกัปพิธีกรรม**, (กรุงเทพมหานคร : โอเดียนสโตร์, ๒๕๓๒), หน้า ๑.

๒.๒.๒ แนวคิดเกี่ยวกับพิธีกรรม

ประเทศไทยมีวัฒนธรรมและประเพณีต่าง ๆ ที่ปฏิบัติสืบทอดกันมาแต่โบราณ เช่น พิธีกรรมทางศาสนาพุทธ ซึ่งเป็นพิธีกรรมที่เกี่ยวข้องกับศาสนาพราหมณ์อย่างแยกแยะไม่ได้ ผู้นำในการประกอบพิธีกรรมต่าง ๆ ของท้องถิ่นตามภาคต่าง ๆ ของประเทศ ส่วนใหญ่จะเป็นผู้ที่ชุมชนให้ความนับถือเมื่อมีการจัดพิธีดังกล่าวขึ้น คนในชุมชนที่มาร่วมพิธีจะเกิดความรักความสามัคคี มีความเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ช่วยเหลือซึ่งกันและกัน เป็นการสร้างความเจริญรุ่งเรืองและสร้างความเป็นปึกแผ่นแก่ชุมชนอย่างดียิ่ง ปัจจุบันวัฒนธรรมและประเพณีแบบโบราณกำลังเลือนหายไป ซึ่งคนสมัยใหม่มักจะละเลย แม้จะมีการนำมาปฏิบัติอยู่บ้าง แต่ยังขาดความรู้ความเข้าใจขั้นตอนในเรื่องพิธีกรรมต่าง ๆ จึงทำให้มีการปฏิบัติอย่างไม่ถูกต้อง ขาดความเป็นระเบียบเรียบร้อย หากหน่วยงานหรือส่วนราชการที่มีหน้าที่ดูแลรับผิดชอบไม่เผยแพร่ความรู้ที่ถูกต้อง อาจทำให้วัฒนธรรมและประเพณีที่ดีงามมีความเสื่อมถอยไปเรื่อย ๆ จนในที่สุดจะเลือนหายไปตามกาลเวลา^{๕๕}

ในสมัยก่อนพุทธกาล เจ้าชายสิทธัตถะออกผนวชก่อนที่จะได้ตรัสรู้เป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้านั้น ได้เคยปฏิบัติพิธีกรรมต่างๆ ตามลัทธิความเชื่อดั้งเดิม ที่ศาสนาพราหมณ์เคยได้ปฏิบัติ สุดท้ายการปฏิบัติอันเป็นพิธีกรรมที่เป็นไปตามแนวทางในการดำเนินชีวิตอันประเสริฐไม่มี พระองค์ทรงปรวิรรตการปฏิบัติพิธีกรรมทางศาสนาเดิม โดยเน้นถึงหลักการปฏิบัติตนเองให้เป็นผู้มีความเจริญมากกว่าที่จะไปพึ่งพิงอาศัยกับพิธีกรรมที่ปฏิบัติ เพื่อหวังให้อำนาจลึกลับหรือพระเจ้าดลบันดาลให้ เช่น พิธีกรรมบูชาญ โดยการฆ่าแพะ เพื่อที่จะสังเวยแด่พระเจ้า เพื่อพระเจ้าจักได้พอพระทัย แล้วตนเองก็จะเป็นคนดี พระองค์ได้ชี้ทางแห่งการปฏิบัติว่า คนเราจะดีหรือบริสุทธิ์ได้ด้วยการปฏิบัติตน ปฏิบัติกาย วาจา และใจให้บริสุทธิ์เท่านั้น ไม่ใช่การฆ่าแพะสังเวยพระเจ้าแล้วตนจักบริสุทธิ์ นักปราชญ์หลายท่าน เชื่อว่า พิธีกรรมทางศาสนาได้มีในสมัยพระพุทธเจ้า หากแต่เพิ่มมีมาเมื่อพระพุทธศาสนาได้หล่อหลอมผสมกับความเชื่อโบราณของคนไทย แล้วนักปราชญ์ราชบัณฑิต ได้ประยุกต์คำสอนในพระพุทธศาสนาให้กลายมาเป็นหลักในการปฏิบัติเข้าสู่พิธีกรรม^{๕๖}

๒.๒.๓ ความเป็นมาของพิธีกรรม

มนุษย์รับรู้เรื่องราวต่างๆ อันเป็นประสบการณ์ภายนอก ที่นอกเหนือประสบการณ์ตรงที่ตนเองได้เห็น โดยได้รับมาจากการบอกเล่ากลายเป็นนิยายปรัมปรา (Myth) พัฒนาเป็นความเชื่อและยึดถือว่าเป็นส่วนหนึ่งของการดำเนินชีวิตกลายเป็นลัทธิ แล้วนำไปสู่การปฏิบัติต่อลัทธิความเชื่อ เมื่อลัทธิความเชื่อเหล่านั้นได้พัฒนากลายเป็นศาสนา การปฏิบัติต่อความเชื่อ ลัทธิศาสนานั้นจึงกลายมาเป็นพิธีกรรมทางศาสนา ในปัจจุบันศาสนาได้แบ่งออกเป็น ๒ ประเภทใหญ่ๆ คือ

๑) ศาสนาฝ่ายเทวนิยม คือศาสนาที่มีความเชื่อในเรื่องของพระเจ้า (God) ได้แก่ ศาสนาคริสต์ ศาสนาอิสลาม ศาสนาฮินดู เป็นต้น

^{๕๕} กรมการศาสนา กระทรวงวัฒนธรรม, **พิธีกรรมและประเพณี**, ปีที่พิมพ์ พ.ศ. ๒๕๕๒, หน้า ๑.

^{๕๖} คณาจารย์มหาวิทยาลัยจุฬาลงกรณ์ราชวิทยาลัย, **เทศกาลและพิธีกรรมพระพุทธศาสนา**, (พระนครศรีอยุธยา : มหาวิทยาลัยจุฬาลงกรณ์ราชวิทยาลัย, ๒๕๕๓), หน้า ๔-๕.

๒) ศาสนาฝ่ายอเทวนิยม คือศาสนาที่ไม่มีความเชื่อในเรื่องพระเจ้า ได้แก่ ศาสนาพุทธ ศาสนาขงจื้อ เป็นต้น

องค์ประกอบที่สำคัญของศาสนาก็คือ พิธีกรรม อีมิล เดอร์ไคม์^{๕๗} (Emaile Durkheim) นักสังคมวิทยาชาวฝรั่งเศส ได้กล่าวถึงองค์ประกอบสำคัญของศาสนาไว้ ซึ่งพิธีกรรมทางศาสนายังมีคุณค่ายิ่ง เพราะพิธีกรรมทำให้มนุษย์ได้แสดงออกถึงความเป็นอัตลักษณ์ของศาสนานั้นๆ ได้อย่างชัดเจน และพิธีกรรมทางศาสนานั้นยังสามารถที่จะทำให้เกิดความศักดิ์สิทธิ์ในตัวพิธีกรรมที่เคร่งครัด น่าเชื่อถือได้เป็นอย่างดี

๒.๒.๔ องค์ประกอบของพิธีกรรม

พิธีกรรม มีองค์ประกอบหลายประการดังนี้^{๕๘}

๑) ความเชื่อ (believe) หรือความศรัทธา (faith) พิธีกรรมเกิดขึ้นได้ต้องอาศัยความเชื่อ ความศรัทธาต่อลัทธิศาสนานั้นๆ เช่น เชื่อว่ามีพระเจ้า เชื่อว่าได้กระทำเบตพลีแล้ว ญาติที่ล่วงลับไปแล้วจักได้รับกุศลที่ได้อุทิศไปให้ หรือแม้แต่เชื่อว่าถ้าป่วยมีโรคร้ายไข้เจ็บเกิดขึ้นอยู่เสมอให้นิมนต์พระสงฆ์มาทำพิธีสืบชะตาก็จักหาย เป็นต้น

๒) ผู้ประกอบพิธีกรรม หมายถึง ผู้ที่สามารถที่จะสื่อสารโลกมนุษย์กับสภาวะที่ลึกลับหรืออำนาจลึกลับ ที่คนธรรมดาไม่สามารถที่จะสื่อไปได้ จึงต้องอาศัยผู้ประกอบพิธีกรรมเป็นผู้สื่อความต้องการไปสู่อำนาจลึกลับนั้น เช่น พระเจ้า เทพเจ้า เทวดา ผี เป็นต้น

๓) ภาษา การสื่อสารระหว่างมนุษย์กับอำนาจลึกลับหรือพระเจ้า เทพเจ้า ผู้ประกอบพิธี มักจะใช้ภาษาที่ผิดไปจากภาษามนุษย์ทั่วไป บางครั้งใช้สัญลักษณ์และการทำนาย เป็นการสื่อสารจากอำนาจลึกลับมาสู่มนุษย์

๔) พิธีกรรม มีผลต่อจิตใจผู้กระทำ กล่าวคือ ผู้ที่ได้กระทำกิจกรรมตามพิธีกรรมศาสนาแล้ว จะรู้สึกมีที่ยึดเหนี่ยวจิตใจ ทำให้เกิดกำลังใจที่จะต่อสู้ปัญหาอุปสรรคต่างๆ ที่ตนเองประสบอยู่ได้

๕) การใช้สัญลักษณ์^{๕๙} กล่าวคือ ในการจัดพิธีกรรมแบบต่างๆ จะต้องมียุพกรณ์ เช่น ดอกไม้ ธูปเทียน เครื่องเซ่นต่างๆ ตลอดจนการแสดงกิริยาท่าทาง เช่น ทำรำ การประนมมือ การไหว้ เป็นต้น

๖) การใช้สื่อต่างๆ เพื่อให้พิธีกรรมเกิดความศักดิ์สิทธิ์ ทำให้เกิดความสงบและเอิบอิ่มใจ เช่น มีการขับร้อง บรรเลงดนตรี เป็นต้น

^{๕๗} สนิท สมักรการ, ความเชื่อและศาสนาในสังคมไทย, (วิเคราะห์เชิงสังคมมานุษยวิทยา), กรุงเทพมหานคร : โอเดียนสโตร์, ๒๕๒๙.

^{๕๘} คณาจารย์มหาวิทยาลัยจุฬาลงกรณ์ราชวิทยาลัย, เทศกาลและพิธีกรรมพระพุทธศาสนา, (พระนครศรีอยุธยา : มหาวิทยาลัยจุฬาลงกรณ์ราชวิทยาลัย, ๒๕๕๓), หน้า ๑๒-๑๓

^{๕๙} เดือน คำดี, ศาสนาศาสตร์, กรุงเทพมหานคร : มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์, ๒๕๔๕.

๒.๒.๕ ประเภทของพิธีกรรม

กรรมการศาสนาได้แบ่งพิธีกรรมทางศาสนาออกเป็น ๒ ประเภทใหญ่คือ พิธีกรรมของพระสงฆ์กับพิธีกรรมของพุทธศาสนิกชน ซึ่งในขั้นนี้จะกล่าวถึงพิธีกรรมของพุทธศาสนิกชนเท่านั้น พิธีกรรมของพุทธศาสนิกชน คือแบบอย่างหรือวิถีปฏิบัติของพุทธศาสนิกชนในโอกาสต่างๆ เช่น พิธีทำบุญในวันสำคัญทางศาสนา พิธีบำเพ็ญทานต่างๆ พิธีกรรมของศาสนิกชน หรือศาสนพิธี แบ่งได้เป็น ๔ หมวดดังนี้

๑) หมวดกุศลพิธีได้แก่ พิธีกรรมสำหรับปฏิบัติในการบำเพ็ญกุศล ได้แก่

๑.๑ พิธีแสดงตนเป็นพุทธมามกะคือ พิธีที่บุคคลที่ศรัทธาในพุทธศาสนาประกาศตนรับพระรัตนตรัยเป็นที่พึ่ง

๑.๒ พิธีรักษาอุโบสถศีล พุทธศาสนิกชนที่สามารถปฏิบัติศีล ๕ ได้ดีเมื่อมีศรัทธาจะรักษาศีลให้ยิ่งขึ้นไป หรือผู้ที่จะปวารณาตัวรักษาศีลเป็นพิเศษเฉพาะในวันธรรมสวนะนิยมถือศีล ๘ หรืออุโบสถศีล ได้แก่ วันขึ้น ๘ ค่ำ วันขึ้น ๑๕ ค่ำ วันแรม ๘ ค่ำ และวันแรม ๑๕ ค่ำ โดยกำหนดรักษาศีลวันหนึ่งกับคืนหนึ่ง ส่วนมากจะไปรักษาศีลที่วัดเพราะไม่มีภาระหรือภาวะแวดล้อมทางบ้านรบกวนให้ผิดศีลได้ง่าย พิธีประกอบด้วย การขอสมาทานศีล อาราธนาศีลรับศีลไปจนถึงพระสงฆ์บอกอานิสสของศีล

๑.๓ พิธีกรรมในวันสำคัญทางพุทธศาสนา เมื่อวันสำคัญทางพระพุทธศาสนาเวียนมาถึงพุทธศาสนิกชนจะบำเพ็ญกุศล เช่น การรักษาศีล บำเพ็ญภาวนา เป็นต้น โดยกระทำเป็นกรณีพิเศษเพื่อรำลึกถึงเหตุการณ์สำคัญทางพุทธศาสนา พิธีกรรมนี้มีทั้งส่วนที่เป็นของภิกษุสงฆ์และของฆราวาสโดยใช้วัดเป็นศูนย์กลางการทำพิธีจำนวนวันสำคัญทางพระพุทธศาสนานั้นกำหนดแตกต่างกันไปบางคนกำหนดกันเพียง ๔ วันคือ วันมาฆบูชา วันวิสาขบูชา วันอัฐมีบูชา วันอาสาฬหบูชา บางคนกำหนด ๕ วัน วันมาฆบูชา วันวิสาขบูชา วันอัฐมีบูชา วันอาสาฬหบูชา และวันเข้าพรรษาวันสำคัญเหล่านี้ มีพิธีกรรมที่พุทธศาสนิกชนจัดขึ้นเพื่อบำเพ็ญกุศล และนอกจากพิธีของราชนิกุลแล้วยังมีพิธีการของทางราชการด้วย

๒. หมวดบุญพิธี หมายถึง พิธีทำบุญตามประเพณีนิยมในครอบครัวของพุทธศาสนิกชนนิยม ปฏิบัติกัน ๒ ประเภทคือ

๒.๑ การทำบุญกันในงานมงคล ได้แก่ การทำบุญเพื่อความสุขความเจริญ โดยถือเอาโอกาสคนทั่วไปถือว่าเป็นโอกาสดี เช่นวันเกิด วันอายุครบรอบ วันมงคลสมรส วันขึ้นบ้านใหม่โอกาสที่ได้รับเกียรติยศ วันขึ้นปีใหม่ เป็นต้น

๒.๒ การทำบุญในวันอวมงคล ได้แก่ การทำบุญในโอกาสที่ไม่เป็นมงคล เช่นการตายของบุคคลในครอบครัว งานฌาปนกิจ วันครบรอบวันตาย และสะเดาะเคราะห์

๓. หมวดทานพิธี หมายถึงทานที่ทำแก่พระสงฆ์ ทานที่จะถวายแก่พระสงฆ์ซึ่งพระพุทธเจ้าทรงอนุญาตไว้มีมาก เช่น สังฆทาน สลากภัต ตักบาตรข้าวสาร ถวายข้าวสารถวายเสนาสนะกุฏิวิหาร ศาลาโรงธรรม ผ้าจำนำพรรษา ผ้าป่า ผ้ากฐิน เป็นต้นการถวายทานแบ่งได้เป็น ๒ประเภทคือ

๓.๑ ปาฏิปุคคลิกทาน ได้แก่ทานที่ถวายจำ เพราะเจาะจงบุคคล คือถวายเฉพาะเจาะจงพระภิกษุรูปนั้นรูปนี้ เจ้าภาพต้องไปนิมนต์ท่านด้วยตนเอง

๓.๒ สังฆทานได้แก่ ทานที่ถวายแก่พระสงฆ์โดยไม่เจาะจงรูปใดรูปหนึ่งเช่น ถวายแก่พระสงฆ์รูปใดก็ได้ที่พบ หรือถ้าจะถวายพระสงฆ์ที่วัดก็ได้ แล้วแต่เจ้าอาวาสจะนิมนต์ให้หรือพระภิกษุเทศก์จัดส่งให้ โดยกำหนดวัน เวลา และสถานที่จำนวนพระสงฆ์ที่ต้องการทานสองอย่างนี้ที่พระพุทธรเจ้าสรรเสริญสังฆทานว่าได้บุญมากกว่า เพราะเป็นทานที่ถวายแก่พระสงฆ์ทั้งหมด คือพระภิกษุสามเณรที่มารับทานนั้นในนามของสงฆ์การถวายทานนี้ไม่จำกัดจำนวนสงฆ์ จะนิยมกรูปลูกก็ได้ เช่น การถวายสังฆทาน ถวายสลากภัต ถวายผ้าอาบน้ำฝน เป็นต้น

๔. ปกิณกพิธี ได้แก่พิธีเบ็ดเตล็ด เช่นพิธีสวดมนต์ไหว้พระของนักเรียน พิธีไหว้ครูสำหรับนักเรียน พิธีจับด้ายสายสิญจน์ พิธีบอกศักราช พิธีเจริญพระพุทธมนต์

๒.๒.๖ ความเป็นมาของพิธีกรรมพระพุทธศาสนาในประเทศไทย

ราว พ.ศ. ๒๓๕ พระเจ้าอโศกมหาราช กษัตริย์ผู้ยิ่งใหญ่แห่งราชวงศ์โมริยะของอินเดีย ทรงส่งสมณทูต ๒ องค์ คือ พระโสณเถระและพระอุตตระเถระเข้ามาเผยแผ่พระพุทธศาสนา ในดินแดนสุวรรณภูมิ ผู้ปกครองรัฐในขณะนั้น ซึ่งเรียกตนเองว่าอาณาจักรทวารวดี ได้อยอมรับนับถือศาสนาใหม่นี้อย่างเต็มที่ ทำให้ประชาชนหันมาให้ความเคารพศรัทธาในพระพุทธศาสนากันอย่างแพร่หลาย อีกทั้งพระพุทธศาสนาก็สอดคล้องกับลักษณะพื้นฐานของคนไทยและไม่เป็นอุปสรรครุนแรงกับความเชื่อดั้งเดิม ศาสนาพุทธนิกายแรกที่เขาามีอิทธิพลคือ นิกายมหายาน ซึ่งมีความเชื่อหลักว่าพระพุทธเจ้ามีหลายพระองค์มากดุจเม็ดทรายในมหาสมุทร นอกจากเชื่อเรื่องพระโพธิสัตว์ว่าคือบุคคลผู้ทำความดีอย่างยืดยาว แต่ไม่ยอมเข้าสู่โลกนิพพาน หากยังอยู่ในโลกนี้ เพื่อช่วยสรรพสัตว์ให้ข้ามพ้นจากกองทุกข์

ราวพุทธศตวรรษที่ ๑๒ ในอาณาจักรทวารวดี พระพุทธศาสนานิกายเถรวาท จึงเริ่มเข้ามามีบทบาทและเจริญถึงขีดสูงสุดในสมัยสุโขทัยเป็นต้นมา ด้วยแนวคิดหลักที่เน้นเหตุและผล เสนอแนวทางการใช้ชีวิตที่เรียบง่ายไม่เบียดเบียน ทำให้นิกายนี้เจริญควบคู่บ้านเมืองมาตลอด

ในสมัยสุโขทัย ารูปแบบของศาสนาพุทธจากศรีลังกา โดยผ่านทางเมืองมะตะมะของมอญด้วยความเลื่อมใสศรัทธาในวัตรปฏิบัติอันเคร่งครัดสงบเสถียร ทำให้ความสัมพันธ์ทางวัฒนธรรมระหว่างไทยกับศรีลังกาในสมัยนั้นมีความแน่นแฟ้นมากขึ้น ส่งผลต่อศิลปกรรม ขนบธรรมเนียมประเพณี ซึ่งล้วนมีต้นกำเนิดมาจากศาสนาทั้งสิ้น^{๖๐}

๒.๒.๗ อิทธิพลของพิธีกรรมที่มีต่อสังคมไทย

ถ้าหากได้พิจารณาวิถีการดำเนินชีวิตของคนในสังคมไทย ตั้งแต่อดีตถึงปัจจุบันอย่างละเอียดแล้ว จะมีปรากฏให้เห็นอย่างประจักษ์ชัดว่า สังคมไทยแต่ละยุคสมัยนั้น ความเชื่อ พิธีกรรม และประเพณีจะมีส่วนสัมพันธ์กันตลอดมา ดังปรากฏเป็นบทกลอน บทกวี และบทประพันธ์ที่บอกเล่าเรื่อง ถ่ายทอดสิ่งที่เกิดขึ้นในสังคมยุคนั้น ๆ ซึ่งเป็นบ่งชี้สนับสนุนในเรื่องที่เกี่ยวข้องกับสิ่งที่คนในสังคม

^{๖๐} คณาจารย์มหาวิทยาลัยจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, **เทศกาลและพิธีกรรมพระพุทธศาสนา**, (พระนครศรีอยุธยา : มหาวิทยาลัยจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๓), หน้า ๑๑-๑๒

ได้ยึดถือและปฏิบัติตามความเชื่อ พิธีกรรม และประเพณีของสังคมไทยในอดีต ดังจะยกตัวอย่างบางตอนใน “นิราศเดือน” ซึ่งได้กล่าวไว้ใน พิธีกรรมและประเพณี ดังนี้^{๒๑}

“...รำคะนั่งถึงนุชสุดวิตก ถึงเดือนหกเข้าแล้วหนาเจ้าเอ๋ย
เขาแต่งงานปลูกหอขอกันเขย เราจะเฉยอยู่ก็เห็นไม่เป็นการณ์
เขาแรกนาแล้วมานักขัตฤกษ์ เอิกเกริกโกนจุกทุกสถาน
ที่กำดัดจัดแจงกันแต่งงาน มงคลการตามเล่ห์ประเพณี...”
“...เมื่อถึงวันมีเทศน์มหาชาติ ได้เห็นนาฏนุชนงค์ยอสดสงสาร
สัปบุรุษคับคั่งฟังกุมาร ชั่วเวลาแจ่มแจ้งด้วยแสงเทียน
พี่ฟังธรรมเทศน์จบไม่พบน้อง เทียวเมียงมองเลี้ยวลัดฉวัดเฉวียน
ไม่พบพัศตร์เยาวมาลย์ในการเปรียญ กวีนเวียนมาบ้านรำคาญใจ...”

จะเห็นว่า พิธีกรรมและความเชื่อนั้น มีมาช้านานโดยมีการยึดถือและปฏิบัติสืบทอดต่อกันมาจากยุคสู่ยุค ในบางพิธีกรรมได้แปลงและเปลี่ยนกลายเป็นประเพณีไปแล้ว จะมีส่วนที่แปลกแตกต่างกัน ขึ้นอยู่กับลักษณะของท้องถิ่น เช่น ภาคกลาง ภาคใต้ ภาคตะวันออก ภาคตะวันออก เฉียงเหนือ และภาคเหนือ ซึ่งในลักษณะของบางพิธีกรรม บางความเชื่อ และบางประเพณี อาจมีความเหมือนและคล้ายกัน ขึ้นตอนปฏิบัติบางขั้นตอนเหมือนกัน บางขั้นตอนก็ไม่เหมือนกัน แต่ที่ต่างกันอย่างเห็นได้ชัดเจนนั่นคือ ภาษาที่ใช้เรียก พิธีกรรม ความเชื่อ ประเพณีของแต่ละท้องถิ่นเท่านั้น ดังเช่น ภาษาที่เรียกเกี่ยวกับการเทศน์มหาชาติ ภาคกลาง เรียกเทศน์มหาชาติ เป็นต้น

การปกครองสมัยโบราณ อาศัยความเชื่อทางศาสนาพุทธ ศาสนาพราหมณ์ และความเชื่อเรื่องผี ผสานกับความเชื่อท้องถิ่นในระดับชาวบ้าน สร้างความเป็นปึกแผ่นให้สังคมไทย นอกจากนี้ ความเชื่อไม่ว่าจะเป็นคติทางพุทธ พราหมณ์ หรือผี จะให้คุณหรือโทษขึ้นอยู่กับมนุษย์จะมีวิจรรย์ญาณอย่างไร จะใช้ให้เป็นประโยชน์ก็ได้ หรือจะตกเป็นทาสของความเชื่อจนมลายไร้เหตุผลก็ได้ สำหรับพระพุทธศาสนา สอนให้มนุษย์มีเหตุผลและเดินสายกลาง

คนไทยนับถือพระพุทธศาสนาแบบเถรวาท ยึดหลักคำสอนของพระพุทธเจ้าเป็นหลักในการดำเนินชีวิต เป็นอุดมคติที่จะนำมนุษย์ไปสู่ความหลุดพ้น พิธีกรรมและการปฏิบัติต่างๆ จึงเป็นส่วนหนึ่งขั้นหนึ่งของการพัฒนามนุษย์ เป็นพัฒนาการระยะยาวของชีวิตทั้งหมด

สังคมไทย มีสถาบันหลักคือพระพุทธศาสนา และพระมหากษัตริย์ แต่ยังมีวัฒนธรรมท้องถิ่นอื่นๆ และสิ่งนี้เป็นประโยชน์ที่ทำให้เกิดการรวมตัวของสังคม ที่เห็นเด่นชัดคือ เทศกาลประเพณีหรือพิธีกรรมทางพระพุทธศาสนา เพื่อตอบสนองความไม่มั่นคงทางจิตใจของผู้คนที่ยังขาดความเชื่อมั่นในหลักธรรมทางศาสนา เพราะความเชื่อทางศาสนา มิใช่แสดงออกทางวัตถุ เครื่องรางของขลังติดตัวเท่านั้น แต่หมายรวมไปถึงวิถีชีวิตทุกเรื่อง

^{๒๑} กรมการศาสนา กระทรวงวัฒนธรรม, พิธีกรรมและประเพณี, ปีที่พิมพ์ พ.ศ. ๒๕๕๒, หน้า ๑๐-๑๑

พิธีกรรมต่างๆ เกิดขึ้นมาเพื่อเสริมเติมเต็มในสิ่งที่มนุษย์ต้องการ และเป็นเครื่องมือให้มนุษย์นำไปใช้ ให้บรรลุจุดประสงค์และเป้าหมายที่วางไว้ มีการปรับปรุงเปลี่ยนแปลงและพัฒนาให้เหมาะสมกับยุคสมัย ตามสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติ สภาพแวดล้อมทางสังคม วัฒนธรรม ทางเศรษฐกิจการเมืองที่เปลี่ยนแปลงตลอดเวลา ดังนั้น ควรที่เราจะศึกษาทำความเข้าใจเรื่องคุณค่าและอิทธิพลของพิธีกรรมทางพระพุทธศาสนาโดยตรง พิธีกรรมที่เกี่ยวข้องกับพระพุทธศาสนาโดยอ้อมในสังคมไทย ในด้านต่างๆ ภายในบริบทของสังคมและวัฒนธรรมของคนไทย และจะต้องเข้าใจว่าความเชื่อและพิธีกรรมต่างๆ ของมนุษย์ล้วนแต่เกี่ยวข้องกับวิถีชีวิตทั้งหมด ของผู้คนที่เป็นเจ้าของความเชื่อและพิธีกรรมเหล่านั้น จึงพอสรุปได้ว่าพิธีกรรมทางพระพุทธศาสนามีคุณค่าและอิทธิพลต่อสังคมไทยในด้านต่างๆ ดังนี้

ดังนั้นจึงเห็นได้ว่าพิธีกรรมเป็นเทคนิควิธีการสอนศาสนาชนิดหนึ่งเปรียบเสมือนคอกที่ล้อมคนในสังคมให้เข้ามารวมกันไว้เป็นหมู่เป็นพวก เพื่อไม่ให้กระจัดกระจายกันไป ต่างคนต่างทำกิจกรรมกันคนละทิศคนละทาง ไม่อาจจะรวมกันเป็นปึกแผ่นสามัคคีกันได้ คนประเภทที่ฉลาดน้อยจำเป็นต้องเอาประเพณีพิธีกรรมเข้าล้อมพวกเข้าไว้ก่อนในวันข้างหน้าถ้าพวกเขามีสติปัญญาสูงขึ้นก็จะสามารถเข้าใจ และค่อยๆ ข้ามรั้วคอก คือประเพณีพิธีกรรมออกมาเอง^{๖๒} ข้อนี้นับว่าเป็นวิธีการที่ดีประเพณีพิธีกรรมเปรียบเสมือนเรือที่มีไว้ให้คนนั่งพายเข้ามาหาฝั่ง คือศาสนา พระธรรมปิฎกปราชญ์ทางพระพุทธศาสนาได้กล่าวถึงความสำคัญของพิธีกรรมไว้ดังต่อไปนี้^{๖๓}

๑. พิธีกรรมเป็นจุดนัดหมายให้เริ่มทำการอย่างจริงจัง หมายถึงพิธีกรรมเป็นจุดนัดพบและเป็นจุดนัดหมายโดยเฉพาะสำหรับชุมชนหรือหมู่ชนในสังคม ให้มองเห็นความสำคัญที่จะเริ่มทำการอะไรๆ ด้วยความจริงจัง พิธีกรรมคือลำดับการกระทำกิจกรรมต่างๆ เช่นการประชุม การเปิดประชุม อันเป็นลักษณะของพิธีกรรม เป็นจุดเริ่มต้นที่จะทำการกิจกรรมให้จริงจัง ซึ่งเป็นความหมายของพิธีกรรมเช่นกัน

๒. พิธีกรรมเป็นวินัยพื้นฐานและนำคนให้ประสานเข้าในชีวิตชุมชน หมายถึง ตัวพิธีกรรมเป็นเครื่องฝึกวินัย หรือเป็นพื้นฐานในการฝึกฝนพัฒนาคนในด้านศีล เนื่องจากศีล คือการควบคุมกาย วาจาให้อยู่ในความดีงามเรียบร้อยสุจริต ในเรื่องใหญ่ๆ เป็นศีลได้ ก็ต้องควบคุมกายวาจาในเรื่องเล็ก ๆ น้อยๆ ขึ้นไป พิธีกรรมเป็นเครื่องฝึกวินัยขั้นต้น ข้อปฏิบัติระเบียบ ข้อห้าม เป็นตัวควบคุมพฤติกรรม ฝึกวินัยแก่สมาชิกในชุมชนได้ ลักษณะของพิธีกรรมยังช่วยนำคนเข้าสู่ชุมชน และวิถีชีวิตสังคม พิธีกรรมช่วยให้สมาชิกใน สังคมเรียนรู้ระเบียบแบบแผน วัฒนธรรม และประเพณีของสังคมนั้นๆ

๓. พิธีกรรมเป็นเป็นสิ่งน้อมนำจิตใจให้เกิดความเลื่อมใสและเพิ่มพูนศรัทธา เพราะพิธีกรรมที่ทำถูกต้องจะมีความเป็นระเบียบเรียบร้อย ความพร้อมเพรียง ความประสานกลมกลืน ลักษณะเช่นนี้ก่อให้เกิดศรัทธาโน้มนำจิตใจให้สงบและเจริญในกุศลธรรมขึ้นไป

^{๖๒} สุเมธ เมธาวิทยกุล, **สังกับพิธีกรรม**, (กรุงเทพมหานคร :โอเอ พรินต์ติ้ง เฮ้าส์, ๒๕๓๒), หน้า ๑-๒.

^{๖๓} พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), **พิธีกรรมใครว่าไม่สำคัญ**, (กรุงเทพมหานคร : เคล็ดไทย, ๒๕๓๗), หน้า ๕-๑๐.

๔. พิธีกรรมเป็นรูปแบบที่จะสื่อธรรมสำหรับคนหมู่ใหญ่ เนื่องจากพิธีกรรม เป็นรูปแบบหนึ่งที่มีความหมายและเนื้อหาสาระอยู่ในพิธีกรรมนั้น รูปแบบจึงเป็นจุดเริ่มต้นที่จะชักนำสมาชิกให้เข้าถึงเนื้อหาสาระของศาสนา แต่ถ้าพิธีกรรมนั้นไม่มีรูปแบบไม่มีเนื้อหาสาระก็จะไม่สามารถเข้าถึงจุดมุ่งหมายกลายเป็นเรื่องที่เบี่ยงเบนออกไปจากจุดหมายเดิมหาสาระไม่ได้^{๖๔}

ดังนั้น พิธีกรรมจึงมีความสำคัญต่อศาสนา ซึ่งสรุปความสำคัญได้ดังนี้

๑. พิธีกรรมก่อให้เกิดความเป็นปึกแผ่นในสังคม

เนื่องจากพิธีกรรมเป็นหลักการปฏิบัติ มักจะเป็นไปเพื่อความโชคดีของชีวิตการเข้าร่วมกิจกรรมเหล่านี้ก่อให้เกิดการรวมกลุ่มของคนในสังคม ถือเป็นจุดนัดหมายของคนในสังคมให้เป็นจุดเดียวกัน และมากระทำการกิจกรรมร่วมกันในเวลาใดเวลาหนึ่ง เสริมสร้างความมั่นคงทางสังคมนั้นๆ ดังนั้น พิธีกรรมทางศาสนาจึงช่วยเสริมสร้างศีลธรรม ความเป็นปึกแผ่นทางสังคมที่จำเป็นแก่ชีวิตในชุมชน

๒. พิธีกรรมเป็นสิ่งที่ตอบสนองด้านจิตใจ

พิธีกรรมทางศาสนา ช่วยให้กำลังใจกับบุคคลหลุดพ้นจากความทุกข์ ในอดีตมนุษย์นั้นมีการจัดพิธีกรรมเมื่อตนเองพบปัญหาทางธรรมชาติหรือปัญหาของมนุษย์ด้วยกัน มีการบูชาพลังอำนาจเหนือธรรมชาติ เพื่อช่วยให้ชุมชนพ้นจากความโชคร้าย นำมาซึ่งความโชคดีในสังคมหรือชุมชนของตนเอง การประกอบพิธีกรรมผู้ประกอบพิธีกรรมทางศาสนาย่อมมีจุดหมายอย่างใดอย่างหนึ่งซึ่งอาจหมายถึงความต้องการความโชคดี ความมั่นใจในการกระทำการกิจกรรมบางอย่าง ความพ้นจากภาวะคับข้อง หรือปัญหาต่างๆ จึงหันเข้าสู่พิธีกรรมโดยมีเรื่องความศักดิ์สิทธิ์ความน่าเกรงขามของพิธีกรรม ทำให้สมาชิกเกิดศรัทธา ความมั่นใจ ความเชื่อมั่น เกิดขวัญและกำลังใจในการเผชิญหน้ากับปัญหาต่างๆ เช่นพิธีกรรมการสะเดาะเคราะห์ พิธีกรรมการสวดภาณยักษ์ในพระพุทธศาสนา พิธีกรรมเหล่านี้จัดขึ้นด้วยมีความเชื่อว่าจะช่วยให้เกิดความโชคดี พ้นจากความโชคร้ายในชีวิตได้ มีคุณค่าทางจิตใจ ทำให้ศาสนามีความศักดิ์สิทธิ์ ส่งเสริมความสามัคคีเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน ก่อให้เกิดขวัญกำลังใจที่จะเผชิญหน้าต่อปัญหานั้น

๓. พิธีกรรมเป็นการปฏิบัติหลักจริยธรรมขั้นพื้นฐาน

พิธีกรรมที่มีความเกี่ยวเนื่องกับศาสนานั้น มักจะมีหลักธรรมแฝงไว้ในตัวพิธีกรรม การปฏิบัติพิธีกรรมจึงครอบคลุมไปสู่การปฏิบัติในระดับจริยธรรม เช่นพิธีกรรมการกินเจของชาวจีน เป็นการละเว้นชีวิตเริ่มการไม่เบียดเบียนในชีวิตอื่นๆ นำสู่การไม่เบียดเบียนกันในที่ที่สุด การถือศีลตลอดของศาสนาอิสลามเท่ากับเป็นการฝึกความอดทนและเป็นการสอนให้เห็นใจผู้ที่ยากจน คนที่ไม่มีอาหารกินว่าจะมีความทุกข์ทรมานเพียงใด ซึ่งนำไปสู่การเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่แก่ผู้อื่น หรือการสวดภาณบาปในศาสนาคริสต์ เพื่อผู้สวดภาณจะไม่กระทำความผิดนั้นอีก หลักการในพิธีกรรมเหล่านี้ก่อให้เกิดการปฏิบัติในทางจริยธรรมขั้นพื้นฐาน อันนำมาสู่ชีวิตที่ดีงามตามแนวทางของศาสนา^{๖๕}

^{๖๔} พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), **พิธีกรรมใครว่าไม่สำคัญ**, (กรุงเทพมหานคร : เคล็ดไทย, ๒๕๓๗), หน้า ๒๑

^{๖๕} พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), **พิธีกรรมใครว่าไม่สำคัญ**, (กรุงเทพมหานคร : เคล็ดไทย, ๒๕๓๗), หน้า ๕-๑๐.

๔. พิธีกรรมแฝงหลักปรัชญาและหลักธรรม

พิธีกรรมทางศาสนาจะเกี่ยวข้องกับชีวิตมนุษย์ตั้งแต่เกิดจนตาย พิธีกรรมต่างๆ ที่ถูกจัดขึ้นมามีทั้งหลักธรรม หรือหลักปรัชญาแฝงไว้เพื่อเป็นข้อคิดคติเตือนใจในแต่สมาชิกในศาสนา เช่น พิธีศพในพระพุทธศาสนา การมัตตราสังข์ขึ้นเพื่อให้ผู้ไปร่วมพิธีได้เข้าใจถึง สิ่งที่ตั้งรับบุคคลให้ติดอยู่ในโลกหรือวัฏฏะ คือห่วงที่ผูกคอ หมายถึง บุตรธิดา ห่วงที่ผูกมือ หมายถึง ทรัพย์สมบัติ ห่วงที่ผูกเท้า หมายถึง สามภรรยา เป็นเหตุแห่งการเวียนว่ายตายเกิดไม่จบสิ้นสะท้อนให้เห็นสังขารของชีวิต และมุ่งเข้าสู่หลักการที่สูงสุดของศาสนา คือความหลุดพ้นจากทุกข์ทั้งปวงเป็นต้น

๕. พิธีกรรมเป็นเครื่องจรรโลงอารมณ์

พิธีกรรมทำให้ศาสนามีชีวิต เพราะพิธีกรรมส่วนใหญ่ในศาสนา มักจะมีบรรยากาศแห่งความเป็นไมตรีจิตมิตรภาพ ปราศจากการแบ่งชั้นวรรณะ เป็นการบรรเทาความเครียดทางการอารมณ์และทางสังคมได้เป็นอย่างดี เช่น พิธีทอดกฐิน ทอดผ้าป่า ซึ่งทุกคนสามารถเข้าร่วมได้หมด สร้างความสัมพันธ์ที่ดี มีบรรยากาศแห่งความสนุกสนาน พิธีกรรมจึงถือได้ว่าช่วยให้ศาสนาไม่แห้งแล้งมีชีวิตชีวาอยู่เสมอ

๖. พิธีกรรมเป็นเครื่องสร้างความสัมพันธ์ระหว่างสมาชิกของศาสนากับศาสนา

หลักคำสอนของศาสนาแทบทุกศาสนาจะประกอบด้วยคำสอนในระดับปรัชญา จริยธรรมและพิธีกรรม ความสนใจของสมาชิกที่มีต่อศาสนา ย่อมมีหลายระดับ เช่น พิธีกรรมระดับจริยธรรม ส่วนความสนใจในหลักธรรมขั้นสูงสุด ซึ่งถือว่ามีน้อยมาก การเข้าหาศาสนาของสมาชิกจะเข้าหาตามระดับที่ตนเองสนใจ ระดับพิธีกรรมอันเป็นขั้นพื้นฐาน เนื้อหาหลักธรรมทางศาสนา มิได้ปรากฏอย่างเด่นชัด แต่แฝงอยู่ในรูปแบบของพิธีกรรมนั้น ผู้สนใจศาสนาในระดับพิธีกรรม คือ กลุ่มคนที่มีความศรัทธา ความเชื่อต่อศาสนา อยู่ในระดับพื้นฐาน จึงทำให้สมาชิกมีโอกาสที่สัมพันธ์กับศาสนาของตนเองเช่นกัน โดยมีรูปแบบเป็นขบวนการนำสู่หลักสูงสุดในศาสนาต่อไป

๗. พิธีกรรมช่วยเป็นสื่อในการควบคุมพฤติกรรมของคนใจสังคม

การปฏิบัติพิธีกรรมต่างๆ มักจะมีข้อห้ามและสิ่งที่ควรปฏิบัติ เช่น พิธีกรรมการกินเจของชาวจีนจะนิยมรักษาศีล ๕ ให้บริสุทธิ์และงดเว้นเนื้อสัตว์ในระยะเวลาหนึ่ง เมื่อครบกำหนดก็รับประทานเนื้อสัตว์เป็นปกติ ลักษณะเช่นนี้จะช่วยควบคุมพฤติกรรมของคนในสังคมได้อย่างดีและเป็นไปในทิศทางเดียวกัน

๘. พิธีกรรมช่วยรักษาศาสนาให้คงไว้

คุณค่าของพิธีกรรมบางอย่าง ที่มุ่งหมายให้เป็นเครื่องถนอมรักษา ความหมายบางอย่างของศาสนาไว้ดำรงอยู่ได้ต่อมา ทั้งๆ ที่ความหมายเดิมคนอาจลืมเลือนแล้วพิธีกรรมจึงเป็นกรอบสำหรับถนอมรักษาศาสนาไว้ หรือเพื่อเป็นเครื่องแสดงออกของศาสนา แต่พิธีกรรมมักจะอยู่ได้นานกว่าสิ่งที่มุ่งรักษาไว้ จะเห็นได้ว่าพิธีกรรมเป็นสิ่งที่ช่วยให้ศาสนา ยังคงดำรงอยู่ได้เพราะสมาชิกในศาสนานั้นๆ อาจเรียนรู้ศาสนาของตนเองได้จากพิธีกรรมที่ปฏิบัติ เช่น พิธีกรรมทำบุญขึ้นบ้านใหม่ของพุทธศาสนิกชน จะนิมนต์พระมาเจริญพระพุทธมนต์ เพื่อเป็นสิริมงคลแก่ชีวิต สถานที่อยู่อาศัย การประกอบพิธีกรรมต่างๆ ในพระพุทธศาสนา มักจะมีพระสงฆ์ พระพุทธรูปเป็นสัญลักษณ์แทนพระพุทธศาสนา ดังนั้นในพิธีกรรมย่อมมีสิ่งทีกระทำให้สมาชิก

ในศาสนาระลึกถึงความสำคัญของศาสนา โดยผ่านสัญลักษณ์เป็นสื่อ ก่อให้เกิดขบวนการคิดแก่สมาชิกในศาสนานั้นๆ

๙. พิธีกรรมเป็นสื่อสัญลักษณ์แสดงความเป็นศาสนา

พิธีกรรมเป็นสื่อสัญลักษณ์ของศาสนา เมื่อสมาชิกในศาสนาทำการประกอบกิจกรรมทางศาสนาของตนเอง ทำให้ทราบว่าเป็นศาสนาใด เช่นพระพุทธศาสนามีพิธีกรรมการสวดมนต์ การทำสมาธิ ศาสนาอิสลามมีการละหมาดและถือศีลอด เป็นต้น พิธีกรรมเหล่านี้เป็นสัญลักษณ์ที่เป็นเครื่องหมายของกลุ่มคนที่มีศาสนาเดียวกันโดยการใช้สัญลักษณ์ร่วมกัน^{๖๖}

ความเชื่อและพิธีกรรมเหล่านี้ จึงพอสรุปได้ว่าพิธีกรรมทางพระพุทธศาสนามีคุณค่าและอิทธิพลต่อสังคมไทยในด้านต่างๆ ดังนี้

๑) คุณค่าและอิทธิพลของพิธีกรรมพระพุทธศาสนาที่มีต่อสังคมไทยด้านความเชื่อและจิตใจความเชื่อ หมายถึง ความรู้สึกนึกคิดของคนในอดีตที่สืบทอดต่อกันมา และมีผลต่อพฤติกรรม การแสดงออกของบุคคลหรือกลุ่มชน โดยไม่คำนึงถึงเหตุผล ความเชื่อจะมีลักษณะสอดคล้องกับสภาพสิ่งแวดล้อมของแต่ละท้องถิ่น ความเชื่ออาจแบ่งได้หลายแบบตามวิธีการพิจารณา ถ้าจำแนกตามหลักเหตุผลแบ่งได้เป็น ๒ ประเภทคือความเชื่อที่มีเหตุผลและความเชื่อที่ไม่มีเหตุผล ความเชื่อเรื่องที่เกี่ยวข้องกับการเกิดกับการตาย ความเชื่อเกี่ยวข้องกับการรักษาโรค เกี่ยวกับการพยากรณ์ เกี่ยวข้องกับการประกอบอาชีพ เกี่ยวกับการสูญเสียและได้กลับคืน ที่เกี่ยวกับครัวเรือน และความเชื่อที่เกี่ยวข้องกับพระพุทธศาสนา

คนไทยส่วนใหญ่มีพื้นฐานความเชื่อมาจากพระพุทธศาสนา มีความเชื่อแบบจิตนิยม มีใจเป็นหัวหน้า ใจเป็นนายกายเป็นบ่าว ให้คุณค่าทางจิตใจมากกว่าความสุขสบายที่ได้จากวัตถุ และเชื่อว่าคนจะดีหรือเลวขึ้นอยู่กับสภาพจิตใจมากกว่าสิ่งแวดล้อมพระพุทธศาสนาสอนให้คนเชื่อหลักกรรมดีชั่วผิดถูก อยู่ที่ตัวเรา เราเป็นผู้กำหนดมันใจในศักยภาพแรงตนมากกว่าเหตุปัจจัยภายนอก แต่เนื่องจากพระพุทธศาสนาถูกผสมปนกับศาสนาพราหมณ์ และการนับถือผีสาวเทวดา ส่งผลให้คนไทยส่วนใหญ่ยอมรับว่ามีสิ่งอื่นที่สำคัญกว่าตน เหล่านี้เป็นปัจจัยให้คนไทยมีลักษณะอ่อนน้อมถ่อมตน เคารพยกย่องระบบอาวุโส มีค่านิยม ๓ ประการที่ต่างจากค่านิยมในสังคมตะวันตกเช่น มักเกรงใจผู้อื่น ขอบพึ่งพาผู้อื่นและกตัญญูต่อผู้มีคุณ คนไทยถือว่า ความมีน้ำใจมีค่ามากกว่าความมั่งคั่งร่ำรวย ในทรัพย์สินของ จึงมีค่านิยมที่เอื้อเพื่อเผื่อแผ่ แบ่งปันกันกินกันใช้ ลักษณะดังกล่าวสอดคล้องกับหลักคำสอนที่เน้นคุณค่าจิตใจมากกว่าวัตถุ คำนึงถึงคุณธรรมและจิตใจของผู้กระทำมากกว่าการคำนึงถึงสิทธิของผู้ถูกระทำ คำนึงถึงอารมณ์และความรู้สึกนึกคิดของคนมากกว่าความถูกต้องชอบธรรมของระบบ เช่น แม่ขโมยนมให้ลูกกินเพราะความจนถูกจับติดตาราง คนไทยส่วนใหญ่มองด้วยความเห็นใจและเข้าใจในความรู้สึกของผู้เป็นแม่ที่ทำเช่นนั้น และพร้อมที่จะให้อภัยคนไทยตัดสินความดีความชั่วของการกระทำโดยดูผลของการปฏิบัติ จึงยึดหยุ่นไปตามสถานการณ์ มากกว่าเคร่งครัดในหลักการ

^{๖๖} พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตโต), **พิธีกรรมใครว่าไม่สำคัญ**, (กรุงเทพมหานคร : เกล็ดไทย, ๒๕๓๗), หน้า ๕-๑๐.

และกฎศีลธรรมที่แน่นอนตายตัว ลักษณะดังกล่าวเป็นจริงในสังคมสมัยก่อน และในสังคมชนบทมากกว่าในสังคมปัจจุบันและสังคมเมือง

คุณค่าและอิทธิพลของพิธีกรรม ที่มีผลทางด้านความเชื่อและจิตใจพอสรุปได้ คือ

(๑) ทำให้เป็นคนมีสติไม่เลินเล่อ มีหลักธรรมเป็นเครื่องยึดเหนี่ยวทางด้ายจิตใจ

(๒) ทำให้สังคมเกิดความสามัคคี จากการเข้าร่วมเทศกาลและพิธีกรรม จะเป็นน้ำหนึ่งใจเดียวกัน มีความรักใคร่สามัคคี เป็นมิตรที่ดีต่อกัน

(๓) ทำให้คนในสังคมมีระเบียบ ประณีตสวยงาม ทั้งกิจกรรมรยาทท่าทางอันก่อให้เกิดความซาบซึ้งตรึงใจ

(๔) ทำให้เกิดความชุ่มชื่นเบิกบานใจ มีสภาพทางด้านจิตใจอ่อนโยน มีจิตเมตตาต่อเพื่อนมนุษย์

๒) คุณค่าและอิทธิพลของพิธีกรรมพระพุทธศาสนาที่มีต่อสังคมไทย ด้านวัฒนธรรมและประเพณีวัฒนธรรม หมายถึงลักษณะที่แสดงถึงความเจริญงอกงาม ความเป็นระเบียบเรียบร้อย ความกลมเกลียวก้าวหน้าของชาติและศีลธรรมอันดีงามของประชาชน หรือพฤติกรรมและสิ่งที่คนในหมู่คณะผลิตหรือสร้างขึ้น ด้วยการเรียนรู้จากกันและกัน และใช้กันอยู่ในพวกของตน ประเพณี หมายถึงการประพฤติปฏิบัติของบุคคลซึ่งได้เรียนรู้หรือยึดถือสืบต่อกันมาเพื่อให้เหมาะสมเป็นที่ยอมรับของสังคม พิธีกรรม หมายถึงกระบวนการที่กระทำเพื่อให้ได้มาซึ่งในสิ่งที่ต้องการ แบ่งตามประเภทของบุคคลที่ถือปฏิบัติตามประเพณีนั้นๆ มี ๓ ประเภทคือ ประเพณีส่วนบุคคล ประเพณีส่วนชุมชน ประเพณีส่วนรัฐบาล คำว่าประเพณี (tradition) กับคำว่าพิธีกรรม (rite) มีความหมายใกล้เคียงกันมาก บางครั้งก็ใช้ในความหมายเดียวกันที่พบในสังคมไทย แบ่งออกเป็น ๔ ประเภท คือ พิธีกรรมตามเทศกาล พิธีกรรมที่เกี่ยวกับวงจรชีวิต พิธีกรรมที่เกี่ยวกับการทำมาหากิน และพิธีกรรมที่เกี่ยวกับชุมชนและท้องถิ่น

ประเพณีทางพระพุทธศาสนาเป็นรากฐานแห่งวัฒนธรรมไทย เพราะคนไทยนับถือพระพุทธศาสนามานาน พระพุทธศาสนา จึงมีอิทธิพลคนไทยรอบด้าน ทั้งในด้านคตินิยม เนติธรรม สหธรรมและวัตรธรรม ที่ถ่ายทอดออกมาในรูปเทศกาลและพิธีกรรมต่างๆ คุณค่าและอิทธิพลของพิธีกรรมทางพระพุทธศาสนาในสังคมไทย ได้แก่

(๑) ทำให้มีชีวิตอยู่ในกรอบของขนบธรรมเนียมประเพณีที่ดีงาม เช่น ประเพณีตรุษสงกรานต์ มีการรดน้ำดำหัวผู้ใหญ่ อันแสดงถึงความนอบน้อมถ่อมตน กตัญญูต่อผู้มีอุปการคุณ ประเพณีชนทรายเข้าวัด อันแสดงถึงความเชื่อความเลื่อมใสในพระรัตนตรัย เป็นต้น

(๒) ทำให้เกิดความภาคภูมิใจในท้องถิ่นของตน เป็นเครื่องชี้ให้เห็นสภาพชุมชนของตนที่มีส่วนคล้ายคลึงกับที่อื่นๆ ไม่ทำให้เกิดการแบ่งแยกวัฒนธรรมท้องถิ่น เช่น งานทำบุญสลากภัต เป็นงานบุญถวายทานแด่พระสงฆ์ ถือเป็นงานบุญที่ยิ่งใหญ่ของชนชาวยอง ประเพณีนี้ก่อให้เกิดความรักความหวงแหนในชาติพันธุ์ท้องถิ่นของตนอย่างเหนียวแน่นจนถึงปัจจุบัน

(๓) เป็นแหล่งการศึกษาค้นคว้าภูมิปัญญาไทย เพราะงานพิธีย่อมมีอุปกรณ์องค์ประกอบมากมาย คติแฝงอยู่ในพิธีกรรมเหล่านั้น เกิดองค์ความรู้ ให้ความรู้ด้านภาษา เกิดปัญญาปฏิภาณไหวพริบ มีความซาบซึ้งสุนทรีย์ทางจิตใจ เช่น พิธีบายศรีสู่ขวัญต้อนรับแขกเมือง บุคคลสำคัญ การเรียกขวัญลูกแก้ว ในภาคเหนือ เป็นต้น

(๔) สร้างความรักความสามัคคีในหมู่คณะ เพราะพิธีกรรมเป็นแหล่งรวมตัวของชุมชน ทำกิจกรรมร่วมกัน เกิดความรักความห่วงใย ประเพณีความภาคภูมิใจในท้องถิ่นของตน เช่น งานสงกรานต์พระธาตุเจดีย์ ประเพณีฟังเทศมหาชาติพระเวสสันดรชาดก

(๕) เกิดประโยชน์ทางด้านเศรษฐกิจ ทำให้เกิดผลผลิตที่เพิ่มพูนรายได้และมีการทำ เกิดอาชีพที่สามารถเลี้ยงตนเองและครอบครัว^{๖๗} เช่น งานทำบุญฉลองสมณศักดิ์ พัตยของพระสงฆ์ งานทำบุญฉลอง (ปอยหลวง)^{๖๘} ถาวรวัตถุของวัดต่างๆ ทางภาคเหนือ ซึ่งทุกครัวเรือนที่อุปถัมภ์วัดนั้น จะต้องจัดเตรียมเครื่องไทยธรรม (ครัวตาล) และจัดอาหารเลี้ยงต้อนรับแขกและญาติของตนตลอดงาน เป็นการกระจายรายได้และกระตุ้นเศรษฐกิจด้วย

(๖) มีส่วนในการสนับสนุนให้ชาติด้านเมืองเจริญ อันเป็นผลมาจากการจัดงานพิธีกรรม ประเพณีต่างๆ สามารถดึงดูดนักท่องเที่ยวให้มาเที่ยวชมงานในท้องถิ่นเช่น ไปดูงานบั้งไฟพญานาค จังหวัดหนองคาย

๓) คุณค่าและอิทธิพลของพิธีกรรมพระพุทธศาสนาที่มีต่อสังคมไทย ด้านสังคมและการปกครองพระพุทธศาสนาเผยแผ่เข้ามาสังคมไทย โดยผ่านทางประเทศจีน พม่า และลังกา พระพุทธศาสนาผูกพันกับวิถีชีวิตของคนไทยตั้งแต่เกิดจนตาย พิธีกรรมและประเพณีที่สำคัญๆ ถูกใช้เป็นเครื่องมือและทำกิจกรรมมากมาย แยกเป็นด้านสังคมและการปกครอง ดังนี้

(๑) ด้านสังคม

พิธีกรรมทางพระพุทธศาสนา มีอิทธิพลทางด้านสังคมมากกว่าด้านอื่นพระพุทธศาสนา ดั้งเดิมไม่มีพิธีกรรม พิธีกรรมเกิดขึ้นภายหลัง ส่วนใหญ่มาจากศาสนาพราหมณ์ เช่น ประเพณีลอยกระทง เดิมมาจากศาสนาพราหมณ์ แต่นักปราชญ์ทางศาสนา โยงมาเป็นพระพุทธศาสนา จากความเชื่อเดิมลอยกระทงเพื่อขอบคุณแม่น้ำคงคา หรือลอยกระทงเพื่อสะเดาะเคราะห์ เปลี่ยนมาเป็นคติตอนที่พระพุทธเจ้าลอยเถาตองที่ฝั่งแม่น้ำเนรัญชรา คราวจะตรัสรู้ หรือลอยกระทงเพื่อบูชารอยพระพุทธบาทที่ประทับไว้ที่ฝั่งแม่น้ำนัมมทานที เป็นต้น โดยท่านผู้รู้มีจุดประสงค์ที่จะยกย่องเชิดชูพระพุทธศาสนา มิให้ศาสนาพราหมณ์ครอบงำศาสนาพุทธมากเกินไป

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต)^{๖๙} ได้กล่าวถึงคุณค่าของพิธีกรรมที่มีต่อสังคมดังนี้

- ๑) พิธีกรรม เป็นจุดนัดหมาย ให้ตั้งใจเริ่มทำการอย่างจริงจัง
- ๒) พิธีกรรม เป็นวินัยพื้นฐานและนำคนให้ประสานเข้าในชีวิตชุมชน
- ๓) พิธีกรรม เป็นเครื่องน้อมนำศรัทธาที่จะพาให้เข้าถึงธรรมที่สูงขึ้นไป
- ๔) พิธีกรรม เป็นโอกาสสำหรับพระที่จะปรากฏตัวและให้ธรรม
- ๕) พิธีกรรม เป็นรูปแบบที่จะสื่อธรรมสำหรับคนหมู่มาก

(๒) ด้านการปกครอง

ตั้งแต่อดีตถึงปัจจุบัน พระพุทธศาสนามีอิทธิพลต่อการปกครองอย่างมาก โดยเฉพาะในสมัยที่มีการปกครองแบบสมบูรณาญาสิทธิราช อันมีพระมหากษัตริย์เป็นผู้ทรงใช้อำนาจในการปกครองบ้านเมืองโดยเด็ดขาด ปกครองประเทศให้มีความสงบร่มเย็น ในบางคราวที่บ้านเมืองอยู่ใน

^{๖๗} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), พิธีกรรมใครว่าไม่สำคัญ. กรุงเทพมหานคร: บริษัทพิมพ์สวย จำกัด, ๒๕๕๑, หน้า ๕-๒๓

ความระส่ำระสาย ด้วยเหตุสงครามกับข้าศึก ทหารต้องมีการบำรุงขวัญเกิดกำลังใจ พระสงฆ์ผู้ประกอบพิธีกรรมให้ขวัญกำลังใจแก่ทหารและชาวบ้านก่อนออกสู้รบกับข้าศึก ดังกรณีชาวบ้านบางระจัน ได้รับขวัญและกำลังใจจากหลวงพ่อธรรมโชติ สามารถเอาชนะข้าศึกได้

๔) คุณค่าและอิทธิพลของพิธีกรรมพระพุทธศาสนาที่มีต่อสังคมไทย ด้านเศรษฐกิจคนไทยจำนวนไม่น้อย แม้จะได้ชื่อว่าเป็นพุทธศาสนิกชนแต่ยังไม่รู้จักธรรมที่ก่อให้เกิดความสุข ตามวิถีชาวพุทธ หลักธรรมที่เป็นช่วยให้กระทำการกิจกรรมต่างๆ สำเร็จตามจุดประสงค์ คืออิทธิบาท ๔ เป็นต้น

จากหลักธรรมคำสอนวันสำคัญทางพระพุทธศาสนาในสังคมชาวนำมาวิวัฒนาการสร้างเป็นเทศกาลและประเพณีที่สืบทอดกันมา จากประเพณีความเชื่อธรรมชาติกลายเป็นเทศกาลและพิธีกรรม แต่เชื่อมโยงถึงเศรษฐกิจด้วย ในท้องถิ่นเมื่อรู้ว่ามีเทศกาลและพิธีกรรมจะมีการเตรียมการใช้จ่าย ซื้อของทำบุญ เตรียมงาน เช่น เทศกาลสงกรานต์ คนไทยก็มีการเฉลิมฉลองเตรียมเครื่องสักการะผู้หลักผู้ใหญ่ ซื้ออาหาร ซื้อของฝาก มีการหยุดงาน นั่งรถโดยสารกลับบ้าน ช่วงนี้เป็นช่วงเงินสะพัด คุณค่าและอิทธิพลของพิธีกรรม ที่คนไทยจากพระพุทธศาสนาบางอย่างยังรักษาประเพณีไว้อยู่ ในปัจจุบันกิจกรรมบางอย่างมีลักษณะเชิงธุรกิจการท่องเที่ยวและการบันเทิงในรูปแบบต่างๆ เว้นแต่พิธีบางท้องถิ่นที่แสดงให้เห็นความรักความสามัคคีของหมู่คณะ เทศกาลและพิธีกรรมบางอย่างถ่ายทอดไปทางด้านศิลปกรรมไทย พิธีกรรมต่างๆ ได้รับการสืบสืบทอดมาตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน บางพิธีมีการยกเลิกแล้ว เนื่องจากสภาพแวดล้อมทางสังคมที่เปลี่ยนแปลงไปตามกระแสของสังคม ประเพณีที่มีลักษณะเชิงธุรกิจ การท่องเที่ยวปลละความบันเทิงในรูปแบบต่างๆ ทำให้เห็นว่าเทศกาลและพิธีกรรมทางพระพุทธศาสนาที่บทบาทต่อวิถีชีวิตของคนไทย ถ้าหากเป็นส่วนหนึ่งของเทศกาลจะหมายถึงประเพณีส่วนรวม แต่ถ้าเป็นพิธีกรรมส่วนบุคคลจะมีส่วนส่งเสริมเศรษฐกิจของชาติและท้องถิ่นเช่นอิทธิพลของเทศกาลและพิธีกรรมที่มีต่อด้านเศรษฐกิจในสมัยก่อนนั้น ผู้คนไม่มาก ทรัพยากรของธรรมชาติก็มีสมบูรณ์ เทคโนโลยียังไม่เจริญ การเดินทางลำบากต้องพึ่งอาศัยซึ่งกันและกัน

๕) คุณค่าและอิทธิพลของพิธีกรรมพระพุทธศาสนาที่มีต่อสังคมไทย ด้านการศึกษา คำว่า การศึกษา มีความหมายกว้างไกลมีนักปราชญ์หลายท่านให้ความหมายไว้ดังนี้

พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน ๒๕๒๕ อธิบายว่า การศึกษา เป็นภาษาสันสกฤต แปลว่า การเล่าเรียน ฝึกฝนและอบรม เป็นภาษาบาลีแปลว่า ข้อต้องปฏิบัติ ได้แก่ ศิล สมาธิปัญญา

การศึกษา คือเครื่องมือ หรือ กระบวนการสำคัญในการพัฒนา การดำรงเผ่าพันธุ์ การดำเนินวิถีชีวิตและความเป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์ เพื่อให้มนุษย์เป็นทรัพยากรทรงคุณค่าสำหรับปัจจุบันและอนาคต

การศึกษา คือ การพัฒนามนุษย์เป็นผู้พัฒนาสังคมและประเทศชาติ เทศกาลและพิธีกรรมเป็นส่วนหนึ่งที่บรรพบุรุษ ได้ถ่ายทอดให้กับอนุชน และคนรุ่นหลังจะต้องศึกษาจดจำมุ่งหมายการดำเนินชีวิต

๒.๓ แนวคิดเรื่องพิธีกรรมในคัมภีร์พระพุทธศาสนา

๒.๓.๑ ความหมายและความสำคัญของพิธีกรรมในคัมภีร์พระพุทธศาสนา

คำว่า พิธีกรรม เป็นการผสมคำจากภาษาบาลีกับภาษาไทยก็คือ วิธี แปลว่า ระเบียบชนิด กับ คำว่า กัมมัง แปลว่า การกระทำ เมื่อรวมกันเป็นพิธีกรรม หมายถึง การกระทำที่เป็นพิธีคือเป็นวิธีที่จะทำให้

สำเร็จผลที่ต้องการ หรือการกระทำที่เป็นวิธีการเพื่อให้สำเร็จผลที่ต้องการหรือนำไปสู่ผลที่ต้องการ หมายความว่า พิธีกรรมที่เป็นระเบียบการดำเนินตามคำสอนของศาสนาใดศาสนาหนึ่งแล้ว จะก่อให้เกิดความสำเร็จอย่างใดอย่างหนึ่งขึ้นภายหลัง จากการดำเนินการของคำสอนนั้นแล้วปรากฏว่า ในคัมภีร์พระพุทธศาสนามีพิธีกรรมอยู่หลายชนิดที่มีการปฏิบัติกันอยู่เป็นจำนวนมาก แต่ถ้าจะกล่าวถึงพิธีกรรมทางพระพุทธศาสนา จะพบว่าพิธีกรรมโดยมากจะเป็นเรื่องเกี่ยวกับพระวินัยเป็นหลัก นอกจากนั้นเป็นพิธีกรรมที่เป็นเรื่องทั่วไป^{๖๘} และพิธีกรรมยังเป็นเบื้องต้นสำหรับเข้าสู่ธรรมชั้นสูง ดังนั้น พิธีกรรมจึงมีความสำคัญเพราะจัดอยู่ในฝ่ายของศีล เป็นเครื่องนำคนเข้าสู่วินัยและธรรมชั้นสูง

๒.๓.๒ ความเป็นมาของพิธีกรรมที่ปรากฏในคัมภีร์พระพุทธศาสนา

สำหรับพิธีกรรมทางศาสนาที่ปรากฏในคัมภีร์นั้น พระพุทธศาสนาได้ให้ทรรศนะว่า มีสาเหตุมาจากความกลัวและความเชื่อที่ยังไม่ตรงตามความจริงและเห็นว่า พิธีการบูชายัญและพิธีล้างบาป ไม่ถือว่าเป็นที่พึงที่จะนำไปสู่การหลุดพ้นได้ นอกจากนั้น พระพุทธศาสนาได้พยายามที่จะให้คำอธิบายใหม่เกี่ยวกับพิธีกรรมของศาสนาพราหมณ์ดั้งเดิม ให้มีความสอดคล้องกับวิถีทางของพระพุทธศาสนา ทั้งนี้เพื่อให้มีพุทธศาสนิกชนได้ปรับตัวต่อการประกอบพิธีกรรมดังกล่าวให้สอดคล้องกับคำสอนของพระพุทธศาสนาความเป็นมาของพิธีกรรมในพระพุทธศาสนา เนื่องจากพระพุทธศาสนาเป็นอเทวนิยม และมีแนวคิดปฏิเสธพระเวทหรืออำนาจศักดิ์สิทธิ์ของพระเจ้า คำสอนของพระพุทธศาสนาจึงมิได้มีแนวทางที่มุ่งประกอบพิธีเพื่อการเซ่นสรวงหรือบูชาเอาใจเทพเจ้า เพราะพระพุทธศาสนามีความเชื่อที่แตกต่างจากศาสนาพราหมณ์คือ^{๖๙}

๑) พระพุทธศาสนามีความเชื่อในศักยภาพของมนุษย์ คือเชื่อว่ามนุษย์มีความสามารถที่เหนือพระเจ้าและสามารถกำหนดชะตากรรมของตนเองโดยไม่จำเป็นต้องพึ่งพำนาจของพระเจ้าหรือเทพยดาฟ้าดินได้ ดังนั้น พิธีกรรมของพุทธศาสนาจึงมิได้มีเพื่อวัตถุประสงค์ของการเซ่นสรวงหรืออ้อนวอน

๒) พระพุทธศาสนามีความเชื่อในเรื่องกรรมและผลของกรรมหมายถึงความเชื่อที่ว่ามนุษย์ทำกรรมใดไว้ ย่อมจะได้รับผลของการกระทำนั้นไม่ใช่การรับผลจะมาจากสิ่งอื่น

๓) พระพุทธศาสนาที่มีความเชื่อต่อความจริงที่เกิดจากเหตุและผล คือ เชื่อในหลักการตรัสรู้ของพระพุทธองค์ในเรื่องของอิทัปปัจจยตา และปฏิเสธสมุปปาทที่เห็นว่าความจริงนั้นไม่ได้มาจากการดลบันดาล แต่มาจากปัจจัยที่อิงอาศัยกัน หรือความจริงไม่ใช่สิ่งที่เกิดขึ้นเพียงลำพัง แต่จะต้องเป็นสิ่งที่มิมาจากเหตุและผล

ด้วยความเชื่อพื้นฐานดังกล่าว พิธีกรรมของศาสนาจึงมิได้เกิดขึ้นมาเพื่อสนอง หรือการอ้อนวอนสิ่งศักดิ์สิทธิ์แต่ประการใด อย่างไรก็ตามหากจะพิจารณาถึงความเป็นมาของพิธีกรรม แม้ว่าพุทธศาสนาจะไม่สนับสนุนพิธีกรรมตามนัยของศาสนาเทวนิยม แต่ไม่ได้ปฏิเสธว่าพิธีกรรมไม่ใช่สิ่งที่

^{๖๘} ศนจารย์มหาวิทยาลัยจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, เทศกาลและพิธีกรรมพระพุทธศาสนา,

(พระนครศรีอยุธยา : มหาวิทยาลัยจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๓), หน้า, ๕๐-๕๑

^{๖๙} เรื่องเดียวกัน, หน้า, ๕๔-๕๕

ไร้ความหมาย เพราะความจริงแล้วพิธีกรรมยังมีความสำคัญต่อพระพุทธศาสนายู่มากน้อย ในฐานะที่พิธีกรรมเหล่านั้นเป็นสิ่งที่สื่อถึงพระธรรมและพระวินัยได้

สำหรับความเป็นมาของพิธีกรรมในทางพระพุทธศาสนานั้น มีบ่อเกิดจากการที่พระพุทธองค์ทรงกำหนดให้ศาสนิกชนปฏิบัติต่อพระองค์หรือบริบทของแนวคิดของพระองค์ให้สอดคล้องกับพระธรรมวินัย เช่น พิธีกรรมการแสดงตนเป็นอุบาสกอุบาสิกาของมารดาธิดาของพระยสกุลบุตร ซึ่งพิธีกรรมในช่วงนี้เป็นพิธีที่มิได้มีความสลับซับซ้อนหรือมีเงื่อนไขมากแต่เป็นไปอย่างเรียบง่าย ไม่มีนัยของการอ้อนวอน แต่มีเนื้อหามุ่งถึงความหลุดพ้นหรือการเรียนรู้หลักธรรมวินัยของพระพุทธศาสนา โดยการอาศัยศรัทธาที่มีต่อพระพุทธองค์เป็นหลักต่อมาเมื่อสังคมของชาวพุทธมีขนาดใหญ่มากขึ้น พระสงฆ์จำนวนมากเพิ่มขึ้น และมีแนวโน้มละเมิดหลักการคือ พระธรรมวินัยมากขึ้น พระพุทธองค์จึงได้กำหนดให้มีการประกอบพิธีที่มีความซับซ้อนมากขึ้น เพื่อให้พิธีกรรม มีส่วนในการคัดกรองบุคคลเป็นการดำรงรักษาพระธรรมวินัยและการฝึกฝนตนเองพระสงฆ์ พิธีกรรมล้วนเป็นพิธีที่มีจุดประสงค์ในการธำรงรักษาพระธรรมวินัย นอกจากนั้น ในส่วนของพุทธศาสนิกชนได้กำหนดให้มีการประกอบพิธีกรรมซึ่งไม่ขัดต่อหลักการสำคัญของพระพุทธศาสนา เช่น พิธีรักษาศีล พิธีการถวายทาน หรือพิธีกรรมที่เนื่องด้วยการกระทำความดี โดยพิธีกรรมดังกล่าวจะต้องมีพื้นฐานอยู่ในหลักของศีล สมาธิ และปัญญา

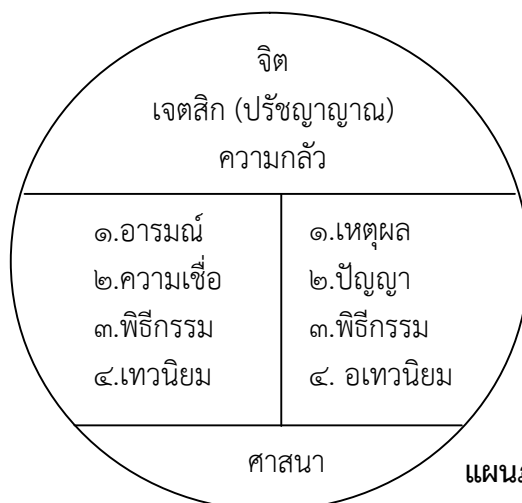
จะกล่าวได้ว่า ความเป็นมาของพิธีกรรมที่ปรากฏในคัมภีร์พระพุทธศาสนานั้นมีที่มาหรือบ่อเกิดมาจากธรรมวินัยอันถือได้ว่าเป็นหลักการของพระพุทธศาสนา ถ้าหากจะพิจารณาความเป็นมาของพิธีกรรมในทรรศนะของพระพุทธศาสนาจะพบว่าพระพุทธศาสนาเองเห็นว่าพิธีกรรมนั้นมีบ่อเกิดที่สำคัญมาจากความเชื่อแต่ละความเชื่อดังกล่าวไม่ได้มีพื้นฐานมาจากความกลัว เพราะความเชื่อนั้นหากกล่าวกันตามหลักการแล้วย่อมมีอยู่ ๒ ประการ คือ (๑) กลัวแล้วซึ่งเป็นธรรมชาติของมนุษย์ที่มีความกลัวเป็นพื้นฐานของจิต คือรักตัวกลัวตาย หรือรักสุขเกลียดทุกข์ ดังนั้น เมื่อมนุษย์เผชิญกับภัยธรรมชาติหรือปรากฏการณ์ที่ตนเองหาคำตอบไม่ได้จะกลัวเมื่อเกิดความกลัวจะหาที่พึ่งเช่น ป่าไม้ภูเขาราม รุกขเจดีย์^{๗๐} โดยเชื่อว่าสิ่งเหล่านั้นจะป้องกันอันตรายให้กับตนเองได้ คือความเชื่อที่เกิดจากความกลัวหรืออาการกลัว แล้วจึงเชื่อถือได้ว่า เป็นธรรมชาติของมนุษย์และสัตว์โดยทั่วไป (๒) กลัวแล้วเชื่อในสิ่งที่ควรเชื่อเช่นการเข้าถึงพระรัตนตรัยคือพระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ การเริ่มต้นความกลัวแล้วเชื่อในกรณีเช่นนี้ พระพุทธศาสนาเห็นว่าเป็นการเริ่มต้นของความสร้างความมั่นใจให้กับมนุษย์ในฐานะที่เชื่อแล้วยึดเอาพระรัตนตรัยเป็นที่พึ่งย่อมจะก่อให้เกิดความมั่นใจและหลุดพ้นจากความกลัวเหล่านั้นได้ ซึ่งความเชื่อในข้อนี้เฉพาะในทรรศนะของพระพุทธศาสนาถือได้ว่าเป็นความเชื่อที่เหตุผล หรืออาจสรุปความเชื่อได้อีก ๒ ประการ คือ (๑) ความเชื่อที่ไม่ประกอบด้วยความเชื่อแบบงมงาย (๒) ความเชื่อที่ประกอบไปด้วยเหตุผลหรือปัญญา จัดได้ว่าเป็นความเชื่อที่เป็นไปตามข้อเท็จจริง^{๗๑} และพระพุทธศาสนาสนับสนุนความเชื่อในข้อที่สองนั้นคือเชื่ออย่างมีเหตุผล

จากการกล่าวมานั้นหากจะพิจารณาถึงบ่อเกิดของพิธีกรรมพบว่า พิธีกรรมนั้นมีบ่อเกิดมาจากความกลัวในจิตใจของมนุษย์ที่พัฒนามาเป็นความเชื่อใน ๒ ประการคือ ๑) พิธีกรรมที่มีเหตุผล

^{๗๐} พ.ร.บ.(ไทย) ๒๕/๑๘๘-๑๘๙/๙๒

^{๗๑} ทวี ผลสมภพ, ปรัชญาศาสนา, (กรุงเทพมหานคร : มหาวิทยาลัยรามคำแหง, ๒๕๒๒), หน้า ๑๗๙.

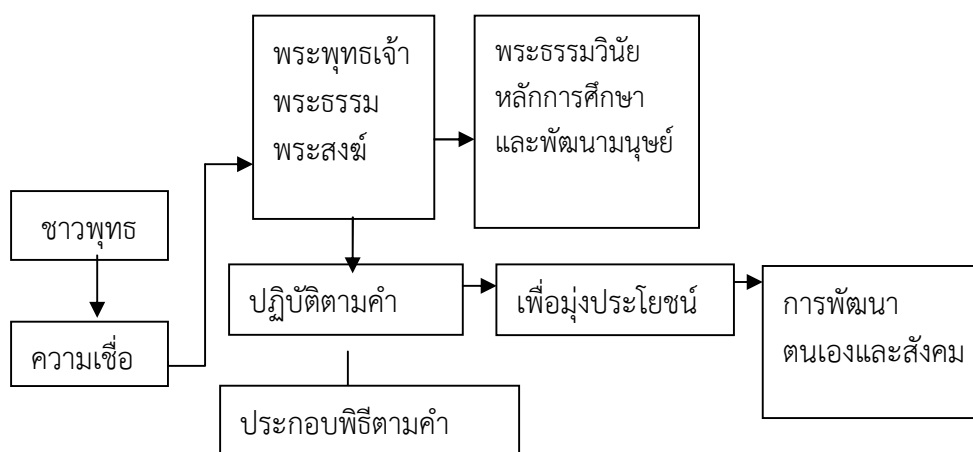
๒) พิธีกรรมที่ไม่มีเหตุผล ส่วนจะมากจะน้อยขึ้นอยู่กับความเชื่อและแนวทางของศาสนาที่อธิบายแก่ศาสนิกของตน ซึ่งกรอบแนวคิดในเรื่องของความเชื่อและพิธีกรรมที่เป็นที่มาของศาสนาต่างๆ นั้น เราสามารถที่จะพิจารณาได้จากแผนภาพนี้^{๗๒}

แผนภาพที่ ๒.๑ แสดงความเชื่อและพิธีกรรม

จากแผนภาพข้างต้น เราจะพบว่าพิธีกรรมไม่ว่าจะเป็นศาสนาเทวนิยมหรืออเทวนิยมนั้นมีที่มาหรือบ่อเกิดมาจาก จิต ที่มีความกลัวตามสัญชาตญาณเป็นพื้นฐาน แต่มีจุดแยกตรงที่ตัวคำสอนของแต่ละศาสนาว่าจะเข้าไปเน้นย้ำในเรื่องอะไรระหว่างอารมณ์ และเหตุผล ถ้าเน้นย้ำในเรื่องอารมณ์ พิธีกรรมนั้นจะโน้มเอียงไปทางบูชาเช่นสรวงสังเวจ้อนวนอนบรรดาสัตว์ที่เหนือธรรมชาติหรือเหนือจิตใจของมนุษย์ แต่ถ้าคำสอนใดเน้นย้ำในเรื่องของเหตุผลหรือสติปัญญา พิธีกรรมนั้นจะโน้มเอียงไปในหลักการและความถูกต้องมีเหตุผลโดยมุ่งที่จะเป็นกรอบในการฝึกฝนศักยภาพของมนุษย์มากกว่าจะที่สยบยอมอำนาจของบรรดาเทพเจ้าทั้งหลาย และเมื่อกล่าวถึงพิธีกรรมตามหลักคำสอนของพระพุทธศาสนาเราจะพบว่า มีบ่อเกิดมาจากความมีเหตุผลตามหลักคำสอนของพระพุทธองค์ ซึ่งคำสอนดังกล่าวมุ่งที่จะขจัดความกลัวความกลัวของมนุษย์และพัฒนาศักยภาพของมนุษย์ให้สามารถพึ่งตนเองและเป็นอิสระจากการครอบงำของกิเลส หรือสรุปง่ายๆ คือเป็นหลักที่ว่าด้วยการศึกษาและพัฒนาศักยภาพของมนุษย์นั่นเอง ดังนั้น การกำหนดให้มีพิธีกรรมทางพระพุทธศาสนาก็เพื่อให้เกิดการเรียนรู้และพัฒนาตนเองเป็นหลักภายใต้กรอบของพระธรรมวินัยซึ่งเป็นกรอบแห่งการพัฒนา มนุษย์ดังกล่าวมาแล้ว ดังนั้นจึงจะพบว่า พิธีกรรมในทางพระพุทธศาสนานั้นมิได้เกิดขึ้นมาจากความกลัวต่ออำนาจของบรรดาเทพเจ้าทั้งหลาย แต่เกิดมาจากความมุ่งหวังที่จะเป็นกรอบในการศึกษาและพัฒนาตามหลักพระธรรมวินัย ซึ่งบ่อเกิดดังกล่าวเราสามารถพิจารณาได้จากแผนภาพ ดังนี้

^{๗๒} เตือน คำดี, ศาสนศาสตร์, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์, ๒๕๓๗),

แผนภาพที่ ๒.๒ กรอบของการเกิดขึ้นของพิธีกรรมทางพระพุทธศาสนา

กรอบแนวคิดดังกล่าว จะพบว่ากรอบของการเกิดขึ้นของพิธีกรรมทางพระพุทธศาสนานั้น มีองค์ประกอบที่จะต้องพิจารณาได้เป็น ๔ ประการคือ (๑) ด้านหลักการ คือหลักพระธรรมวินัย อันเป็นเนื้อหาของปรัชญาคำสอนของพระพุทธศาสนา (๒) ด้านสถาบันพระรัตนตรัยอันได้แก่ พระพุทธ พระธรรม และพระสงฆ์ ซึ่งจัดเป็นสรณะชาวพุทธจะพึงยึดเหนี่ยวหรือมีศรัทธา คือ เป็นสถาบันความเชื่อที่ชาวพุทธพึงมี (๓) ด้านพิธีกรรมตามคำสอนซึ่งเป็นพิธีกรรมที่มีความสอดคล้องกับหลักพระธรรมวินัย และ (๔) ด้านตัวบุคคล คือ ชาวพุทธที่เป็นผู้มีความเชื่อในคำสอนและแนวทางปฏิบัติตามหลักคำสอนของพระพุทธศาสนา

ในองค์ประกอบทั้ง ๔ ประการนี้จะเริ่มจากการเกิดขึ้นของพระพุทเจ้าที่ตรัสรู้พระธรรม และก่อตั้งสังคมสงฆ์ขึ้น และทรงสรุปว่าเนื้อหาของพระพุทธศาสนาทั้งหมดก็คือพระธรรมวินัยอันเป็นหลักด้านการศึกษาและพัฒนามนุษย์ซึ่งพระธรรมวินัยนั้นจะมีทั้ง (๑) แนวทางปฏิบัติด้านคำสอนคือวิธีปฏิบัติล้วนๆ เพื่อการบรรลุจุดหมายของพระพุทธศาสนาคือนิพพาน ได้แก่สมณะและวิปัสสนา (๒) แนวทางปฏิบัติด้านขั้นตอนและระเบียบการต่างๆ ที่เรียกว่าพิธีกรรมเพื่่อมุ่งประโยชน์จากการประกอบพิธีกรรมคือ การให้ทาน รักษาศรีและเจริญภาวนาอันเป็นหลักสำคัญของพระธรรมวินัย เมื่อมนุษย์มีความเชื่อต่อสถาบันคือพระพุทธ พระธรรมและพระสงฆ์แล้วปฏิบัติตามคำสอน ด้วยการปฏิบัติธรรมหรือการประกอบพิธีอันเนื่องด้วยคำสอน จะทำให้เข้าถึงเป้าหมายอันเป็นพุทธศาสนาคือ การพัฒนาศักยภาพของตนเองได้^{๓๓}

ดังนั้น จึงสรุปได้ว่าบ่อเกิดของพิธีกรรมทางพระพุทธศาสนาโดยเฉพาะที่ปรากฏในคัมภีร์ล้วนเป็นสิ่งที่มาจากพระธรรมวินัยหรือมีความเกี่ยวข้องกับเหตุ ๒ ประการ คือ (๑) พระธรรม คือคำสอนหลักการที่สำคัญ (๒) พระวินัย คือระเบียบข้อบังคับอันเป็นกรอบในการฝึกฝนและพัฒนามนุษย์และสังคม หรือจะสรุปตามนัยของความเชื่อทางศาสนาจะพบว่าพิธีกรรมทางพระพุทธศาสนา มีบ่อเกิดจากการปฏิบัติตามความศรัทธาที่มีต่อพระธรรมวินัยของพระพุทธศาสนานั้นเอง

^{๓๓} คณาจารย์มหาวิทยาลัยจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, เทศกาลและพิธีกรรมพระพุทธศาสนา,

(พระนครศรีอยุธยา : มหาวิทยาลัยจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๓), หน้า, ๕๘-๕๙

๒.๓.๓ พิธีกรรมทางพระพุทธศาสนาที่ปรากฏในคัมภีร์

พิธีกรรมทางพระพุทธศาสนาที่ปรากฏในคัมภีร์พระไตรปิฎกที่สำคัญๆ ที่มีความเกี่ยวข้องกับพระภิกษุและอุบาสกอุบาสิกา มีดังนี้

๑) **พิธีกรรมการแต่งตั้งผู้ทำหน้าที่แทนสงฆ์** พิธีกรรมการแต่งตั้งผู้ทำหน้าที่แทนสงฆ์หมายถึง พิธีกรรมที่พระสงฆ์จะพึงทำท่ามกลางคณะ เพื่อแต่งตั้งสมาชิกในหมู่สงฆ์ผู้มีคุณสมบัติที่จะทำหน้าที่แทนพระสงฆ์ในเรื่องต่างๆ ได้ เช่น การแต่งตั้งพระภิกษุผู้แทนสงฆ์ ภิกษุผู้มีหน้าที่จัดแจงเสนาสนะ^{๗๔} ภิกษุผู้มีหน้าที่รักษาเรือนคัลล ภิกษุผู้รับจีวร ภิกษุผู้แจกจีวร ภิกษุผู้แจกข้าวต้ม ภิกษุผู้แจกผลไม้ ภิกษุผู้แจกของเคี้ยว ภิกษุผู้แจกของเล็กน้อยๆ ภิกษุผู้แจกผ้า ภิกษุผู้แจกบาตร ภิกษุผู้ใช้คนวัด ภิกษุผู้ใช้สามเณร โดยการแต่งตั้งจะต้องมีการประกอบพิธีกรรมขึ้นภายใน ซึ่งบุคคลที่ซึ่งจะมาทำหน้าที่จะต้องเป็นผู้มีคุณสมบัติพื้นฐาน ๕ ประการ คือ ไม่มีอคติ ๔ และเป็นผู้ที่รู้เรื่องที่ตนเองได้รับการแต่งตั้งนั้นเป็นอย่างดี เช่น ถ้าเป็นฝ่ายเสนาสนะต้องรู้เรื่องของเสนาสนะเป็นอย่างดี

๒) **พิธีกรรมการขึ้นบ้านใหม่** ธรรมเนียมการขึ้นบ้านใหม่ มีมาตั้งแต่ครั้งสมัยพุทธกาล โดยพิจารณาได้จากกรณีของเจ้าศากยยะแห่งกรุงกบิลพัสดุ์ที่ทรงสร้างท้องพระโรง (สันฐาคารสภา) เสร็จแล้ว ยังไม่มีใครเข้าพักอาศัยหรือทำการ เมื่อทราบข่าวว่าพระพุทธองค์เสด็จมาถึงจึงเข้าเฝ้าพร้อมกับกราบทูลว่า

“ข้าแต่ผู้พระองค์ผู้เจริญ ขอประทานวโรกาส ท้องพระโรงหลังใหม่ที่พวกเจ้าศากยยะผู้ครองกรุงกบิลพัสดุ์ให้สร้างเสร็จไม่นาน ยังไม่มีสมณะ พราหมณ์ หรือใครๆ ที่เป็นมนุษย์เข้าพักอาศัย ขอพระผู้มีพระภาคทรงใช้ทองพระโรงหลังนั้นเป็นปฐมฤกษ์ ด่วนเถิด พวกเจ้าศากยยะ กรุงกบิลพัสดุ์จะใช้ภายหลังพระผู้มีพระภาคทรงใช้เป็นปฐมฤกษ์แล้ว ขอนั้นจะพึงเป็นไปเพื่อประโยชน์เกื้อกูล เพื่อความสุขแก่พวกเจ้าศากยยะ ผู้ครองกรุงกบิลพัสดุ์ ตลอดกาลนาน”^{๗๕}

พระพุทธองค์ทรงรับนิมนต์โดยดุขณียภาพ เมื่อเจ้าศากยยะทรงทราบว่าพระผู้มีพระภาครับนิมนต์แล้ว จึงเสด็จกลับไปสู่ท้องพระโรงหลังใหม่ แล้วรับสั่งให้บุลาตท้องพระโรงด้วยเครื่องราชทัณฑ์แห่ง ให้บุลาตอาสนะ ตั้งหมอนน้ำ ตามประทีปน้ำมัน แล้วเสด็จเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคถึงที่ประทับเพื่อกราบทูลเสด็จ เพื่อประกอบพิธีขึ้นบ้านใหม่และฉันภัตตาหารเป็นปฐมฤกษ์ โดยในวันดังกล่าวทรงแสดงธรรมแก่เจ้าศากยยะที่เข้าเฝ้าจำนวนมาก และจากเหตุดังกล่าวชาวพุทธโดยทั่วไป เมื่อมีการสร้างบ้านหรืออาหารใหม่จึงนิยมนิมนต์พระไปประกอบพิธีเพื่อเป็นสิริมงคล

๓) **พิธีแสดงตัวเป็นอุบาสกอุบาสิกา** หรือแสดงตนเป็นพุทธมามกะ คำว่า อุบาสกอุบาสิกาในคัมภีร์ พระพุทธศาสนาได้อธิบายว่า หมายถึง (๑) บุคคลที่ชวนชวายนเพื่อภิกษุสงฆ์ หรือเป็นผู้ให้การอุปถัมภ์บำรุงพระพุทธศาสนา (๒) บุคคลผู้เป็นผู้ใกล้ชิดพระรัตนตรัย โดยการประกาศว่าตนเองเป็นผู้นับถือพระรัตนตรัยเป็นที่พึ่งที่ระลึกตลอดชีวิต ซึ่งเมื่อพิจารณาจากคำจำกัดความดังกล่าว จะพบว่า คำว่าอุบาสกอุบาสิกาในคัมภีร์ หมายถึง ผู้เข้าถึงและประกาศความเป็นผู้ นับถือพระรัตนตรัยเป็นที่พึ่งตลอดชีวิตและเป็นผู้ที่จะต้องให้การอุปถัมภ์บำรุงพระสงฆ์ตามสมควรแก่ฐานะ โดยการชวนชวายนเรื่องทานทั้งไทยธรรมและการตั้งจิตที่ประกอบศรัทธาอันมั่นคงต่อพระภิกษุสงฆ์

^{๗๔} วิ.จ. (ไทย) ๗/๓๑๗/๑๓๕.

^{๗๕} ม.ม. (ไทย) ๑๓/๒๒/๒๕.

โดยอุบาสกอุบาสิกาตามหลักคัมภีร์พระพุทธศาสนานั้นต้องมีคุณธรรมพื้นฐานที่สำคัญคือ มีกายสุจริต วจีสุจริต และมโนสุจริต กล่าวคือ ทำ พูด คิดที่มุ่งประโยชน์เพื่อพระพุทธศาสนาและต้องมีคุณธรรม อันแสดงถึงความเป็นอุบาสกที่ดี

พิธีกรรมการแสดงตนเป็นอุบาสกอุบาสิกา (พุทธมามกะ) มีอยู่ ๒ ประเภท คือ

๑) การแสดงตนเป็นอุบาสกอุบาสิกาแบบเทววาจิก หมายถึง การประกาศตนเป็นสาวกของพระพุทธเจ้าโดยการเข้าถึงพระพุทธและพระธรรมเป็นที่พึงตลอดชีวิต เหตุที่ประกาศดังกล่าว เพราะในครั้งนั้นมีเพียงพระพุทธและพระธรรมเท่านั้น สำหรับอุบาสกที่แสดงตนเป็นอุบาสกโดยวิธีเทววาจิกคู่แรกนั้นคือตปัสสะ และภัลลิกะ^{๗๖}

๒) พิธีแสดงตนเป็นอุบาสกอุบาสิกาแบบเทววาจิก หมายถึง การแสดงตนเป็นพุทธมามกะด้วยการเข้าถึงพระพุทธ พระธรรม และพระสงฆ์ ว่าเป็นที่พึงตลอดชีวิต อันเป็นการเข้าถึงครบ ๓ รัตนะ ได้แก่ บิดามารดาและภรรยาเก่าของท่านยสกุลบุตรผู้ที่ได้บรรลุธรรมในช่วงการประกาศพระพุทธศาสนายุกัตถ์ ซึ่งในการเข้าถึงพระรัตนตรัยเฉพาะของบิดาพระยสกุลบุตรนั้นท่านได้กล่าวสมทานว่า

“พระองค์ผู้เจริญ ข้าพระองค์นี้ของถึงพระผู้มีพระภาคพร้อมทั้งพระธรรม และพระสงฆ์ เป็นสรณะ ขอพระผู้มีพระภาค จงทรงจำข้าพระองค์ว่าเป็นอุบาสกผู้ถึงสรณะตั้งแต่วันนี้ไปจนตลอดชีวิต”^{๗๗}

ในกรณีการประกอบพิธีกรรมแสดงตนเป็นพุทธมามกะนี้จะมียอดประกอบที่สำคัญ คือ (๑) การให้ทานหรือถวายทานแด่พระสงฆ์ (๒) จากนั้นจะรับพรคือพระสงฆ์อนุโมทนา (๓) เสร็จจากนั้นทำการประกาศตนเป็นอุบาสก ซึ่งในยุคแรกๆ นี้ การประกาศตนเป็นพุทธมามกะจะยึดหลักการดังกล่าวอยู่เสมอ

๔) **พิธีกรรมการถวายสังฆทาน** คำว่า สังฆทาน หมายถึง ทานที่ชาวพุทธถวายแก่พระสงฆ์คือ ภิกษุตั้งแต่สองรูปขึ้นไปโดยจำเพาะเจาะจงภิกษุรูปใดรูปหนึ่ง หรือ หมายถึง การให้แก่ส่วนรวม เพื่อมุ่งหวังให้เกิดประโยชน์แก่สงฆ์ การถวายสังฆทานได้มีมาในพระพุทธศาสนายุกัตถ์ปรากฏอยู่ในทักขิณาวิภังคสูตร กรณีที่พระพุทธองค์ทรงรักการถวายผ้าจีวรจากนางมหาปชาบดีโคตรมีที่ทรงมีศรัทธาที่จะถวายเจาะจงพระพุทธองค์ แต่ตรัสให้นำไปถวายสงฆ์ว่า “โคตรมี ขอพระนางจงถวายสงฆ์เถิด เมื่อ พระนางถวายสงฆ์แล้ว จักเป็นอันบูชาอาตมาภาพและสงฆ์” แม้พระนางกราบทูลถวายถึง ๓ ครั้ง พระพุทธองค์ตรัสเช่นนั้นจนพระอานนที่ได้กราบทูลว่า ขอพระองค์ทรงโปรดรับผ้าผืนนั้นเถิด เมื่อเป็นเช่นนั้นพระพุทธองค์จึงทรงอธิบายถึงอานิสงส์ ของการถวายทานแบบต่างๆ มีปาฏิปุคลิกทานคือการให้เป็นการเจาะจง และสังฆทาน คือการให้แก่สงฆ์ แล้วทรงเปรียบเทียบว่า การให้เจาะจงนั้นมีผลน้อยเทียบไม่ได้เลยกับการให้แบบไม่เจาะจง คือ สังฆทานดังปรากฏในพุทธพจน์ว่า “เรากล่าวทักษิณาที่ถวายในสงฆ์ว่า มีอานิสงส์นับไม่ได้ ประมาณไม่ได้ แต่ว่าเรามากล่าวปาฏิปุคลิกทานว่า มีผลมากกว่าทักษิณาที่ถวายในสงฆ์โดยปริยายใดๆเลย”^{๗๘} นับตั้งแต่นั้นเป็นต้นมาชาวพุทธจึงนิยมการถวายสังฆทาน เพราะเชื่อว่าอานิสงส์มาก

^{๗๖} วิ.ม. (ไทย) ๔/๖/๒๗๔-๑๐.

^{๗๗} วิ.ม. (ไทย) ๔/๒๗-๒๘/๓๓-๔.

๕) **พิธีกรรมการบวช** คำว่า การบวช หมายถึง การเว้นจากการชั่วทุกอย่างโดยถือว่าการบวชนั้นเป็นเบื้องต้นของการทำความดี การบวชมี ๒ ประเภทคือ การบวชสามเณร หรือสามเณรี เรียกว่า การบรรพชา และการบวชของภิกษุและภิกษุณี เรียกว่าการอุปสมบท^{๗๘} การบวชถือว่าเป็นพิธีกรรมอย่างหนึ่งที่จัดอยู่ในกระบวนการของการรับคนเข้าเป็นสมาชิกของพระพุทธศาสนา เป็นพิธีกรรมเบื้องต้นที่ผู้จะเข้าสู่กระบวนการของการฝึกตนเองตามแนวทางของการเป็นภิกษุจะต้องปฏิบัติตาม การบวชในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาทเฉพาะการบวชเป็นเพราะนั้นมีรูปแบบของการบวชอยู่ ๓ ประเภท คือ

๑) การบวชแบบเอหิภิกขุอุปสัมปทา หมายถึง การบวชที่พระพุทธองค์เป็นผู้บวชให้และเป็นการบวชเฉพาะพระพักตร์ของพระองค์ จัดเป็นการบวชในยุคแรกๆ ของพระพุทธศาสนา เป็นการบวชที่ไม่จำเป็นต้องมีคณะหรือสงฆ์ แต่เป็นไปด้วยพุทธอำนาจว่า ใครสมควรหรือไม่ การบวชนี้จะปรากฏในกรณีของปัญจวัคคีย์ทั้ง ๕ คือ พระอัญญาโกณฑัญญะ พระวัปปะ พระภัททิยะ พระมหานามะและอัสสชิ ภายหลังที่ทรงแสดงพระธัมมจักกัปปวัตตนสูตรเทศนาแล้ว พระอัญญาโกณฑัญญะก็ได้ดวงตาเห็นธรรม จากนั้นท่านได้กราบทูลพระองค์ว่า “ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ข้าพระองค์พึงได้การบรรพชา พึงได้ในการอุปสมบทในสำนักของพระผู้มีพระภาค” พระพุทธองค์บวชให้ด้วยพระดำรัสว่า “เธอจงมาเป็นภิกษุเถิด” แล้วตรัสต่อไปว่า “ธรรม อันเรากล่าวดีแล้ว เธอจงประพฤติพรหมจรรย์เพื่อทำที่สุดทุกข์โดยชอบเถิด” เพียงเท่านั้นถือว่าการบวชของท่านอัญญาโกณฑัญญะนั้นสำเร็จ^{๗๙} แม้พระปัญจวัคคีย์ที่เหลืออีก ๔ รูป และพระอรหันตรูปต่อๆ มากี่มื่นยเดียวกัน

๒) การบวชแบบไตรสรณคมน์ คำว่า ไตรสรณคมน์ หมายถึง การถึงพระรัตนตรัยทั้ง ๓ คือ พระพุทธ พระธรรม และพระสงฆ์ว่าเป็นที่พึ่งตลอดชีวิต การบวชแบบไตรสรณคมน์ จึงหมายถึงการบวชที่ผู้บวชจะต้องเปล่งวาจาต่อพระอุปัชฌาย์ว่าจะถึงพระรัตนตรัยเป็นที่พึ่ง โดยการบวชนี้เกิดขึ้นภายหลังจากที่พุทธองค์ได้ทรงประกาศพระศาสนาได้ระยะหนึ่ง ในระยะแรกการบวชจำเป็นต้องมีขึ้นเฉพาะพระพักตร์ของพระพุทธองค์ ต่อมาเกิดปัญหา เนื่องจากภิกษุมิจำนวนมากขึ้นทำให้ยากต่อการเดินทางมาบวชในสำนักของพระพุทธองค์ ดังนั้น จึงทรงอนุญาตให้สาวกอุปสมบทเป็นผู้บวชให้ โดยทรงกำหนดขั้นตอนของพิธีกรรมที่สำคัญดังนี้ (๑) ผู้จะบวชจะปลงผมและหนวด และครองผ้ากาสายะ ห่มอุตตราสงค์เฉียงบ่าข้างหนึ่ง กราบเท้าภิกษุทั้งหลาย นั่งกระโหย่ง ประนมมือแล้ว อุปัชฌาย์สั่งให้ว่าสรณคมน์คือการถึง พระพุทธ พระธรรม และพระสงฆ์ว่าเป็นที่พึ่งตลอดชีวิต เพียงเท่านี้การบรรพชา (สามเณร) หรือการอุปสมบทสำเร็จลงได้^{๘๐}

๓) การบวชแบบญัตติจตุตถกรรม หมายถึง การบวช (อุปสมบท) ที่สงฆ์เป็นผู้กระทำ โดยภิกษุจะประชุมกันครบองค์กำหนดในเขตที่กำหนดเรียกว่าสีมา แล้วกล่าววาจาประกาศรับคนนั้น (ผู้ที่อุปสมบท) เข้าหมู่และได้รับความยินยอมจากภิกษุที่เข้าร่วมประชุมเป็นสงฆ์นั้น ความเป็นมา

^{๗๘} พระธรรมปิฎก(ป.อ.ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, (กรุงเทพมหานคร : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๖), หน้า ๑๓๒-๑๓๓

^{๗๙} วิ.ม. (บาลี) ๔/๑๙/๑๗, วิ.ม. (ไทย) ๔/๑๙/๒๗.

^{๘๐} วิ.ม. (ไทย) ๔/๓๔/๔๒-๔๓.

ของการอุปสมบทแบบนี้ มาจากกรณีของพระราชาผู้ต้องการบวชแต่หาผู้ที่จะเป็นทัฬหีหนึ่งแ่ก่ตน การบรรพชาอุปสมบทในพระพุทธศาสนา จึงใช้วิธีการแบบยุติจุดตถกรรมมาจา นับจากนั้นเป็นต้นมา

๖) **พิธีกรรมการ(สะเตาะเคราะห์) ชำระบ้านเมือง** พิธีกรรมนี้ได้มีปรากฏในคัมภีร์อรรถกถาเป็นพิธีกรรมที่เกี่ยวข้องกับการชำระบ้านเมืองที่กำลังเกิดภัย โดยใช้วิธีการสวดมนต์อันเป็นพุทธานุภาพอย่างหนึ่ง ในคัมภีร์ได้อธิบายถึงความเป็นมาของภัยที่เกิดในเมืองไพสาลีและการดำเนินการแก้ไขภัยต่างๆ ดังนี้

ในสมัยหนึ่ง เมืองไพสาลีเป็นเมืองมั่งคั่งกว้างขวาง มีคนอยู่อาศัยจำนวนมากต่อมา ได้เกิดภัยคือข้าวยากหมากแพงขึ้น ทำให้ประชาชนล้มตายด้วยความหิวโหยเป็นจำนวนมาก ต่อมาบรรดาอมนุษย์ ยักษ์ ภูตผีปีศาจ ได้เข้าไปสู่พระนครเพราะกลิ่นซากศพของมนุษย์ที่ถูกทิ้งไว้ ทำให้มนุษย์ยิ่งล้มตายกันมากขึ้นจากการเปียดเบียนของอมนุษย์เหล่านั้น ต่อมา ได้เกิดอหิวาตกโรคขึ้นเพราะความไม่สะอาดของบ้านเรือน อันเกิดจากซากศพภัย ๓ อย่าง คือ ภัยเกิดแต่ภิกษาหาได้ยาก ๑ ภัยเกิดแต่มนุษย์ ๑ ภัยเกิดแต่โรค ๑ เกิดขึ้นด้วยเหตุนี้ ชาวเมืองที่เหลืออยู่ได้ประชุมกันแล้วนำเรื่องนี้กราบทูลพระราชาว่าภัย ๓ อย่างที่ไม่เคยเกิดขึ้นได้เกิดขึ้นแล้วในพระนครนี้ เมื่อเป็นเช่นนั้นจะทำอย่างไรกัน พระราชาจึงได้รับสั่งให้ทำการประชุมประชาชนในท้องพระโรง แล้วให้สืบทอดของความเดือดร้อน และพยายามหาวิธีแก้ไข ในเบื้องต้นมีผู้เสนอว่าให้มีการทำพิธีกรรม การบวงสรวง แต่การประกอบพิธีกรรมดังกล่าวไม่เป็นผล จึงได้พากันปรึกษากันว่าควรไปเชิญครูทั้ง ๖ มีปฐมกัสสป มาประกอบพิธีกรรม แต่ก็มีอีกส่วนหนึ่งเสนอว่าควรไปกราบทูลนิมนต์พระพุทธองค์มาจะดีกว่า เพราะพระองค์เป็นผู้มีอำนาจมาก การที่ทรงเสด็จมา จะทำให้ภัยต่างๆ สงบไปได้ ซึ่งข้อเสนอนี้ทำให้ประชาชนเห็นด้วย

พระพุทธองค์ทรงรับนิมนต์แล้วได้เสด็จไปที่เมืองไพสาลี ขณะที่เสด็จไปถึงเมืองไพสาลี ได้เกิดเหตุอัศจรรย์คือฝนได้ตกอย่างหนัก เป็นเหตุให้เกิดน้ำท่วมถึงสะเอวและได้พัดพาเอาบรรดาซากศพทั้งหลายไหลไปตามแม่น้ำจนหมดสิ้น เป็นเหตุให้เมืองมีความสะอาดขึ้น พระพุทธองค์เสด็จไปภายหลังในตก สั่งให้พระอานนท์เรียน(ท่องจำ) รัตนสูตร แล้วให้เดินไปพร้อมกับพระราชาสวดพระปริตรรอบๆ พระนครและทำนํ้ามนต์รดตามกำแพงรอบๆ เมือง เมื่อพระเถระได้สวดพระปริตร คือยังภิกขุ วิตติง เป็นต้นและประพรมนํ้ามนต์ไปทั่วเมือง น้ำที่สาตขึ้นไปเบื้องบนได้ตกลงบนกระหม่อมของอมนุษย์ เมื่ออมนุษย์ทั้งหลายถูกเมลิ้นน้ำกระทบแล้วๆ ต่างพากันหนีไปกันหมด เมื่อพระเถระถึงบท ยานีธ ภูตานิ และรดนํ้ามนต์แก่ผู้ป่วยๆ หายจากโรคในทันใดแล้วลุกขึ้นแวดล้อมพระเถระกลับเข้าสู่ท้องพระโรงที่พระพุทธองค์ทรงประทับอยู่ นับแต่นั้นมา เหตุการณ์ร้ายๆ ที่เมืองไพสาลีได้สงบลง ด้วยอำนาจของพระพุทธองค์^{๔๑}

กรณีดังกล่าวจะพบว่า เมื่อมีภัยพิบัติเกิดขึ้นในบ้านเมืองของชาวพุทธมักจะมีการประกอบพิธีกรรมที่เนื่องด้วยพระพุทธศาสนาอันจะเป็นเหตุในการแก้ไขปัญหาก็ได้ แต่ถึงอย่างนั้น จะพบว่า การประกอบพิธีกรรมของชาวพุทธแม้จะมีเรื่องปาฏิหาริย์ แต่ไม่ได้มีนัยของการกระทำที่มุ่งถึงการ

^{๔๑} คณาจารย์มหาวิทยาลัยจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, **เทศกาลและพิธีกรรมพระพุทธศาสนา**, (พระนครศรีอยุธยา : มหาวิทยาลัยจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๓), หน้า, ๗๓

เช่นสรวงแต่อย่างใด หากแต่เป็นการประกอบพิธีกรรมที่เกิดจากการระลึกถึงบารมีของพระพุทธองค์เป็นหลัก

๘) **พิธีกรรมการถวายพระอารามแด่พระพุทธศาสนา** ระยะเริ่มแรกของการประกาศพระศาสนาของพระพุทธองค์ จะพบว่า พระองค์ยังไม่ได้มีการกำหนดกรอบในการทำบุญของบรรดาชาวพุทธที่เป็นคฤหัสถ์มากนัก ทั้งนี้อาจจะมีสาเหตุที่ว่า ในระยะแรกทรงมุ่งเฉพาะการประกาศหลักการและคำสอนของพระองค์ให้แพร่หลายเสียก่อน อนึ่งทรงมีแนวทางว่าจะไรก็ตามหากไม่มีเหตุพระองค์จะไม่ทรงบัญญัติหรือการกำหนดให้เป็นข้อปฏิบัติก่อนจะเกิดเหตุหรือมีผู้กราบทูลขอการเป็นอยู่โดยเฉพาะที่อยู่อาศัยของภิกษุก็เช่นกัน ในระยะแรกทรงให้อาศัยอยู่ที่โคนต้นไม้หรือที่พักอันสดัดไปก่อน แต่ต่อมาภายหลังได้มีผู้เห็นความจำเป็นจึงได้ทรงอนุญาตการถวายอารามให้เป็นที่ปฏิบัติธรรมของพระสงฆ์ได้ สำหรับการถวายอารามที่ปรากฏในคัมภีร์นั้นมีกรณีของ พระเจ้าพิมพิสารที่ถวายพระเวฬุวัน^{๘๒} อนุตตปิณฑิกเศรษฐี ผู้ถวายพระเชตะวันมหาวิหาร หรือนางวิสาขา มหาอุบาสิกาที่ถวายบุปผาราม เป็นต้น ซึ่งการประกอบพิธีกรรมการถวายจะมีลำดับขั้นตอนการถวายตามที่ปรากฏในคัมภีร์ดังนี้

(๑) ทายกทายิกาผู้มีความประสงค์จะถวายที่ดินแก่สงฆ์ ที่นั้นจะต้องมีความเหมาะสม คือ เป็นที่อยู่ไม่ใกล้และไม่ไกลจากหมู่บ้านนัก การคมนาคมสะดวก ผู้ประสงค์พึงเข้าเฝ้าได้ กลางวันไม่พลุกพล่าน กลางคืนสดไม่อีกทีก เว้นจากคนสัญจรไปมา เป็นที่กระทำการมลาของหมู่มนุษย์ ควรแก่การหลีกเลี่ยง เข้าไปหาสงฆ์พร้อมกับแจ้งความประสงค์ว่า มีความต้องการจะถวายที่ดินสร้างวัดแก่สงฆ์โดยจะต้องนิมนต์พระไปฉันภัตตาหารที่บ้านหรือที่ๆจะถวายอันเป็นการทำทานแก่ผู้มีศีล (๒) เมื่อสงฆ์ทราบและรับนิมนต์แล้วแล้วเดินทางไปที่ๆ สร้างวัด รับภัตตาหารในตอนเช้า (๓) จากนั้นทายกทายิกาผู้เป็นเจ้าภาพจะพึงธรรมเทศนาจากพระภิกษุถึงอาณิสสการถวายที่ดินสร้างวัด ซึ่งในสมัยพุทธกาลพระพุทธองค์ทรงแสดงธรรมด้วยตนเอง (๔) จากนั้นทายกทายิกา กล่าวคำถวายเสร็จแล้ว พระสงฆ์อนุโมทนาเป็นอันเสร็จพิธี อนึ่ง เราจะพบว่าในกรณีของการถวายที่ดินสร้างวัด เจ้าภาพจะต้องสร้างเสนาสนะกุฏิวิหารให้เสร็จพร้อมสรรพ จึงจะถวายเพราะถือว่าการสร้างถวาย เช่น กรณีของพระเจ้าพิมพิสารหรืออนุตตปิณฑิกเศรษฐี เป็นต้น

๙) **พิธีกรรมการลงอุโบสถ** การลงอุโบสถนั้นถือได้ว่าเป็นการกระทำตามพระวินัยซึ่งจะต้องมีพิธีกรรมหรือขั้นตอนการลงอุโบสถ เดิมที พระองค์ยังไม่ทรงอนุญาตการลงอุโบสถเนื่องจากยังไม่มีเหตุ ต่อมา เมื่อพระเจ้าพิมพิสารได้พิจารณาเห็นว่านักบวชนอกศาสนา ได้มีระเบียบปฏิบัติว่าในทุกวันขึ้น ๘ ค่ำ ๑๕ ค่ำหรือวันแรม ๘ ค่ำ ๑๔ ค่ำ จะมีการประชุมกันเพื่อแสดงธรรมแก่ชาวบ้าน ทำให้ชาวบ้านทั้งหลายเกิดความเลื่อมใสศรัทธาเป็นอันมาก แต่ฝ่ายพระสงฆ์กลับไม่มีการกระทำดังกล่าว จึงเข้าเฝ้าพระพุทธองค์ได้ขอให้พระสงฆ์ได้ประชุมกันในวันพระ เพื่อกล่าวธรรมบ้าง พระพุทธองค์ทรงอนุญาต และต่อมาทรงให้พระภิกษุนำเอาพระวินัยมาสาธยายทบทวนกันในวันดังกล่าว เพื่อเป็นการทรงจำและถ่ายทอดพระวินัยในหมู่พระภิกษุสงฆ์ โดยกำหนดให้มีการ

^{๘๒} วิ.ม.(ไทย) ๔/๕๕-๕๙/๖๕-๗๒.

ประกอบพิธีกรรมก่อนการสวดปาฏิโมกข์ คือ กำหนดให้ภิกษุรูปใดรูปหนึ่งเป็นผู้ประกาศให้สงฆ์ทราบด้วยญัตติกรรมวาจาว่า

“ท่านผู้เจริญ ขอสงฆ์จงฟังข้าพเจ้า ถ้าสงฆ์พร้อมกันแล้ว สงฆ์พึงทำอุโบสถพึงยกปาติโมกข์ขึ้นแสดง อะไรเป็นบุพกิจของสงฆ์ ท่านทั้งหลายพึงบอกปาริสุทธิ ข้าพเจ้าจักยกปาติโมกข์ขึ้นแสดง พวกเราบรรดาที่มีอยู่ทั้งหมดจงฟังให้ดี จงใส่ใจปาติโมกข์นั้น ท่านรูปใดมีอาบัติ ท่านผู้นั้นพึงเปิดเผย เมื่อไม่มีอาบัติพึงนิ่ง ด้วยความเป็นผู้หนึ่ง ข้าพเจ้าจักทราบของท่านทั้งหลายเป็นผู้บริสุทธิ์”^{๘๓}

สำหรับการสวดประกาศถึง ๓ ครั้ง ในท่ามกลางสงฆ์เช่นนี้เป็นเหมือนการเปิดเผยอาบัติของภิกษุแต่ละรูปที่ถูกถาม เมื่อกำลังสวดประกาศถึงครั้งที่ ๓ ภิกษุใดระลึกได้ ยังไม่ยอมเปิดเผยอาบัติที่มีอยู่ อาบัติทุกกฎจะมีแก่ภิกษุรูปนั้น เพราะฉะนั้น ภิกษุต้องอาบัติแล้วระลึกได้หวังความบริสุทธิ์ พึงเปิดเผยอาบัติที่มีอยู่ เพราะเปิดเผยอาบัติแล้ว ความผาสุกย่อมมีแก่ภิกษุรูปนั้น เมื่อสวดบุพกิจเสร็จ ภิกษุผู้มีความสามารถ จะทำการสวดพระปาฏิโมกข์ในท่ามกลางสงฆ์อันถือว่าเป็นกิจที่พระสงฆ์ พึงปฏิบัติเพราะถือเป็นการรอบทางพระวินัยอย่างหนึ่งที่มีความสำคัญไม่น้อย และก่อนที่พระจะมีการสวดพระปาฏิโมกข์ทุกครั้ง พระภิกษุทุกรูปจะต้องแสดงอาบัติเพื่อความบริสุทธิ์ของตนก่อน

๑๐) **พิธีกรรมในการฟังธรรม** การฟังธรรมถือว่าเป็นกระบวนการศึกษาอย่างหนึ่ง ในสมัยพุทธกาล เดิมที่ไม่มีธรรมเนียมการกำหนดว่าวันพระจะต้องมีการแสดงธรรม การแสดงธรรมจะมีเฉพาะพระพุทธรองค์ ส่วนพระสาวกจะไม่มีการแสดงธรรมในวันพระ ต่อมาพระเจ้าพิมพิสารได้ยกเหตุของอัญญเดียริณี พระพุทธรองค์จึงมีข้อกำหนดให้ภิกษุแสดงธรรมในวันพระได้^{๘๔} สำหรับการแสดงธรรมนั้น อุบาสกอุบาสิกาจะต้องอาราธนาศีล จากนั้นจึงนิมนต์พระให้แสดงธรรม ซึ่งพิธีการจะยึดเอารูปแบบของการอาราธนาธรรมของพระพรหม ครั้นภายหลังจากที่พระพุทธรองค์ทรงบรรลุนิพพานเป็นแนวทาง ส่วนผู้แสดงธรรม จะแสดงหลักธรรมทางพระพุทธศาสนา ตามลำดับเรื่อง เรียกว่า อนุปพิพกกา คือ เรื่องทาน ศีล สวรรค์ เรื่องโทษของกามและอานิสงส์การออกจากกาม หรือแสดงตามลักษณะพื้นฐานทางความคิดและอุปนิสัยของผู้ฟัง อันจะเป็นประโยชน์ต่อการสร้างความเข้าใจและความสัมฤทธิ์ของการแสดงธรรมในแต่ละครั้ง

๑๑) **พิธีกรรมการถวายผ้าอาบน้ำฝน** การถวายผ้าอาบน้ำฝนนั้นนางวิสาขา มหาอุบาสิกาเป็นผู้เริ่มต้นการถวาย เนื่องจากเห็นว่า พระสงฆ์ต้องใช้ในการผลัดเปลี่ยนอาบน้ำในช่วงเข้าพรรษา เพราะในสมัยนั้นพระสงฆ์ไม่มีผ้าอาบน้ำ โดยมากจะเปลือยกายอาบน้ำ ซึ่งถือได้ว่าเป็นเรื่องที่ไม่เหมาะสม ดังนั้น พระพุทธรองค์จึงทรงอนุญาตให้มีการถวายผ้าอาบน้ำฝนแก่พระสงฆ์ได้ในช่วงเข้าพรรษา

๑๒) **พิธีกรรมการจัดการเกี่ยวกับศพ** การจัดงานศพถือเป็นเรื่องที่น่ามาซึ่งความเศร้าโศกสำหรับคนทั่วไป คนอินเดียในสมัยพุทธกาล ที่มีวิธีการจัดการเกี่ยวกับศพ โดยจะใช้วิธีการ (๑) นำศพไปทิ้งในป่าช้าผิบบเพื่อให้เป็นอาหารของแร้งกา สัตว์ป่า (๒) นำศพไปฝังดิน(อย่างกรณี

^{๘๓} คณาจารย์มหาวิทยาลัยจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, **เทศกาลและพิธีกรรมพระพุทธศาสนา**,

(พระนครศรีอยุธยา : มหาวิทยาลัยจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๓), หน้า, ๗๕

^{๘๔} วิ.ม.(ไทย) ๔/๑๓๘/๒๐๓-๒๐๘.

ของมัญญุทกุล) แล้วทำการส่งข้าวส่งน้ำเป็นเครื่องเซ่นสังเวย (๓) นำศพไปไว้ที่ป่าช้าแล้วให้คำจ้างสัปเหร่อทำหน้าที่ในการเผาแล้วนำกระดูกมาก่อเจดีย์เก็บไว้ (๔) วิธีการอื่นๆ เช่นการนำไปลอยทิ้งแม่น้ำสายสำคัญโดยในวิธีการทั้งหมด วิธีการที่ (๑) เป็นวิธีการของคนที่มีฐานะยากจน เพราะไม่มีเงินทองในการดำเนินการ วิธีการที่ (๒) เป็นวิธีการของชนชั้นผู้มีฐานะ จะดำเนินการกัน เพราะถือว่าการเก็บศพไว้ด้วยการฝัง เป็นการแสดงออกซึ่งความคิดถึงผู้ตายอยู่ วิธีการที่ (๓) เป็นวิธีการที่พึงทำสำหรับศพของผู้ที่เป็นนักบวชหรือผู้นำทางศาสนาหรือบรรดาพระมหากษัตริย์ทั้งหลายหรืออาจจะรวมถึงผู้ที่มีฐานะทั้งหลายด้วย กรณีการจัดการศพเช่นนี้ เช่น กรณีของท้าวจิชะผู้บรรลอรหันต์ ขณะเป็นฆราวาสแล้วถูกวัววิดเสียชีวิต พระพุทธองค์มีรับสั่งให้เผาแล้วเอากระดูกมาก่อเจดีย์ไว้ให้คนเคารพบูชา หรือกรณีการจัดการถวายพระเพลิงพระพุทธรูปของเจ้ามัลลกษัตริย์ และคณะสงฆ์จะพบว่าเป็นการนำรูปแบบที่ (๓) คือการถวายพระเพลิงแล้งก่อก่อเจดีย์ไว้ให้คนรุ่นหลังไว้เคารพบูชา ส่วนวิธีการที่ (๔) เป็นแนวคิดที่เกิดจากศาสนาพราหมณ์^{๔๕}

กรณีการประกอบพิธีกรรมเกี่ยวกับศพ พระพุทธศาสนาได้กำหนดให้มีการใช้ศพเป็นอุปกรณ์ในการปฏิบัติธรรม คือการพิจารณา เพื่อให้เกิดธรรมสังเวชและการเห็นความไม่แน่นอนของสังขาร ดังมีบทพิจารณาว่า “อีกไม่นานนัก ร่างกายนี้จักปราศจากวิญญานถูกทอดทิ้งทับถมแผ่นดินเหมือนท่อนไม้ที่ไร้ประโยชน์ ฉะนั้น”^{๔๖} การจัดการเกี่ยวกับศพในสมัยพุทธกาลถือเป็นเรื่องของชาวบ้าน พระสงฆ์เป็นเพียงผู้เข้าไปพิจารณา เพื่อความก้าวหน้าของการปฏิบัติธรรมเท่านั้น ไม่ได้มีการนำพิธีการอื่นเข้ามาเกี่ยวข้อง และให้คติธรรมที่ดีแก่ญาติด้วยการให้เห็นหลักความจริง ไม่เศร้าโศกหันมาทำบุญอุทิศกุศลให้ดีกว่าการนั่งร้องไห้หาคนที่จากไป

จากการกล่าวมาข้างต้น จะพบว่าก่อนที่จะพระพุทธศาสนาจะเกิดขึ้นนั้น ชาวอินเดียโบราณยังคงประกอบพิธีกรรมที่เกี่ยวข้องกับชีวิตและศาสนาตามความเชื่อของตนตามแต่ละท้องถิ่น ครั้นพระพุทธศาสนาอุบัติขึ้นแล้ว ก็หันมานับถือตามหลักคำสอนของพระพุทธองค์ จะพบว่ารูปแบบการประกอบพิธีกรรมเกี่ยวกับชีวิตและศาสนาของชาวอินเดีย ได้มีการเปลี่ยนแปลงไปตามความเชื่อและหลักคำสอนของพระพุทธศาสนา ที่เน้นความเป็นกลางและเอื้อต่อการศึกษาและฝึกฝนตนเองให้บรรลุเป้าหมายของพระพุทธศาสนา แต่ถึงอย่างนั้น พิธีกรรมบางประเภท ยังคงไม่เปลี่ยนแปลง เช่น พิธีกรรมการเผาศพ เป็นต้น

๒.๔ พิธีกรรมในวันสำคัญทางพระพุทธศาสนาปัจจุบัน

๒.๔.๑ วันสำคัญทางพระพุทธศาสนา

วันสำคัญทางพระพุทธศาสนา เป็นวันที่เกิดเหตุการณ์สำคัญๆ ทางพระพุทธศาสนาขึ้นในสมัยพุทธกาล โดยที่พุทธศาสนิกชนจะยึดถือเอาวันเหล่านั้นเป็นวันที่ควรระลึกถึงคุณของพระรัตนตรัย

^{๔๕} ศมาจารย์มหาวิทยาลัยจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, **เทศกาลและพิธีกรรมพระพุทธศาสนา**,

(พระนครศรีอยุธยา : มหาวิทยาลัยจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๓), หน้า, ๗๗.

^{๔๖} พุ.ธ.(ไทย) ๒๕/๓๑/๒๓๔.

เป็นพิเศษ พุทธศาสนิกชนนิยมประกอบพิธีเพื่อเป็นการบูชาและประพาศให้ถูกต้องในวันสำคัญ^{๘๗} ดังนี้

๒.๔.๑.๑ วันมาฆบูชา

ความหมายและความสำคัญ

วันมาฆบูชา หมายถึง การบูชา ในวันเพ็ญเดือน ๓ เนื่องในโอกาสคล้ายวันที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงโอวาทปาติโมกข์ ความสำคัญของวันมาฆบูชา คือเป็นวันขึ้น ๑๕ ค่ำ เดือน ๓ มีเหตุการณ์อัศจรรย์ที่พระสงฆ์สาวกของพระพุทธเจ้าจำนวน ๑,๒๕๐ รูป มาเฝ้าพระพุทธเจ้า ณ วัดเวฬุวัน เมืองราชคฤห์ แคว้นมคธ โดยมีได้นัดหมายกันพระสงฆ์ ทั้งหมดเป็นพระอรหันต์ ผู้ได้อภิญญา ๖ และเป็นผู้ที่ได้รับการอุปสมบท โดยตรงจากพระพุทธเจ้า ในวันนี้พระพุทธเจ้าได้ทรงแสดงโอวาทปาติโมกข์ ในที่ประชุมสงฆ์เหล่านั้น ซึ่งเป็นทั้งหลักการอุดมการณ์และวิธีการปฏิบัติที่ นำไปใช้ได้ทุกสังคม มีเนื้อหาโดยสรุปคือให้ละความชั่วทุกอย่าง ทำความดี ให้ถึงพร้อมและทำจิตใจให้ผ่องใส

ประวัติความเป็นมา

หลังจากพระพุทธเจ้าตรัสรู้ได้ ๔ เดือน ขณะนั้น เมื่อเสร็จพุทธกิจแสดงธรรมที่ถ้ำสุกรขาตาแล้ว เสด็จมาประทับที่วัดเวฬุวัน เมืองราชคฤห์ แคว้นมคธ ประเทศอินเดียในปัจจุบัน วันนั้นตรงกับวันเพ็ญ เดือนมาฆะหรือเดือน ๓ ในเวลาบ่ายพระอรหันต์สาวกของพระพุทธเจ้ามาประชุมพร้อมกัน ณ ที่ประทับของพระพุทธเจ้า นับเป็นเหตุอัศจรรย์ที่มีองค์ประกอบสำคัญ ๔ ประการ คือ เป็นวันขึ้น ๑๕ ค่ำ เดือน ๓ พระสงฆ์ จำนวน ๑,๒๕๐ รูป มาประชุมกันโดยมิได้นัดหมาย พระสงฆ์ทั้งหมดเป็นพระอรหันต์ ผู้ได้อภิญญา ๖ และเป็นผู้ที่ได้รับการอุปสมบทโดยตรงจากพระพุทธเจ้า เพราะเหตุที่มีองค์ประกอบสำคัญดังกล่าว จึงมีชื่อเรียกอีกอย่างว่าเป็น วันจาตุรงคสันนิบาต และในโอกาสนี้พระพุทธเจ้าได้ทรงแสดงโอวาทปาติโมกข์ในที่ประชุมสงฆ์เหล่านั้น ซึ่งถือได้ว่าเป็นการประกาศหลักการอุดมการณ์ และวิธีการปฏิบัติทางพระพุทธศาสนา^{๘๘}

หลักธรรมที่ควรนำไปปฏิบัติได้แก่ โอวาทปาติโมกข์ หมายถึง หลักคำสอนสำคัญของพระพุทธศาสนาอันเป็นไปเพื่อป้องกัน และแก้ปัญหาต่าง ๆ ในชีวิตเป็นไปเพื่อความหลุดพ้น หรือคำสอน อันเป็นหัวใจพระพุทธศาสนา หลักธรรมประกอบด้วย หลักการ ๓ อุดมการณ์ ๔ วิธีการ ๖ ดังนี้

หลักการ ๓

๑) การไม่ทำบาปทั้งปวง ได้แก่การงดเว้น การลด ละเลิก ทำบาปทั้งปวง ซึ่งได้แก่อกุศลกรรมบล ๑๐ ทางแห่งความชั่ว มีสิบประการ อันเป็นความชั่วทางกาย ทางวาจา และทางใจ ความชั่วทางกาย ได้แก่ การฆ่าสัตว์ การลักทรัพย์ การประพฤติ ผิดในกามความชั่วทางวาจา ได้แก่ การพูดเท็จ การพูดส่อเสียด การพูดเพ้อเจ้อ ความชั่วทางใจ ได้แก่ การอยากได้สมบัติของผู้อื่น การผูกพยาบาท และความเห็นผิดจากทำนองคลองธรรม

^{๘๗} พูนศักดิ์ สักกทัตติยกุล. วันสำคัญทางพระพุทธศาสนาสาสนพิธี. (ออนไลน์). แหล่งที่มา :

<http://www.suriyothai.ac.th/library/teachershow/poonsak/budda/index.html> (๘ ธ.ค.๒๕๕๓)

^{๘๘} กองพุทธศาสนศึกษา, คู่มือชาวพุทธ: เกี่ยวกับวันสำคัญทางพระพุทธศาสนา, (โรงพิมพ์สำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติ : กรุงเทพมหานคร), พิมพ์ครั้งที่ ๓, กันยายน ๒๕๕๒, หน้า ๔.

๒) การทำกุศลให้ถึงพร้อม ได้แก่ การทำความดีทุกอย่างซึ่งได้แก่ กุศลกรรมบถ ๑๐ เป็นแบบของการทำฝ่ายดีมี ๑๐ อย่าง อันเป็นความดีทางกาย ทางวาจาและทางใจ ความดีทางกาย ได้แก่ การไม่ฆ่าสัตว์ ไม่ทำร้ายเบียดเบียนผู้อื่นมีแต่ช่วยเหลือเกื้อกูลกัน การไม่ถือเอาสิ่งของที่เจ้าของเขาไม่ได้ให้ มาเป็นของตน มีความเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ และการไม่ประพฤติผิดในกาม การทำความดีทางวาจา ได้แก่ การไม่พูดเท็จ ไม่พูดส่อเสียด ไม่พูดคำหยาบ และไม่พูดเพ้อเจ้อ พูดแต่คำจริง พูดคำอ่อนหวาน พูดคำให้เกิดความสามัคคีและพูดถูกกาลเทศะการทำความดีทางใจ ได้แก่ การไม่โลภอยากได้ของของผู้อื่นมีแต่คิดเสียสละ การไม่ผูกอาฆาตพยาบาทมีแต่คิดเมตตาและ ปรารถนาดีและมีความเห็นความรู้ความเข้าใจที่ถูกต้อง ตามทำนองคลองธรรม เช่น เห็นว่าทำดีได้ดี ทำชั่วได้ชั่ว

๓) การทำจิตให้ผ่องใส ได้แก่ การทำจิตของตนให้ผ่องใส ปราศจากนิวรณ์ซึ่งเป็นเครื่องขัดขวางจิตไม่ให้เข้าถึงความสงบ มี ๕ ประการ ได้แก่

- (๑) ความพอใจในกาม (กามฉันทะ)
- (๒) ความอาฆาตพยาบาท (พยาบาท)
- (๓) ความหดหู่ท้อแท้ ร่วงเหงาหาวนอน (ถีนะมิทธะ)
- (๔) ความฟุ้งซ่าน รำคาญ (อุทธัจจะกุกกุจจะ) และ
- (๕) ความลังเลสงสัย (วิกิจ्ञา) เช่น สงสัยในการทำความดีความชั่ว ว่ามีผลจริงหรือไม่

วิธีการทำจิตให้ปฏิบัติสมณะผ่องใส ที่แท้จริงเกิดขึ้นจากการละบาปทั้งปวง ด้วยการถือศีลและบำเพ็ญกุศล ให้ถึงพร้อมด้วยการ และวิปัสสนา จนได้บรรลุอรหัตผล อันเป็นความผ่องใสที่แท้จริง

อุดมการณ์ ๔

- ๑) ความอดทน ได้แก่ ความอดกลั้น ไม่ทำบาปทั้งทางกาย วาจา ใจ
- ๒) ความไม่เบียดเบียน ได้แก่ การงดเว้นจากการทำร้าย รบกวน หรือ เบียดเบียนผู้อื่น
- ๓) ความสงบ ได้แก่ ปฏิบัติตนให้สงบทั้งทางกาย ทางวาจา และทางใจ
- ๔) นิพพาน ได้แก่ การดับทุกข์ ซึ่งเป็นเป้าหมายสูงสุดในพระพุทธศาสนาเกิดขึ้นได้จากการดำเนินชีวิตตามมรรคมีองค์ ๘

วิธีการ ๖

- ๑) ไม่ว่าร้าย ได้แก่ ไม่กล่าวให้ร้ายหรือ กล่าวโจมตีใคร
- ๒) ไม่ทำร้าย ได้แก่ ไม่เบียดเบียนผู้อื่น
- ๓) สำรวมในปาติโมกข์ ได้แก่ ความเคารพพระเบียบวินัย กฎกติกา กฎหมาย รวมทั้งขนบธรรมเนียมประเพณีอันดีของสังคม
- ๔) รู้จักประมาณ ได้แก่ รู้จักความพอดีในการบริโภคอาหารหรือการใช้สอยสิ่งต่าง ๆ
- ๕) อยู่ในสถานที่ที่สงัด ได้แก่ อยู่ในสถานที่สงบมีสิ่งแวดล้อมที่เหมาะสม
- ๖) ผึกหัดจิตใจให้สงบ ได้แก่ ผึกหัดชำระจิตให้สงบมีสุขภาพคุณภาพและประสิทธิภาพที่ดี

วันมาฆบูชาในประเทศไทย

พิธีวันมาฆบูชา เดิมในประเทศไทยไม่เคยทำมาก่อน พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงอธิบายไว้ว่าเกิดขึ้นในสมัยพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๔ แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ โดยทรงถือตามแบบโบราณบัณฑิตที่ได้นิยมกันว่า วันมาฆะบูชามีพระจันทร์เสวยฤกษ์มาฆะเต็มบริบูรณ์เป็นวันที่พระสงฆ์สาวกของพระพุทธเจ้าจำนวน ๑,๒๕๐ รูป ได้ประชุมกัน พร้อมด้วยองค์ ๔ ประการ เรียกว่า จาตุรงคสันนิบาต พระพุทธเจ้าได้ตรัสเทศนาโอวาทปาติโมกข์ในที่ประชุมใหญ่ และเป็นเหตุอัศจรรย์ในพระพุทธศาสนา นักปราชญ์จึงถือเอาเหตุประกอบการสักการบูชาพระพุทธเจ้า และพระอรหันต์สาวก ๑,๒๕๐ รูปนั้นให้เป็นที่ตั้งแห่งความเลื่อมใสการประกอบพิธีมาฆะบูชาได้เริ่มในพระบรมมหาราชวังก่อน ในสมัยรัชกาลที่ ๔ มีพิธีการพระราชกุศลในเวลาเช้า พระสงฆ์วัดบวรนิเวศวิหารและวัดราชประดิษฐ์ ๓๐ รูป ฉันในพระอุโบสถวัดพระศรีรัตนศาสดาราม เวลาค่ำเสด็จออกทรงจุดธูปเทียน เครื่องนมัสการแล้วพระสงฆ์สวดทำวัตรเย็นเสร็จแล้ว สวดมนต์คาถาโอวาทปาติโมกข์ด้วย สวดมนต์จบทรงจุดเทียนรายตามราวรอบพระอุโบสถ ๑,๒๕๐ เล่ม มีการประโคมอีกครั้งหนึ่งแล้วจึงมีการเทศนาโอวาทปาติโมกข์ ๑ กัณฑ์ เป็นทั้งการเทศนาภาษาบาลีและภาษาไทย เครื่องกัณฑ์ มีจีวรเนื้อดี ๑ ผืน เงิน ๓ ตำลึง และขนมต่างๆ เทศนาจบพระสงฆ์ซึ่งสวดมนต์ ๓๐ รูป สวดรับการประกอบพระราชกุศลเกี่ยวกับวันมาฆบูชาในสมัยรัชกาลที่ ๔ นั้น สมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจะเสด็จออกประกอบพิธีด้วยพระองค์เองทุกปีมิได้ขาด สมัยต่อมามีการเว้นบ้าง เช่น รัชกาลที่ ๕ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้เสด็จออกเองบ้าง มิได้เสด็จออกเองบ้าง เพราะมักเป็นเวลาที่ประสพกับเวลาเสด็จประพาสหัวเมืองบ่อยๆ หากไปประพาสบางปะอิน หรือพระพุทธบาท พระพุทธฉาย พระปฐมเจดีย์ พระแท่นดงรัง ก็จะไม่ทรงประกอบพิธีในสถานที่นั้นๆ ขึ้นอีก ส่วนหนึ่งต่างหากจากในพระบรมมหาราชวังเดิม ที่มีการประกอบพิธีในพระบรมมหาราชวัง ต่อมาก็ขยายออกไปให้พุทธบริษัทได้ปฏิบัติตามอย่างเป็นระบบสืบมาจนปัจจุบัน มีการบูชาด้วยการเวียนเทียนและบำเพ็ญกุศลต่างๆ กำหนดวันประกอบพิธีมาฆบูชาขึ้น ตรงกับวันเพ็ญ เดือน ๓^{๘๙}

๒.๔.๑.๒ วันวิสาขบูชา

ความหมายและความสำคัญ

วันวิสาขบูชา หมายถึง การบูชาในวันเพ็ญเดือน ๖ ซึ่งตรงกับวันขึ้น ๑๕ ค่ำ เดือน ๖ วิสาขบูชา ย่อมาจาก “วิสาขบุรณมีบูชา” แปลว่า “การบูชาในวันเพ็ญเดือนวิสาขะ” ถ้าปีใดมีอธิกมาส คือเดือน ๘ สองหน ก็เลื่อนไปเป็นกลางเดือน ๗ ความสำคัญ วันวิสาขบูชา เป็นวันสำคัญยิ่งทางพระพุทธศาสนา เพราะเป็นวันที่พระพุทธเจ้าประสูติ ตรัสรู้ และดับขันธปรินิพพานเวียนมาบรรจบในวันและเดือนเดียวกัน คือวันเพ็ญเดือนวิสาขะ จึงเป็นวันสำคัญของพระพุทธเจ้า เหตุมหัศจรรย์ ๓ ประการ คือ

^{๘๙} กองพุทธศาสนศึกษา, คู่มือชาวพุทธ: เกี่ยวกับวันสำคัญทางพระพุทธศาสนา, (โรงพิมพ์

สำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติ : กรุงเทพมหานคร), พิมพ์ครั้งที่ ๓, กันยายน ๒๕๕๒, หน้า ๖ - ๗.

(๑) **วันประสูติ** ตรงกับวันศุกร์ วันเพ็ญเดือน ๖ ปีกอ ก่อนพุทธศักราช ๘๐ ปี เกิดขึ้น ณ ปาลุมพินี เขตติดต่อระหว่างกรุงกบิลพัสดุ์กับกรุงเทวทหะ ปัจจุบันเรียกว่าตำบลรุมินเด ประเทศอินเดีย

(๒) **วันตรัสรู้** เกิดขึ้นภายหลังที่พระสิทธัตถะกุมารเสด็จออกบรรพชาได้ ๖ ปี ขณะที่ตรัสรู้พระองค์มีพระชนมายุ ๓๕ พรรษา ณ โคนต้นโพธิ์ชื่ออัสสัตถพฤกษ์ ริมฝั่งแม่น้ำเนรัญชรา ตำบลอุรุเวลาเสนานิคม แคว้นมคธ ปัจจุบันเรียกว่า พุทธคยา อยู่ในตำบลหนึ่งของเมืองคยา แห่งรัฐพิหารของประเทศอินเดีย

(๓) **วันปรินิพพาน** เกิดขึ้นในพรรษาที่ ๔๕ เป็นพรรษาสุดท้ายของพระพุทธเจ้า มีพระชนมายุ ๘๐ พรรษา ในพรรษานี้พระองค์ได้เสด็จประทับจำพรรษา ณ เวฬุคามใกล้เมืองเวสาลี แคว้นวัชชี พระองค์ทรงประชวรอย่างหนัก มีความเจ็บปวดรุนแรงถึงกับจะปรินิพพาน แต่พระองค์ทรงระงับความเจ็บปวดทรมานด้วยการเข้าเจโตสมาธิอันไร้นิมิต ในวันเพ็ญเดือนสามภายหลังพรรษานั้น พระพุทธเจ้าเสด็จไปประทับ ณ ปาวาลเจดีย์ ตรัสบอกพระอานนท์ว่าพระองค์ตัดสินใจว่าปรินิพพานในเวลา ๓ เดือนนับแต่วันนั้น การตัดสินใจครั้งนี้ เรียกว่า ปลงพระชนมายุสังขาร นับแต่วันนั้น พระพุทธองค์เสด็จออกจากเมืองเวสาลีแสดงธรรมในที่ต่างๆ จนลุล่วงถึงเมืองกุสินารา เสด็จถึง ดงไม้สาละ พระองค์ทรงประทับระหว่างไม้สาละคู่หนึ่ง พระพุทธองค์ทรงเปล่งวาจาเป็นปัจฉิมโอวาทว่า “ภิกษุทั้งหลาย บัดนี้ เราขอเตือนพวกเธอว่าสังขารทั้งหลายมีความเสื่อมไปเป็นธรรมดาพวกเธอจงยังประโยชน์ให้ถึงพร้อมด้วยความไม่ประมาท” แล้วพระองค์เสด็จดับขันธปรินิพพานเมื่อวันอังคารขึ้น ๑๕ ค่ำ เดือน ๖ ปีมะเส็ง เสด็จถึงเมืองปาวาประทับ ณ สาละโนทยานของมัลลกะษัตริย์ เมืองกุสินาราแคว้นมัลละ ปัจจุบันอยู่ในเมืองกุสินคระ รัฐอุตตรประเทศ ประเทศอินเดีย^{๙๐}

หลักธรรมสำคัญที่ควรปฏิบัติในวันวิสาขบูชา

๑) **ความกตัญญู** คือ ความรู้อุปการคุณที่มีผู้ทำไว้ก่อนเป็นคุณธรรมคู่กับความกตเวทิตะ คือ การตอบแทนอุปการคุณที่ผู้อื่นทำไว้แล้ว ผู้ที่ทำอุปการคุณก่อนเรียกว่า บุพการี ขอยกมากล่าวในที่นี้คือ บิดามารดา มีอุปการคุณแก่บุตร ธิดา ในฐานะเป็นผู้ให้กำเนิดและเลี้ยงดูจนเติบโต ให้การศึกษาอบรมสั่งสอน ให้ละเว้นจากความชั่ว มั่นคงในการทำความดี และครูอาจารย์มีอุปการคุณแก่ศิษย์ ในฐานะเป็นผู้ประสาทความรู้ให้ฝึกฝนแนะนำให้เป็นคนดี สอนศิลปวิทยา และช่วยคุ้มครองศิษย์

๒) **อริยสัจ ๔** อริยสัจ คือ ความจริงอันประเสริฐ หมายถึง ความจริงที่ไม่ผันแปร เกิดมิได้แก่ทุกคนมี ๔ ประการ คือ ทุกข์ สมุทัย นิโรธ มรรค

๓) **ความไม่ประมาท** ความไม่ประมาท คือ การมีสติทั้งขณะทำ ขณะพูดและขณะคิด สติ คือ การระลึกรู้ทัน ที่คิด พูดและทำ ในภาคปฏิบัติเพื่อนำมาใช้ในชีวิตประจำวัน หมายถึงการระลึกรู้ทันการเคลื่อนไหวอริยาบถ ๔ คือ เดิน ยืน นั่ง นอน^{๙๑}

^{๙๐} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๒-๒๓.

^{๙๑} กองพุทธศาสนศึกษา, **คู่มือชาวพุทธ: เกี่ยวกับวันสำคัญทางพระพุทธศาสนา**, (โรงพิมพ์สำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติ : กรุงเทพมหานคร), พิมพ์ครั้งที่ ๓, กันยายน ๒๕๕๒, หน้า ๒๘-๒๙.

การจัดกิจกรรมในวันวิสาขบูชา

ทางราชการประกาศชักชวนประชาชน หน่วยงานต่างๆ ประดับตกแต่งอาคารสถานที่ด้วยธงชาติ ธงเสมาธรรมจักร จุดประทีปโคมไฟ โดยใช้หลอดไฟประดับหลากสีในวันขึ้น ๑๔ -๑๕ ค่ำ เดือน ๖ จัดกิจกรรมทางพระพุทธศาสนาหลากหลาย ประกอบพิธีตักบาตรในตอนเช้า รักษาศีล ฟังธรรมเทศนา เจริญภาวนา ในตอนเย็นมีการเวียนเทียนรอบพระอุโบสถ

๒.๔.๑.๓ วันอาสาฬหบูชา

ความหมายและความสำคัญ

วันอาสาฬหบูชา แปลว่า การบูชาในวันเพ็ญเดือน ๘ ซึ่งตรงกับวันขึ้น ๑๕ ค่ำ เดือน ๘ ก่อนปฐมาศมาส (ปฐมาศมาสเริ่มตั้งแต่วันแรม ๑ ค่ำ เดือน ๘ ถึงวันขึ้น ๑๕ ค่ำ เดือน ๑๑) ความสำคัญวันอาสาฬหบูชา เป็นวันคล้ายวันที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงพระธรรมเทศนา เป็นครั้งแรกหลังจากที่ได้ตรัสรู้อนุตรสัมมาสัมโพธิญาณ เรียกว่า “ปฐมเทศนา” โดยพระธรรมเทศนาที่ทรงแสดงในวันนั้นมีชื่อว่า “ธัมมจักกัปปวัตตนสูตร” โปรดพระปัญจวัคคีย์ทั้ง ๕ ที่ป่าอิสิปตนมฤคทายวัน แขวงเมืองพาราณสี ในปีแรกที่ตรัสรู้ เป็นเหตุให้พระอัญญาโกณฑัญญะ ได้ธรรมจักขุ (สำเร็จเป็นโสดาบัน)

เนื้อหาของพระธรรมเทศนาที่แสดงในวันนี้ เกี่ยวกับที่สุดโต่ง ๒ ที่ไม่ควรประพฤติปฏิบัติ คือ ๑) อัตตกิลมณียโค คือ ความพยายามเพื่อบรรลุผลที่มุ่งหมายด้วยวิธีทรามตนเองให้ได้รับความลำบากต่างๆ ๒) กามสุขัลลิกานุโยค คือ การทำตนให้หมกมุ่นอยู่ในกามสุข โดยทั้ง ๒ ประการนี้ไม่ใช่หนทางที่จะหลุดพ้นความทุกข์ ซึ่งพระองค์ได้ลองประพฤติปฏิบัติมาแล้ว แต่ก็ไม่สามารถที่จะบรรลุความพ้นทุกข์ได้

จากนั้นพระองค์ทรงแสดงอริยสัจ ๔ ประการ ซึ่งเป็นความจริงอันประเสริฐหรือหลักความจริงที่ทำให้บุคคลเป็นผู้ประเสริฐ คือ ทุกข์ สมุทัย นิโร และมรรค

เมื่อพระพุทธเจ้าแสดงพระธรรมเทศนาจบลง พระอัญญาโกณฑัญญะได้เกิดดวงตาเห็นธรรมแล้วปัญจวัคคีย์ก็ทูลขออุปสมบทกับพระพุทธเจ้า พระองค์จึงประทานเอหิภิกขุอุปสัมปทาให้แก่พระปัญจวัคคีย์ จึงถือได้ว่า วันขึ้น ๑๕ ค่ำ เดือน ๘ นี้ เป็นวันที่พระรัตนตรัย คือ พระพุทธ พระธรรม และพระสงฆ์ เกิดขึ้นครบสมบูรณ์^{๕๒}

ในวันอาสาฬหบูชา มีหลักธรรมที่เกี่ยวข้อง คือ การแสดงปฐมเทศนาพระพุทธเจ้าโดยพระองค์ได้ทรงแสดงธรรมชื่อว่า ธัมมจักกัปปวัตตนสูตร ได้กล่าวถึงหลักอริยสัจ ๔ ที่พระองค์ได้ตรัสรู้เป็นสำคัญ นอกจากนี้ยังมีหลักสัจธรรมที่ทำให้พระโกณฑัญญะ ได้ดวงตาเห็นธรรม คือ “สิ่งใดสิ่งหนึ่งที่มีความเกิดขึ้นเป็นธรรมดา สิ่งนั้นทั้งหมดมีความดับไปเป็นธรรมดา” สัจธรรมข้อนี้ทำให้โกณฑัญญะ เข้าใจแจ่มแจ้งในพระธรรม จนได้บรรลุเป็นพระโสดาบัน

^{๕๒} กองพุทธศาสนศึกษา, คู่มือชาวพุทธ: เกี่ยวกับวันสำคัญทางพระพุทธศาสนา, (โรงพิมพ์สำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติ : กรุงเทพมหานคร), พิมพ์ครั้งที่ ๓, กันยายน ๒๕๕๒, หน้า ๔๗-๔๙.

๒.๔.๑.๔ วันเข้าพรรษา

ความหมายและความสำคัญ

วันเข้าพรรษา ตรงกับวันแรม ๑ ค่ำ เดือน ๘ หรือแรม ๑ ค่ำ เดือน ๘ หลังในปีที่อธิกมาสเป็นวันที่พระพุทธรูปเจ้าทรงอนุญาตให้ภิกษุอยู่จำพรรษา คือ อยู่ประจำที่โดยจะพักแรมค้างคืนที่อื่นไม่ได้ ตลอด ๓ เดือน ตั้งแต่แรม ๑ ค่ำ เดือน ๘ ไปจนถึงขึ้น ๑๕ ค่ำ เดือน ๑๑ ยกเว้นมีกรณีพิเศษ ๔ ประการ คือ ๑) ไปเพื่อกิจการของสงฆ์ เช่น หาอุปกรณ์มาซ่อมกุฏิ วิหารที่ชำรุด ๒) เพื่อนสหธรรมิกจะสึกไปเพื่อระงับมิให้สึกได้ ๓) เพื่อนสหธรรมิก (พระภิกษุสมณเณร) หรือบิดามารดาเจ็บป่วยไปเพื่อพยาบาลได้ ๔) หากทายกนิมนต์ไปทำบุญจะไปเพื่อฉลองศรัทธาก็ได้ หรือด้วยเหตุอื่นๆ ที่อนุโลมเข้าทั้ง ๔ ข้อ ข้อใดข้อหนึ่งได้เหตุอื่นๆ ประการอย่างใดอย่างหนึ่ง พระพุทธรูปเจ้าทรงอนุญาตให้พระภิกษุไปค้างคืนได้ไม่เกินครั้งละ ๗ วัน เรียกว่า “สัตตาทะ” วันเข้าพรรษามีระยะเวลากำหนดไว้ ๒ ช่วง คือ

๑. ช่วงแรก ตั้งแต่แรม ๑ ค่ำ เดือน ๘ ถึงกลางเดือน ๑๑ เรียกว่า “บุริมพรรษา” (พรรษาแรก)

๒. ช่วงที่สอง ตั้งแต่แรม ๑ ค่ำ เดือน ๙ ถึงกลางเดือน ๑ เรียกว่า “ปัจฉิมพรรษา” (พรรษาหลัง) พระพุทธรูปเจ้าทรงอนุญาตได้เพื่อเปิดโอกาสให้ภิกษุที่หาที่อยู่จำพรรษาไม่ได้ หรือมีกิจที่ต้องทำค้างอยู่ได้ เข้าพรรษาในช่วงนี้ก็ไม่ได้โดยไม่ผิดพระวินัย

ระหว่างเทศกาลเข้าพรรษานั้น พุทธศาสนิกชนนิยมไปวัด ถวายทาน รักษาศีล ฟังธรรม และเจริญจิตภาวนา ซึ่งเป็นการเว้นจากการกระทำความชั่วบำเพ็ญความดีและชำระจิตให้สะอาดแจ่มใสเคร่งครัดยิ่งขึ้น หลักธรรมสำคัญที่สนับสนุน คุณความดีดังกล่าวก็คือ "วิริติ" คำว่า "วิริติ" หมายถึง การงดเว้นจากบาป และความชั่วต่าง ๆ จัดเป็นมงคลธรรมข้อหนึ่ง เป็นเหตุนำบุคคลผู้ปฏิบัติตามไปสู่ความสงบสุขปลอดภัยและความเจริญรุ่งเรืองยิ่งขึ้นไปวิริติ การงดเว้นจากบาปนั้น จำแนกออกได้เป็น ๓ ประการ คือ

๑. สัมปัตตวิริติ ได้แก่การงดเว้นจากบาป ความชั่วและอบายมุขต่างๆ ด้วยเกิดความรู้สึกละอาย (หิริ) และเกิดความรู้สึกรังเกศกลัวบาป(โอตตปปะ) ขึ้นมาเอง เช่น บุคคลที่ได้สมาทานศีลไว้ เมื่อถูกเพื่อนคยั่นคย่ยให้ดื่มสุรา ก็ไม่ยอมดื่มเพราะละอาย และเกรงกลัวต่อบาปว่าไม่ควรที่ชาวพุทธจะกระทำเช่นนั้นในระหว่างพรรษา

๒. สมาทานวิริติ ได้แก่การงดเว้นจากบาป ความชั่วและอบายมุขต่างๆ ด้วยการสมาทานศีล ๕ หรือศีล ๘ จากพระสงฆ์โดยเพียรระมัดระวังไม่ทำให้ศีลขาดหรือต่างพร้อย แม้มีสิ่งยั่ววนภายนอกมาเร้าก็ไม่หวั่นไหวหรือเอนเอียง

๓. สมุจเฉทวิริติ ได้แก่การงดเว้นจากบาป ความชั่วและอบายมุขต่างๆ ได้อย่างเด็ดขาด โดยตรงเป็นคุณธรรมของพระอริยเจ้า ถึงกระนั้นสมุจเฉทวิริติ อาจนำมาประยุกต์ใช้กับบุคคลผู้งดเว้นบาปความชั่วและอบายมุขต่าง ๆ ในระหว่างพรรษากาลแล้ว แม้ออกพรรษาแล้วก็มิกลับไปกระทำหรือข้องแวะอีก เช่นกรณีผู้งดเว้นจากการดื่มสุราและสิ่งเสพติดระหว่างพรรษากาล แล้วก็งดเว้นได้ตลอดไป เป็นต้น

๒.๔.๒ พิธีกรรมที่เกี่ยวกับวันสำคัญทางพระพุทธศาสนาในปัจจุบัน

๒.๔.๒.๑ การทำบุญตักบาตร^{๙๓}

การตักบาตร คือประเพณีอย่างหนึ่งที่ชาวพุทธปฏิบัติกันมาแต่สมัยพุทธกาล พระภิกษุจะถือบาตรออกบิณฑบาตเพื่อรับอาหารหรือทานอื่นๆ ตามหมู่บ้านในเวลาเช้า ผู้คนที่ออกมาตักบาตรจะนำของทำทานต่างๆ เช่น ข้าว อาหารแห้ง มาถวายพระ

ประเพณีนี้ชาวพุทธถือกันว่าเป็นการสร้างกุศล และถือว่าเป็นการแผ่ส่วนกุศลให้กับญาติผู้ล่วงลับไปแล้วด้วย โดยเชื่อกันว่าอาหารที่ถวายไปนั้นจะส่งถึงญาติผู้ล่วงลับด้วยเช่นกัน

พระภิกษุจะออกบิณฑบาตทุกวัน อันเนื่องมาจากกฎของพระภิกษุมีอยู่ว่า พระภิกษุไม่สามารถที่จะเก็บอาหารข้ามคืนได้

เวลาที่พระภิกษุออกบิณฑบาต พระภิกษุจะใช้ ๒ มือประคองบาตรเอาไว้แล้วเดินในกิริยาสำรวม พระภิกษุจะไม่เอ่ยปากขออาหารจากผู้คน หรือแสดงกิริยาในการขอ หรือยืมือ (นอกจากได้รับนิมนต์ให้ขอ) โดยส่วนมากแล้วเวลาที่พระภิกษุออกบิณฑบาตคือ ตั้งแต่ช่วงเช้ามืด (ประมาณ ๕ นาฬิกา อาจจะเร็วหรือช้ากว่านี้บ้างเล็กน้อยในแต่ละท้องถิ่น) จนถึงก่อน ๗ นาฬิกา ซึ่งเป็นเวลาที่พระภิกษุฉันอาหารมื้อเช้า เมื่อเวลามีคนให้ทาน (ใส่บาตร) พระภิกษุต้องรับทานที่คนให้ทั้งหมด ไม่สามารถที่จะเลือกได้ว่าจะรับหรือไม่รับ หรือบอกกับผู้คนที่ตนต้องการสิ่งนั้นสิ่งนี้ แต่อย่างไรก็ดี สิ่งของที่จะนำมาใส่บาตร ควรเป็นดังนี้

๑) สิ่งที่จะนำมาใส่บาตร เป็นสิ่งของที่เป็นกับปียะ เช่น ควรเป็นอาหาร เพื่อให้พระฉันได้ เช่น ข้าวสุก (คำว่า บาตร แปลว่าข้าวตอก) กับข้าวที่ปรุงสุกแล้ว จุดประสงค์ในการบิณฑบาตร คือต้องการอาหาร มายังให้ร่างกายมีชีวิตให้อยู่ได้ เพื่อปฏิบัติธรรมเท่านั้น ไม่ใช่เพื่อนำมาบริโภคตามใจ (กิเลส) ประารถนา จึงไม่ควรใส่มากจนเหลือเพื่อ อาหารที่ใส่ควรเป็นอาหารที่มีประโยชน์ต่อร่างกาย

๒) เนื้อสัตว์ที่ต้องห้ามตามหลักศาสนาพุทธ เรียกว่า มังส ๑๐อย่าง ได้แก่ มนุษย์ ช้าง ม้า สุนัข ภู ราชสีห์ เสือโคร่ง เสือเหลือง หมี และเสือดาว

๓) เนื้อสัตว์ที่ได้มาจากการที่บุคคลคนนั้นตั้งใจที่จะฆ่าสัตว์โดยมีจุดประสงค์หลักคือ เพื่อที่จะเอาเนื้อมาถวายพระภิกษุโดยเฉพาะ และพระภิกษุรู้ว่าเนื้อนั้นมาจากการฆ่าเพื่อที่จะนำมาถวายตนโดยเฉพาะข้อนี้เป็นพุทธบัญญัติ หลังจากพระเวทิต์ เสนอให้พระพุทธเจ้าห้ามไม่ให้ภิกษุฉันเนื้อตลอดชีวิต แต่พระพุทธเจ้าไม่ทรงอนุญาต ให้เป็นไปตามศรัทธาของแต่ละคนและไม่ห้ามพระภิกษุฉันเนื้อในกรณี ๓ ประการ คือ ไม่รู้ว่าเขาฆ่า, ไม่เห็นเขาฆ่า, ไม่ได้ยินว่าเขาฆ่าเพื่อเรา

๔) ผลธัญพืชที่มีเมล็ด บุคคลที่ตักบาตรไม่สามารถถวายผลธัญพืชที่มีเมล็ดได้ เพราะถือว่าเมล็ดนั้นยังสามารถที่จะให้กำเนิดชีวิตได้อยู่ ถ้าจะถวายต้องเอาเมล็ดออกก่อน ข้อนี้มาจากพุทธบัญญัติที่ห้ามไม่ให้พระภิกษุทำครว เพราะการทำครว จะต้องมีการฆ่า การพรากของสีเขียวหรือพืชคาม ภูตคาม "ภูตคาม" หมายถึง ต้นไม้ ใบหญ้า พืชที่มีรากติดอยู่ที่พื้นดิน ภิกษุตัดหรือทำให้หลุด

^{๙๓} พระธรรมกิตติวงศ์ (ทองดี สุรเตโช) ป.ธ. ๙ ราชบัณฑิต ,พจนานุกรมเพื่อการศึกษาพุทธศาสน์ ชุด คำวัด, วัดราชโอรสาราม กรุงเทพฯ พ.ศ. ๒๕๔๘, หน้า ๑๓.

จากลำต้นหรือทำให้พ้นจากพื้นดิน เป็นอาบัติปาจิตตีย์ "พีชคาม" หมายถึง พีชที่เขาดัดมาจากต้น แต่ยังไม่งอกได้ หรือเมล็ดพีชที่งอกได้มิใช่ทำลายต้องอาบัติทุกกฏ

๕) วัตถุใดในการทำอาหาร เช่น ข้าวสาร, แป้ง ผัก ปลา เนื้อสัตว์ เพราะตามหลักของศาสนานี้ไม่อนุญาตที่จะให้พระภิกษุประกอบอาหาร (ตามข้อ ๔)

การตักบาตรโดยทั่วไป

ผู้คนที่นำของที่เอามาตักบาตรจะยืนรออยู่ตรงทางที่พระภิกษุเดินผ่าน ส่วนมากของผู้คนใช้นิยมตักบาตรเป็นหลักคือข้าว โดยก่อนที่พระภิกษุเดินทางมาถึงจะมีการนำถ้วยข้าวจอบที่สักระแล้วอธิษฐาน เมื่อพระภิกษุเดินทางมาถึงพระภิกษุจะหยุดยืนอยู่ตรงหน้าคนที่ตักบาตรแล้วเปิดฝาบาตรก่อนที่จะตักบาตรคนที่ตักบาตรจะต้องถอดรองเท้าก่อน จากนั้นคนที่ตักบาตรจะนำทานที่ตนมีถวายพระ เมื่อให้เสร็จแล้วพระจะให้พร คนที่ตักบาตรประนมมือรับพร (โดยปกติแล้วจะนิยมคุกเข่าหรือนั่งยองๆ ประนมมือ ซึ่งผิดตามพระธรรมวินัย เพราะจะทำให้พระอาบัติ) ขณะที่ให้พรคนที่ตักบาตรอาจจะมีการกรวดน้ำเพื่ออุทิศส่วนกุศลให้กับผู้ที่ล่วงลับ (การกรวดน้ำนั้นอาจจะทำขณะที่พระให้พรหรือหลังจากการตักบาตรเสร็จสิ้นก็ได้) หลังจากที่ได้รับพรแล้วก็เป็นอันเสร็จพิธี

การตักบาตรในวันพระ

วันพระ ทุกขึ้น/แรม ๘/๑๕ ค่ำ โดยทั่วไปพระภิกษุจะไม่มีกรออกบิณฑบาต ผู้คนจะนำทานไปถวายที่วัด และวันนั้นพระภิกษุจะมีการเทศนาธรรมที่วัด โดยคตินิยมการเข้าวัดทำบุญนั้นน่าจะมีความแต่สมัยพุทธกาลที่ชาวพุทธไปวัดเพื่อรับฟังพระธรรมเทศนาและถืออุโบสถศีล ในอดีตการไปทำบุญตักบาตรที่วัดวันพระนับว่าเป็นการไปพบปะเพื่อนฝูงญาติมิตรและแสดงออกถึงความสามัคคีของคนในชุมชนที่ได้มาทำกิจกรรมร่วมกัน ซึ่งในปัจจุบันยังพบบ้างตามหมู่บ้านในแถบชนบท

ในเมืองใหญ่ ๆ ที่มีความเร่งรีบเช่นกรุงเทพ บางวัดจะมีการเทศนาที่วัดอย่างเดียวโดยไม่มีการจัดทำบุญตักบาตร ส่วนพระสงฆ์จะออกเดินบิณฑบาตเพื่อโปรดชาวพุทธตามปกติ^{๙๔}

๒.๔.๒.๒ การถือศีล

การถือศีลคือการสมาทานศีล ๕ หรือศีล ๘ ของชาวพุทธ เมื่อเราตั้งใจถือศีล งดเว้นความชั่ว ไม่เบียดเบียนใครจะบังเกิดผลบุญอันมหาศาล ดังที่พระสัมมาสัมพุทธเจ้าตรัสว่าเป็นมหาทาน เนื่องจากเมื่อเราถือศีล ก็เท่ากับเราเป็นผู้ให้ที่ยิ่งใหญ่ คือ ศีลข้อที่ ๑ ให้ความปลอดภัยแก่ชีวิตของผู้อื่น ศีลข้อที่ ๒ ให้ความปลอดภัยในทรัพย์สินของผู้อื่น ศีลข้อที่ ๓ ให้ความปลอดภัยแก่สถาบันครอบครัว ศีลข้อ ๔ ให้ความจริงใจแก่ผู้อื่น ศีลข้อที่ ๕ ให้ความปลอดภัยแก่ทุกสิ่ง

ผู้รักษาศีลจึงได้บุญทั้งจากการรักษาศีลและการให้มหาทาน บุญที่บังเกิดขึ้นอย่างมหาศาลนี้ จะช่วยชำระใจให้สะอาดบริสุทธิ์ ใจที่บริสุทธิ์เป็นใจที่มีพลัง ยิ่งบริสุทธิ์มากก็ยิ่งมีพลังมาก มีอนุภาพดังดวงอาทิตย์ มาให้เราได้ในชาตินี้และชาติหน้า และยังเป็นบันไดก้าวไปสู่สวรรค์อีกด้วย

^{๙๔} พระธรรมกิตติวงศ์ (ทองดี สุรเตโช) ป.ธ. ๙ ราชบัณฑิต ,พจนานุกรมเพื่อการศึกษาพุทธศาสน์ ชุด คำวัด, วัดราชโอรสาราม กรุงเทพฯ พ.ศ. ๒๕๔๘, หน้า ๑๔.

๒.๔.๒.๓ การเจริญสมาธิ

การทำสมาธิ ไม่ต้องคอยให้ใจสงบ สามารถทำได้ทุกที่ ทุกเวลา แต่ถ้าต้องการความต่อเนื่องยาวนาน และให้ได้ผลการปฏิบัติที่ดีนั้น มีหลักการเบื้องต้นและขั้นตอนดังนี้

บริโภคน้ำอาหารมิให้อิ่มไป หิวไป ถ่ายท้อง แปร่งพิน อาบน้ำ เช็ดตัว ให้เรียบร้อย เตรียมร่างกายให้สะอาด นุ่งชุดที่ไม่คับตัว ผ้าเบาๆ สบายๆ

หามุมสงบ ไม่เสียงดัง ไม่อึกทึก ไม่มีการรบกวนจากภายนอกได้ง่าย มีอุณหภูมิพอดี ๆ ที่นั่งที่รู้สึกสบายกับเรา เช่น อายุมากเข้าไม้เท้าอาจนั่งบนเก้าอี้ก็ได้

นั่งขาขวาทับขาซ้าย มือขวาทับมือซ้าย หรือวางมือตามสะดวกที่อื่นๆ จะเป็นที่นั่งที่หน้าตักก็ได้ บนเข่าก็ได้ ถ้านั่งเข้าอาจหงายหรือคว่ำมือก็ได้

หลับตาเบาๆ ให้ชนตาชนกัน แต่อย่าเม้มตา

ขยับท่าทางให้รู้สึกว่สบาย สังเกตตัวเองว่ามีการเกร็งไหม ถ้ามีขยับผ่อนคลายความรู้สึกไม่ให้เกร็ง ทำใจให้โล่ง โปร่ง เบา สบาย ปล่อยาวสิ่งต่างๆ ในใจ ละปริโพธ หรือความกังวลต่าง ๆ ชั่วคราว อาจตั้งกำหนดเวลาในใจว่าจะอุทิศให้เวลาระหว่างนี้แก่การภาวนา ทำใจให้มีความสุขเพราะแค่เราอยากมีความสุข จิตเราก็จะมีความสุขทันที ทำใจให้สนุกกับการปฏิบัติธรรม

เมื่อสบายดีแล้ว ให้ภาวนาในใจ จะใช้ความรู้สึกจับกับลมหายใจ หายใจเข้าสั้นก็รู้ หายใจออกสั้นก็รู้ หายใจเข้ายาวก็รู้ หายใจออกยาวก็รู้ โดยไม่ต้องใช้คำบริกรรมก็ได้ จะใช้คำบริกรรมว่า วา พุท เมื่อหายใจออกให้กำหนดว่า โธ ก็ได้ หรือจะใช้คำบริกรรมอื่นๆ เช่น นับ ๑,๒,๓ .. ไปเรื่อยๆ เมื่อหายใจเข้าออกครั้งหนึ่ง หรือ นะมะ-พะระ ก็ได้เช่นกัน (วิธีการเหล่านี้ เป็นวิธีการของโบราณจารย์)

ในระหว่างการปฏิบัติธรรม อาจจะมีเรื่องฟุ้งซ่านเข้ามาเป็นระยะ อย่าสนใจ ถ้าจิตวอกแวกจนสนใจเรื่องอื่น เมื่อได้สติ ให้เริ่มภาวนาใหม่ อาจรู้สึกเมื่อย คั่น ปวด ให้อดทน ถ้าทนไม่ไหวให้เปลี่ยนอิริยาบถแก้ เช่นเกาที่คั่น แต่ให้ทำอย่างมีสติ เช่น ภาวนาว่า เมื่อยหนอๆ คั่นหนอๆ เกาหนอๆ ซึ่งถ้าจะลุกมาเดินจงกรมจนกว่าจะหายเวทณาก็ได้

เมื่อใจเริ่มสงบดีแล้ว จิตกำลังผ่านขณิกสมาธิ กำลังย่างเข้าอุปปจารสมาธิ อาจจะมีความรู้สึกแปลกๆ มีอาการต่างๆกันไปตามสภาวะจิต ของแต่ละคน เช่นตัวหมุน ตัวเบา สั่น ขนลุก และอื่นๆ ก็ให้วางเฉยไปตั้งใจภาวนาเรื่อยๆ

เมื่อจิตเป็นสมาธิมากขึ้น คำภาวนาจะหายไป ให้กำหนดสภาวะที่รับรู้ได้เด่นชัดในจิต แล้วให้จิตไปจับไว้แทน เช่น ลมหายใจ

เมื่อจิตมีสมาธิกล้าขึ้นจิตจะนิ่งสงบเหมือนผิวน้ำที่ไร้คลื่น จิตจะกำหนดอะไรเป็นองค์ภาวนาไม่ได้ชั่วคราว เราอาจจะตกใจว่าไม่มีอะไรให้กำหนดได้อาจหลุดจากสมาธิ ให้พิจารณาว่าสภาวะที่กำหนดอะไรไม่ได้ เป็น ธรรมชาติ คือเป็นความจริงให้กำหนดความจริงนี้แทน

เมื่อทรงอารมณ์ไว้ได้อุคคหนิมิตจะเกิดขึ้น เหมือนน้ำนิ่งจะเห็นก้นสระ จิตจะเห็นภาพสัญญาที่เก็บในภวังคจิต (จิตใต้สำนึก) คือ อารมณ์ภาวนาที่กำหนดไว้ชัดขึ้นในจิต

เมื่อใจนิ่งได้หนึ่ง จะเริ่มเห็นความสว่างจากภายใน เป็นการเห็นด้วยใจ ไม่ว่าจะเกิดอะไรขึ้น อันให้เกิดความเชื่อทางพุทธศาสนาต่างๆ เช่น เห็นสิ่งลึกลับ ภายทิพย์ต่างๆ หรือมีภาพ ให้เห็นเป็นเรื่องราวต่างๆ เช่นในอดีต หรือชาติที่แล้วมา หรือเหตุการณ์ในอนาคต ให้ทำใจเฉยๆอย่างเดียว

หากมีข้อสงสัย หรือมีคำถาม มีสิ่งผิดปกติดะไรก็ช่าง ก็ให้บอกตัวเองว่า คิดไปเอง เพราะเราไม่อาจทราบได้ว่านิมิตนั้นจริงเท็จเพียงใด จงอย่าสนใจให้ทำสมาธิต่อไป เพราะแม้จะจริงก็จะทำให้เราล่าช้า ถ้าไม่จริงอาจทำให้เราเป็นมิจฉาทิฐิ หรือ อาจเสียสติได้ ถ้าคุมจิตมิได้ก็ให้แผ่เมตตาแก่เจ้ากรรมนายเวร

เมื่อจิตเข้าสู่อัปนาสมาธิจะเห็นปฏิภาคนิมิต แต่ถ้ากำหนดอานาปานสติ และวิปัสสนา จะเห็นชั้น 5 เกิดดับขึ้น ให้ระวังวิปัสสนูปกิเลส ถ้าผ่านไปได้ก็จะทำลายวิปัสสนาต่างๆ และบรรลุมาน (ถ้าเน้นสมถกรรมฐาน) หรือฉาน (ถ้าเน้นวิปัสสนา) ตามลำดับ

ข้อแนะนำ คือ ต้องทำให้สม่ำเสมอเป็นประจำ ทำเรื่อยๆ อย่างสบายๆ ไม่เร่ง ไม่บังคับ ทำได้แค่ไหนให้พอใจแค่นั้น ซึ่งเป็นการป้องกันไม่ให้เกิดความอยากจนเกินไป จนถึงกับทำให้ใจต้องสูญเสียความเป็นกลาง^{๙๕}

๒.๔.๒.๔ ประทักษิณ

การเวียนขวา เรียกว่า ทักษิณาวรรต หรือประทักษิณ คือการเดินเวียนรอบปูชนียสถานสำคัญ เช่น อุโบสถวิหาร หรือพระพุทธรูปเพื่อระลึกถึงคุณของพระรัตนตรัยในวันสำคัญ โดยใช้เทียนรูปและดอกไม้เป็นเครื่องสักการบูชา ถ้าวัวในมือแล้วเดินเวียน 3 รอบ ขณะที่เดินรอบนั้นพึงตั้งใจให้สงบ พร้อมสวดระลึกถึงพระพุทธรูป ด้วยการสวดบท "อิติปิโส" ระลึกถึงพระธรรมคุณ ด้วยการสวดสวากขาโต และระลึกถึงพระสังฆคุณ ด้วยการสวด สุปะฏิปันโน จนกว่าจะเวียนจบ 3 รอบ

๒.๔.๒.๕ การบำเพ็ญสาธารณประโยชน์ในวันสำคัญทางพระพุทธศาสนา

พุทธศาสนิกชน ควรเข้าร่วมพิธีกรรมในวันสำคัญทางพระพุทธศาสนา และปฏิบัติตนในด้านการบำเพ็ญสาธารณประโยชน์ เช่น การปลูกต้นไม้ตามสถานที่สาธารณะต่างๆ ข้างถนน วัด การร่วมบริจาคโลหิต การทำความสะอาดสถานที่ต่างๆ ที่ใช้ร่วมกัน เช่น แม่น้ำ ลำคลอง ถนน วัด โรงพยาบาล โรงเรียน และองค์การบริหารส่วนตำบล เป็นต้น

๒.๕ งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

พัชรา แกกานนท์ ได้ศึกษาเกี่ยวกับความเชื่อและทัศนคติต่อพุทธศาสนาของนักเรียนในระดับมัธยมศึกษาตอนต้น โดยแบ่งเป็นนักเรียนที่มารดามีความเชื่อ และมีทัศนคติที่ดีต่อพุทธศาสนากับมารดาที่ไม่เชื่อและมีทัศนคติที่ไม่ดีต่อพุทธศาสนา ใช้กลุ่มตัวอย่างทั้งหมด ๑๖๐ คนแบ่งเป็นกลุ่มมารดา ๘๐ คน กลุ่มนักเรียน ๘๐ คน ผลการวิจัยปรากฏว่า มีความแตกต่างในเรื่องความเชื่อ และทัศนคติที่ดีต่อพุทธศาสนา ระหว่างนักเรียนกลุ่มที่มารดามีความเชื่อต่อพุทธศาสนากับนักเรียนกลุ่มที่มารดาไม่มีความเชื่อต่อพุทธศาสนาทัศนคติต่อพุทธศาสนาในกลุ่มเดียวกัน ไม่มีความแตกต่างระหว่างนักเรียนหญิงและนักเรียนชาย^{๙๖}

^{๙๕} [https://th.wikibooks.org/wiki/\(เข้าถึงข้อมูล ๑๑ ธันวาคม ๒๕๕๖\)](https://th.wikibooks.org/wiki/(เข้าถึงข้อมูล_๑๑_ธันวาคม_๒๕๕๖))

^{๙๖} ทศนีย์ บัวระภา, ทัศนคติของนิสิตมหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ มหาสารคาม ที่มีต่อวัฒนธรรมอีสาน, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต สาขาพระพุทธศาสนา,(มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๗).

มล. สมศักดิ์ ชุมสาย ได้วิจัย เรื่อง ทศนคติและความสนใจต่อพุทธศาสนาของเยาวชน ที่ศาลพิพากษาว่ากระทำความผิด กลุ่มตัวอย่างเป็นเยาวชนที่อยู่ระหว่างการฝึกและอบรม หรือกัก และอบรมของศาลคดีเด็ก รวม ๕๔๓ คน ผลการวิจัยพบว่า เยาวชนส่วนใหญ่มีทศนคติที่ดีต่อ พระพุทธศาสนา เมื่อวิเคราะห์คำตอบโดยใช้การวิเคราะห์ความแปรปรวนของคะแนนทศนคติแล้ว ผลปรากฏว่า ไม่มีความแตกต่างกันในทศนคติต่อพุทธศาสนาระหว่างเพศ^{๙๗}

บุญเรือน เทียรทอง ได้ศึกษาทศนคติและความเข้าใจต่อคำสอนทางพระพุทธศาสนา ที่เกี่ยวกับอริยมรรคมีองค์ ๘ ของนักเรียนชั้นมัธยมศึกษาตอนปลาย : ศึกษาเฉพาะกรณีโรงเรียน โพนธสิริพิทยากร เขตตลิ่งชัน กรุงเทพฯ พบว่า คำสอนทางพระพุทธศาสนาเป็นความจริงตามกฎ ธรรมชาติ มนุษย์เป็นผู้สามารถฝึกฝนและพัฒนาตนเองได้ด้วยการศึกษาฝึกหัดพัฒนาทางด้าน พฤติกรรม จิตใจ และปัญญา โดยปฏิบัติตามหลักอริยมรรคมีองค์ ๘ ในหมวดปัญญาได้แก่ สัมมาทิฐิ สัมมาสังกัปปะหมวดศีลได้แก่ สัมมาวาจา สัมมากัมมันตะ สัมมาอาชีวะ หมวดสมาธิได้แก่ สัมมาวายามะ สัมมาสติ สัมมาสมาธิ จนสามารถแก้ปัญหาภายใน (จิตใจ) และภายนอก (สิ่งแวดล้อม ต่างๆ) ทั้งของตนเองและของผู้อื่นจนทำให้เกิดความสุขได้ ในส่วนของการศึกษาภาคสนามพบว่ากลุ่ม ตัวอย่างมีความรู้ทั่วไปเกี่ยวกับหลักธรรมทางพระพุทธศาสนามีความเข้าใจและมีทศนคติที่ดีต่อการ ดำเนินชีวิตที่ถูกต้องตั้งตามหลักอริยมรรคมีองค์^{๙๘}

สาโรจน์ กาลศิริศิลป์ ได้วิจัยเรื่อง การศึกษาทศนคติต่อพระภิกษุสงฆ์ของครูและ นักเรียนชั้นมัธยมศึกษาปีที่ ๔ โรงเรียนสังกัดกรมสามัญศึกษา กรุงเทพมหานคร จากการสำรวจจาก กลุ่มตัวอย่างเป็นครูมัธยมศึกษา จำนวน ๙๑๙ คน และนักเรียนชั้นมัธยมศึกษาปีที่ ๔ จำนวน ๑,๐๓๔ คน สรุปผลได้ดังนี้ ครูมัธยมศึกษา มีทศนคติที่ดีต่อพระภิกษุสงฆ์ โดยพบว่าครูมัธยมศึกษาที่มีอายุ เพศวุฒิการศึกษาต่างกันมีทศนคติต่อพระภิกษุสงฆ์โดยรวมเฉลี่ยไม่แตกต่างกัน นักเรียนชั้นมัธยมศึกษา ปีที่ ๔ มีทศนคติที่ดีต่อพระภิกษุสงฆ์ โดยพบว่านักเรียนที่มีเพศ มีวุฒิการศึกษาของบิดาและมารดา และฐานะต่างกันมีทศนคติต่อพระภิกษุสงฆ์ โดยเฉลี่ยรวมไม่แตกต่างกัน และครูมัศึกษากับ นักเรียนมัธยมศึกษาปีที่ ๔ มีทศนคติต่อพระภิกษุสงฆ์รวมทุกด้านแตกต่างกัน และพบความแตกต่างใน ด้านการส่งเสริมการศึกษาแก่เด็กและเยาวชนของชาติ^{๙๙}

พระมหาบุญมี ยโสโร (คำลุน) ได้ศึกษาทศนคติของเยาวชนที่มีต่อหินนาทานใน สังคมไทย : ศึกษาเฉพาะกรณี นักเรียนชั้นมัธยมศึกษาปีที่ ๔-๖ โรงเรียนภูเรือวิทยา จังหวัดเลย

^{๙๗} สมศักดิ์ ชุมสาย, มล., “ทศนคติและความสนใจต่อพระพุทธศาสนาของเยาวชนที่ศาลพิพากษาว่า กระทำความผิด”, *วิทยานิพนธ์สังคมสงเคราะห์ศาสตรมหาบัณฑิต*, (กรุงเทพมหานคร : มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ , ๒๕๑๘), หน้า ๑๗๑

^{๙๘} บุญเรือน เทียรทอง, ทศนคติและความเข้าใจต่อคำสอนทางพระพุทธศาสนาที่เกี่ยวกับอริยมรรค มีองค์ ๘ ของนักเรียนชั้นมัธยมศึกษาตอนปลาย : ศึกษาเฉพาะกรณีโรงเรียนโพนธสิริพิทยากรเขตตลิ่งชัน กรุงเทพมหานคร, *วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต สาขาพระพุทธศาสนา*, (มหาวิทยาลัย มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๗).

^{๙๙} สาโรจน์ กาลศิริศิลป์, “การศึกษาทศนคติต่อพระภิกษุสงฆ์ของครูและนักเรียนชั้นมัธยมศึกษา ปีที่ ๔ โรงเรียนสังกัดกรมสามัญศึกษา กรุงเทพมหานคร”, *วิทยานิพนธ์การศึกษามหาบัณฑิต* , (กรุงเทพมหานคร : มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒประสานมิตร, ๒๕๔๓), หน้า ๑๑๖ – ๑๓๐.

การศึกษาหลักธรรมในอทินนาทาน พบว่าอทินนาทาน คือการถือเอาสิ่งของที่เจ้าของไม่ได้ให้ มีสาเหตุ ๒ ประการ คือ โลภะและความอยากจน ซึ่งจะเป็นอทินนาทานตามหลักพุทธศาสนาต้องประกอบด้วยองค์ ๕ คือ มีเจ้าของหวงแหน รู้ว่าเจ้าของหวงแหน มีจิตคิดจะลัก พยายามลัก และลักมาด้วยความพยายามนั้น ส่วนอทินนาทานในสังคมไทยนั้นเริ่มจากการลักเล็กขโมยน้อย จนถึงการฉ้อราษฎร์บังหลวง การศึกษาทัศนคติที่มีต่ออทินนาทาน ด้านการรับรู้ของเยาวชนอยู่ในระดับที่สูง ($\bar{X}$ = ร้อยละ ๗๖.๖๔) ส่วนใหญ่เคยได้รับการศึกษาจากโรงเรียนถึงร้อยละ ๙๙ การศึกษาทัศนคติที่มีต่ออทินนาทาน ด้านความรู้สึกรู้สึกของเยาวชน โดยภาพรวมมีความรู้สึกอยู่ในระดับมาก ($\bar{X}$ = ๓.๖๓, S.D = ๑.๐๒) นักเรียนมีทัศนคติในด้านความรู้สึกรู้สึกมากที่สุด ในข้อการขโมยถึงไม่มีคนเห็น แต่ตัวเองก็ทุกข์ใจ อยู่ในระดับมาก ($\bar{X}$ = ๔.๔๓, S.D = ๐.๘๔) และมีทัศนคติน้อยที่สุดในข้อการขโมยโดยที่เจ้าของเขาไม่รู้เป็นเรื่องที่ทำหาย น่าสนุก ในระดับน้อย ($\bar{X}$ = ๑.๙๓, S.D = ๑.๒๓) พฤติกรรมต่ออทินนาทานของเยาวชนโดยภาพรวมอยู่ในระดับต่ำ ($\bar{X}$ = ร้อยละ ๒๔.๑๖) จะเห็นได้ว่าเยาวชนแม้จะมีการรับรู้ ความเข้าใจ และจิตสำนึกเกี่ยวกับอทินนาทานในระดับสูง แต่กลับมีพฤติกรรมอยู่ในระดับต่ำ เพราะมีผลกระทบทางสังคมและสิ่งแวดล้อม และการศึกษาพุทธวิธีในการแก้ไขปัญหา พบว่า การแก้ไขปัญหาภายนอกโดยใช้ศีล ๕ เพื่อควบคุมกาย วาจา ให้เรียบร้อย และให้มีเมตตา เอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ แบ่งปันกันเพื่อความสุขในสังคม และการแก้ไขปัญหาภายใน โดยการใช้หลักธรรม เช่น ศรัทธา หิริโอตตปเป ความเพียร เพื่อเป็นเครื่องฝึกฝนอบรมจิตและปัญญาของเยาวชนให้ดำเนินไปอย่างถูกต้องและเหมาะสม^{๑๐๐}

เสวต สายะวารานนท์ ได้ศึกษาความคิดเห็นและความสนใจของนักเรียนวัยรุ่นที่มีต่อพระพุทธศาสนา ผลการวิจัยพบว่า ความคิดเห็นของนักเรียนวัยรุ่นที่มีต่อพระพุทธศาสนาและต่อประเพณีอันสืบเนื่องมาจากพระพุทธศาสนา พบว่า นักเรียนส่วนใหญ่มีความคิดเห็นและทัศนคติที่ดีต่อพระพุทธศาสนา เกี่ยวกับความสนใจในการศึกษา และปฏิบัติตามหลักธรรมคำสั่งสอนทางพระพุทธศาสนา พบว่า นักเรียนส่วนใหญ่มีความสนใจที่จะศึกษาหาความรู้ในทางธรรมขั้นต้นๆ สำหรับความสนใจที่เกี่ยวกับหลักธรรมชั้นกลางและชั้นสูง นักเรียนยังไม่ค่อยสนใจ ส่วนเรื่อง การแสดงออกต่าง ๆ ในทางที่เกี่ยวกับพระพุทธศาสนา พบว่า นักเรียนส่วนใหญ่มีความเชื่อมั่นต่อพระรัตนตรัย และต่อหลักธรรมคำสอนของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าที่ปรากฏผลให้เห็นในปัจจุบันเท่านั้น นอกจากนั้นพบว่า ผู้ใหญ่มิชอบบาทสำคัญอย่างมากในการที่จะทำตนเป็นตัวอย่างที่ดีเพื่อให้เด็กได้ประพฤติและปฏิบัติตาม^{๑๐๑}

จ่านวย วิมะสิน ได้ทำการศึกษาเรื่อง การสำรวจความสนใจและทัศนคติต่อพุทธศาสนาของเด็กวัยรุ่นในจังหวัดนนทบุรี โดยทำการสุ่มตัวอย่างจากนักเรียนชายและหญิง ชั้นมัธยมศึกษาปีที่ ๔ - ๕ จำนวน ๒๑๖ คน ผลการวิจัยปรากฏว่า เด็กวัยรุ่นส่วนใหญ่มีทัศนคติที่ดีต่อพุทธศาสนา และประเพณีอันเนื่องมาจากศาสนา มีความเข้าใจถูกต้องว่าพุทธศาสนาเป็นศาสนาที่สอนให้คนทำดี

^{๑๐๐} พระมหาบุญมี ยโสธโร (คำลุน), ทัศนคติของเยาวชนที่มีต่ออทินนาทานในสังคมไทย : ศึกษาเฉพาะกรณี นักเรียนชั้นมัธยมศึกษาปีที่ ๔ - ๖ โรงเรียนภูเรือวิทยา จังหวัดเลย, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต สาขาพระพุทธศาสนา, (มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย) ๒๕๔๙.

^{๑๐๑} เสวต สายะวารานนท์, “การศึกษาความคิดเห็นและความสนใจของนักเรียนวัยรุ่นต่อพุทธศาสนาในปัจจุบัน”, วิทยานิพนธ์ครุศาสตรบัณฑิต, (กรุงเทพมหานคร : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๑๑), หน้า ๑๒.

ละเว้นความชั่ว และมีทัศนคติที่ดีต่อประเพณีอันเนื่องมาจากศาสนา ส่วนใหญ่เห็นว่าควรยึดถือเป็นหลักและควรให้มีสืบไป เช่น การทำบุญตักบาตร การฟังเทศน์ การสวดมนต์ไหว้พระ^{๑๐๒}

นิภา แก้วประดิษฐ์ ได้วิจัยเรื่อง “การเข้าร่วมในพิธีกรรมและการปฏิบัติตนในวันสำคัญทางพุทธศาสนาของวัยรุ่น” ผลการวิจัยพบว่า วัยรุ่นในจังหวัดฉะเชิงเทรา มีการเข้าร่วมในพิธีกรรมและการปฏิบัติตนในวันสำคัญทางพุทธศาสนาอยู่ในระดับปานกลาง สำหรับผลการทดสอบสมมติฐานพบว่า อายุ ความเชื่อในศาสนา สถานศึกษา เป็นปัจจัยที่มีผลต่อการเข้าร่วมในพิธีกรรม ยกเว้นปัจจัยด้านเพศ ระดับการศึกษา อาชีพของบิดา อาชีพของมารดา และการคบเพื่อน ซึ่งผลการทดสอบสมมติฐาน พบว่า เป็นปัจจัยที่ไม่มีต่อการเข้าร่วมในพิธีกรรม ส่วนปัจจัยที่มีผลต่อการปฏิบัติตน คือ เพศ อาชีพบิดา ความเชื่อศรัทธาในพุทธศาสนา และสถานศึกษายกเว้น ปัจจัยด้าน อายุ ระดับการศึกษา อาชีพมารดา ความเชื่อศรัทธาพระสงฆ์ และการคบเพื่อนซึ่งผลทดสอบสมมติฐาน พบว่า เป็นปัจจัยที่ไม่มีผลต่อการปฏิบัติตนในวันสำคัญทางพระพุทธศาสนาของวัยรุ่น^{๑๐๓}

จากการศึกษาเอกสารและรายงานการวิจัยที่เกี่ยวข้องในเรื่องทัศนคติที่มีต่อพิธีกรรมสำคัญทางพระพุทธศาสนาจะเห็นได้ว่ามีผู้ที่ทำการวิจัยเกี่ยวกับทัศนคติจำนวนหลายราย และมีผู้วิจัยเรื่อง การเข้าร่วมในพิธีกรรมและการปฏิบัติตนในวันสำคัญทางพุทธศาสนาของวัยรุ่นแล้ว ผู้วิจัยเห็นว่าอายุ ความเชื่อในศาสนา สถานศึกษา เป็นปัจจัยที่มีผลต่อการเข้าร่วมในพิธีกรรม ยกเว้นปัจจัยด้านเพศ ระดับการศึกษา อาชีพของบิดา อาชีพของมารดา เป็นปัจจัยที่ไม่มีต่อการเข้าร่วมในพิธีกรรม ส่วนปัจจัยที่มีผลต่อการปฏิบัติตน คือ เพศ อาชีพบิดา ความเชื่อศรัทธาในพุทธศาสนา และสถานศึกษายกเว้น ปัจจัยด้าน อายุ ระดับการศึกษา อาชีพมารดา และเยาวชนส่วนใหญ่ไม่ค่อยให้ความสำคัญเกี่ยวกับพิธีกรรมสำคัญทางพระพุทธศาสนา และไม่เข้าร่วมพิธีกรรมสำคัญทางพระพุทธศาสนา เท่าที่ควร ผู้วิจัย จึงได้ศึกษาวิจัยเรื่องนี้ขึ้น

๒.๖ กรอบแนวคิดในการวิจัย

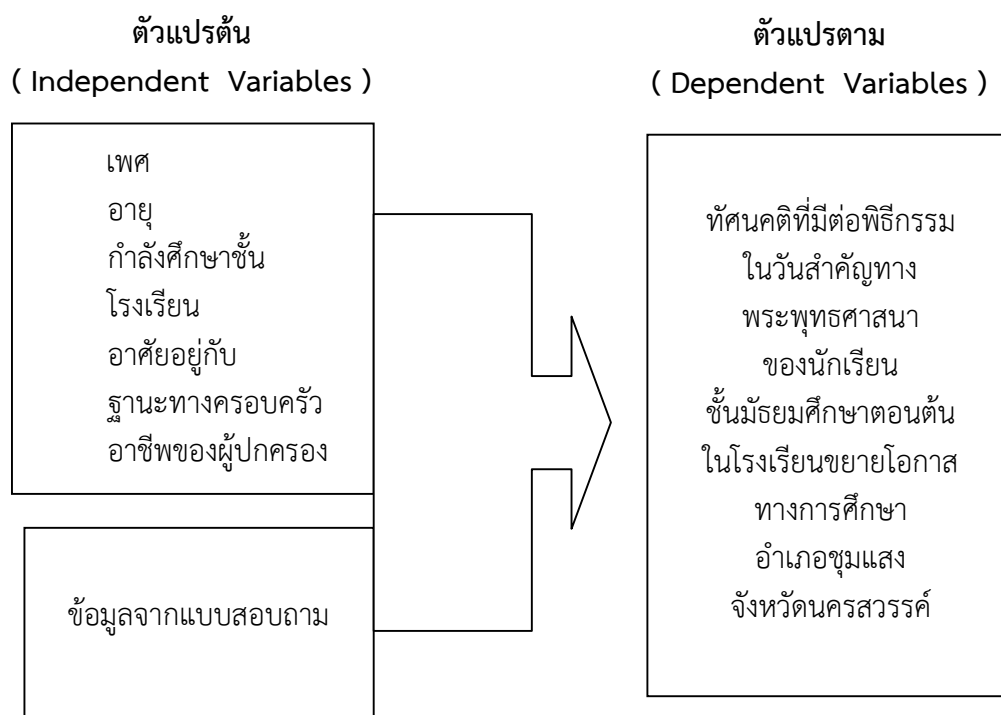
จากการศึกษาวิจัยเรื่อง “ทัศนคติที่มีต่อพิธีกรรมในวันสำคัญทางพระพุทธศาสนาของนักเรียนชั้นมัธยมศึกษาตอนต้น ในโรงเรียนขยายโอกาสทางการศึกษา อำเภอชุมแสง จังหวัดนครสวรรค์” ผู้วิจัยได้ศึกษาเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องและนำมาจัดทำเป็นกรอบแนวคิดการวิจัยดังนี้

ตัวแปรต้น (Independent Variables) คือ เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องและข้อมูลสถานภาพส่วนบุคคลของผู้ตอบแบบสอบถาม ได้แก่ อายุ , เพศ, ระดับการศึกษา

^{๑๐๒} จ่านวย วิมะสิน, “การสำรวจความสนใจและทัศนคติต่อพระพุทธศาสนาของเด็กวัยรุ่นในจังหวัดนนทบุรี”, วิทยานิพนธ์คณะครุศาสตร์, (กรุงเทพมหานคร : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๐๙), หน้า ๕๓.

^{๑๐๓} นิภา แก้วประดิษฐ์ “การเข้าร่วมในพิธีกรรมและการปฏิบัติตนในวันสำคัญทางพุทธศาสนาของวัยรุ่น”, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต สาขาพระพุทธศาสนา, (มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย) ๒๕๔๙.

ตัวแปรตาม (Dependent Variables) คือ ทักษะที่มีต่อพิธีกรรมในวันสำคัญทางพระพุทธศาสนาของนักเรียนมัธยมศึกษาตอนต้นในโรงเรียนขยายโอกาส อำเภอยะรัง จังหวัดนครสวรรค์ ดังแผนภาพที่ ๒.๓

แผนภาพที่ ๒.๓ กรอบแนวคิดการวิจัย